

STUDIA I MATERIAŁY DO BADAŃ
NAD NEOLITEM I WCZESNĄ EPOKĄ BRĄZU
NA MAZOWSZU I PODLASIU

Tom II

Warszawa 2012

STUDIA I MATERIAŁY DO BADAŃ NAD NEOLITEM I WCZESNĄ EPOKĄ BRĄZU
NA MAZOWSZU I PODLASIU

Redakcja

Ryszard F. Mazurowski

Dariusz Manasterski

Katarzyna Januszek

Sekretarz

Marcin Białowarczuk

Recenzenci

prof. dr hab. Janusz Czebreszuk

dr hab. prof. UMCS Jerzy Libera

dr hab. prof. UAM Marzena Szmyt

Tłumaczenie streszczeń

Barbara Majchrzak

Skład i łamanie: Marta Bura

© Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.

Drukarnia: www.foto-druk.pl

ISSN: 2084-4042

SPIS TREŚCI

JOANNA GAWROŃSKA, AGNIESZKA MATUSZEWSKA, MICHAŁ PRZEŹDZIECKI <i>Grób skrzynekowy w Kleszewie, gm. Pultusk, woj. mazowieckie, na tle osadnictwa kultury amfor kulistych na Wysoczyźnie Ciechanowskiej</i> <i>Cist grave in Kleszewo, Pultusk municipality, Masovian Voivodeship, against the background of settlement activities of Globular Amphora Culture in Ciechanowska Upland (summary)</i>	5
SYLWIA DOMARADZKA <i>Materiały ceramiczne kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach, gm. Zbójna, woj. podlaskie</i> <i>The Neman Culture pottery recovered from site I in Pianki, Zbójna municipality, Podlaskie Voivodeship (summary)</i>	29
ADAM WAWRUSIEWICZ <i>Osadnictwo społeczności kultury niemeńskiej w Jeronikach, stanowisko 2, gm. Choroszcz, w województwie podlaskim</i> <i>Settlement of the Neman Culture community in Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie Voivodeship (summary)</i>	49
JACEK GÓRSKI, PRZEMYSŁAW MAKAROWICZ, ADAM WAWRUSIEWICZ <i>Materiały kultury mierzanowickiej ze stanowiska 1 w Polesiu, woj. łódzkie</i> <i>The Mierzanowice Culture materials discovered at site 1 in Polesie, Łódź Voivodeship (summary)</i>	95
KATARZYNA JANUSZEK, DARIUSZ MANASTERSKI <i>Obiekt obrzędowy – depozyt przedmiotów symboliczno - użytkowych społeczności z wczesnej epoki brązu w Skrzyszewie, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie</i> <i>Ritual facility – early Bronze Age deposit of symbolic and functional objects in Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian Voivodeship (summary)</i>	115
ANEKS 1. MARIA MICHNIEWICZ <i>Wyniki ekspertyzy botanicznej próbki organicznej ze stanowiska nr AZP 52-65/49 w Skrzyszewie, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie, wykop 2, obiekt 1.</i>	147
ANEKS 2. ZDZISŁAW HENSEL, PAWEŁ GAN. <i>Metalowy przedmiot z obiektu nr 1 w Skrzyszowie, woj. mazowieckie. Analiza archeometryczna</i>	149
ARTUR GRABAREK <i>Ślady osadnictwa społeczności kultury trzcinińskiej odkryte na stanowiskach 1 i 56 w Adamowie, gm. Grodzisk Mazowiecki</i> <i>Remains of settlement activity of the Trzciniac Culture community discovered at site 1 and 56 in Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality (summary)</i>	153
Wskazówki dla autorów	179

JOANNA GAWROŃSKA, AGNIESZKA MATUSZEWSKA, MICHAŁ PRZEŹDZIECKI

GRÓB SZKRZYNKOWY W KLESZEWIE, GM. PUŁTUSK, WOJ. MAZOWIECKIE, NA TLE OSADNICTWA KULTURY AMFOR KULISTYCH NA WYSOCZYŹNIE CIECHANOWSKIEJ

Słowa kluczowe: grób skrzynkowy, kultura amfor kulistych, Nizinia Północno-mazowiecka, Wysoczyzna Ciechanowska, późny neolit.

WSTĘP

Stanowisko w Kleszewie, gm. Pułtusk zostało odkryte wiosną 2008 r. podczas badań powierzchniowych prowadzonych przez ówczesny Instytut Antropologii i Archeologii Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieyszтора w Pułtusku. Jeden z mieszkańców wsi poinformował członków ekipy badawczej o wyoraniu i zniszczeniu w 1992 r. przez okoliczną ludność grobu zbudowanego z dużych, obrobionych płyt kamiennych. Według świadków odkrycia w skład wyposażenia wchodzić miały: niezdobiona amfora, duże naczynie, które uległo zniszczeniu, naszyjnik bursztynowy, czworościenna siekiera z krzemienia pasiastego, rdzeń wiórowy oraz obłęcznik wykonane z bliżej nieokreślonej odmiany surowca kredowego, dwa drapacze wiórowe, odłupek z produkcji siekiery ze śladami luskania jednej krawędzi na stronę spodnią, zachowany fragmentarycznie wiór o zaszczerbionych krawędziach, odłupek i fragment wióra (wszystkie wykonane z krzemienia czekoladowego), a także fragmenty kości ludzkich. Forma grobu oraz pozyskane z niego zabytki jednoznacznie wskazywały na pochówek kultury amfor kulistych (dalej KAK). Niestety, nie udało się dotrzeć do wszystkich z wymienionych artefaktów, w związku z czym ich pełna analiza nie jest możliwa.

Opisywane stanowisko położone jest na gruntach wsi Kleszewo, gm. Pułtusk, kilkaset metrów na zachód od drogi krajowej nr 61, w pobliżu ujścia Pełty i Przewodówki (Mapa 1). Sam grób ulokowany został na niewielkim wyniesieniu terasy Pełty, na granicy dwóch mezoregionów fizyczno-geograficznych – Wysoczyzny Ciechanowskiej i Doliny Dolnej Narwi (Kondracki 1977, s. 67-68; 1994, s. 128-129).

HISTORIA BADAŃ NAD KAK NA MAZOWSZU

Pierwszych odkryć związanych z KAK na Mazowszu dokonano już w drugiej połowie XIX wieku (Przyborowski 1873; Samokvasov 1880;

Majewski 1900), jednak dopiero na początku XX wieku została ona wydzielona jako odrębne ugrupowanie. Wzrosła wówczas liczba odkryć i opracowań poszczególnych stanowisk (Sawicki 1920; Kozłowski 1921; Marciniak 1937; La Baume 1943). Pojawiły się też próby ujęć ogólnych dotyczących jej genezy, zasięgu i chronologii oraz roli, jaką pełniła w neolicie. W latach międzywojennych ukazały się prace L. Kozłowskiego (1921) i W. Antoniewicza (1938) zamykające pierwszy okres badań nad KAK. Stanowiły one pionierskie próby zebrania i usystematyzowania materiałów interesującej nas jednostki kulturowej z terenów Polski. W czasie II wojny światowej opublikowano pracę W. La Baume'a (1943), w której autor zebrał m.in. materiały KAK pozyskane z terenów północnego Mazowsza. Okres po II wojnie światowej charakteryzował się dalszym rozwojem badań. Pojawiały się kolejne publikacje, które z jednej strony porządkowały dotychczasowy stan wiedzy na temat omawianej kultury, a z drugiej - zawierały nowe koncepcje dotyczące jej genezy i specyfiki. Poza tym systematycznie odkrywano i badano wykopaliskowo nowe stanowiska. W 1948 roku ukazała się synteza prądziejów ziem polskich autorstwa J. Kostrzewskiego, która zawierała m.in. podsumowanie ówczesnego stanu wiedzy o KAK (Kostrzewski 1948). W drugiej połowie lat 60. ubiegłego stulecia KAK doczekała się dwóch obszernych monografii: T. Wiślańskiego (1966), obejmującej materiały z północno-zachodniej Polski na szerokim tle porównawczym oraz S. Noska (1967), dotyczącej całości ziem polskich. W obu pracach poświęcono wiele uwagi zagadnieniom chronologii i taksonomii. W 1971 roku opublikowano pracę E. Kempisty stanowiącą syntezę ówczesnej wiedzy o "amforowych" zespołach z terenów Mazowsza i Podlasia (Kempisty 1971). Krótkie charakterystyki mazowiecko-podlaskiej grupy KAK znalazły się również w kolejnych syntetycznych opracowaniach prądziejów ziem polskich (Wiślański 1979, s. 261-299; Gurba 1989, s. 232-262). W 1983 roku ukazała się praca R. F. Mazurowskiego systematyzująca ówczesny stan wiedzy na temat wytwórczości bursztyniarzkiej społeczności epoki kamienia z obszaru Polski, w której sporo uwagi poświęcono bursztyniarstwu KAK z uwzględnieniem znalezisk mazowieckich (Mazurowski 1983). Szereg nowych odkryć przyniosły badania AZP, realizowane na omawianym terenie od początku lat 70. XX w. W ostatnim pięćdziesięcioleciu pojawiały się też artykuły i wzmianki na temat przypadkowych znalezisk i interwencji ratowniczych (Żurowski 1959; Głosik 1959/60, s. 355; 1961, s. 13; Kempisty 1964; Uzarowiczowa, Kowalczyk 1973; Mazurowski 1977, 1977a, s. 32; Głosik, Zalewski 1992). W 2010 roku powstała rozprawa doktorska na temat roli społeczności KAK w kształtowaniu się obrazu kulturowego

północno-wschodniej Polski (w tym północnego Mazowsza) w późnym neolicie i wczesnej epoce brązu (Gawrońska 2010), a w 2011 r. opublikowano artykuł podsumowujący dotychczasowy stan badań nad KAK na Nizinie Północnomazowieckiej (Gawrońska, Białowarczuk 2011).

CHARAKTERYSTYKA GEOGRAFICZNO-PRZYRODNICZA WYSOCZYZNY
CIECHANOWSKIEJ

Wysoczyzna Ciechanowska, stanowiąca część Niziny Północnomazowieckiej, zajmuje obszar o powierzchni około 2570 km², położony pomiędzy Równiną Raciąską i doliną Wkry na zachodzie, Wzniesieniami Mławskimi na północy, Równiną Kurpiowską i Doliną Dolnej Narwi na wschodzie oraz Kotliną Warszawską na południu (mapa 2; Kondracki 1977, s. 67-68; 1994, s. 128-129).

Ukształtowanie powierzchni prezentowanego regionu jest wynikiem działalności stadium Warty zlodowacenia środkowopolskiego i jego utworów, jak też – szczególnie w ostatnim czasie – człowieka. Wysoczyzna Ciechanowska charakteryzuje się brakiem cech młodej rzeźby glacialnej z jej licznymi zagłębieniami bezodpływowymi i jeziorami, przeważają natomiast równiny denudacyjne. Powierzchnię pokrywają utwory powstałe ze zwietrzalej moreny lub nagromadzone w warunkach klimatu peryglacialnego. Na takim podłożu rozwinęły się gleby pseudobielicowe. W okolicach Nasielska i Serocka znajdują się dość dobrze zachowane ostańce form polodowcowych najmłodszych stadiałów zlodowacenia środkowopolskiego: żwirowe lub piaszczyste kemy, a także moreny czołowe (z kulminacją 157 m. na północ od Nasielska). Poza ostańcami w krajobrazie wyróżniają się krawędzie terasów rzek głównych, krawędzie wysoczyzn oraz wcięcia dolin mniejszych rzek. Wzniesieniom towarzyszą obszary równinne, charakteryzujące się na ogół podłożem piaszczystym lub bagiennym (Kondracki 1977, s. 67-68; 1994, s. 128-129).

Sieć rzeczna Wysoczyzny Ciechanowskiej, choć niezbyt gęsta, jest dobrze rozwinięta. Rzeki spływają na południe: Łydynia i Sona do Wkry, Pelta i Orzyc do Narwi. W czasie ostatniego glacialu płynęły nimi lodowcowe wody roztopowe, po których pozostały liczne sandry. Układowi rzeczniczemu drugiego stopnia i rzeczkom mniejszym towarzyszyły szerokie podmokłe doliny oraz znaczne obszary bagien, dzielące w sposób naturalny opisywany region. Wpływało to na geografie pierwotnego osadnictwa. Wysoczyzna Ciechanowska charakteryzuje się brakiem większych zbiorników wodnych, takich jak jeziora, znanych z obszarów objętych ostatnim zlodowaceniem (Kondracki 1977, s. 67-68; 1994, s. 128-129).

Pod względem klimatycznym obszar ten jest pod wpływem powietrznych cyrkulacji zachodnich, północno-zachodnich i wschodnich. W części wschodniej zarysowuje się wyraźny wpływ klimatu kontynentalnego (Gierlach 1984, s. 11).

Przeprowadzone na terenie Polski północno-wschodniej, w tym na interesującym nas obszarze, badania palynologiczne (Bińka 1991), stanowią podstawowe źródło przyrodnicze do odtworzenia miejscowego środowiska naturalnego. Dzięki ich wynikom wiadomo, że warunki klimatyczne młodszej fazy okresu subborealnego, obejmującej późny neolit, niewiele odbiegały od dzisiejszych. Średnie temperatury były tylko o 1 - 2°C wyższe niż obecnie, np. średnie lata osiągały 17 - 18°C. Wyższe o około 10 - 15% były również opady atmosferyczne (Kempisty 2001). W porównaniu z okresem atlantyckim nastąpiło wyraźne ochłodzenie przy jednoczesnym wzroście wilgotności. Podniósł się wówczas poziom wód gruntowych, uaktywniła się sieć rzeczna i wzrosło zasilanie dolin rzecznych wodami powierzchniowymi spływającymi ze zboczy okolicznych wysoczyzn. Zwiększone opady atmosferyczne stały się przyczyną powodzi i powaly lasów (Kępczyński 1973). Wysoki stan lustra wody w rzekach i jeziorach stanowił naturalną barierę dla rozwoju osadnictwa dolinnego. Ówczesny człowiek zmuszony był do zasiedlania wyżej położonych obszarów. W trakcie okresu subborealnego następowała stopniowa przebudowa gleb i lasów. Systematyczne wypłukiwanie wapnia i zakwaszanie gleb doprowadziło do ubożenia życia organicznego, a w konsekwencji, zwłaszcza pod pokrywą leśną, do ich bielicowania. Proces ten przebiegał szybciej na terenach piaszczystych, wolniej na gliniastych (Starkel 1991, s. 118). Zarejestrowano wzrost udziału dębu przy jednoczesnym spadku wiązu, jesionu i lipy. W okresach chłodnych i wilgotnych dochodziło do zabagniania płaskich wysoczyzn i obniżień różnego pochodzenia. Tym samym powstawały rozległe podmokłości, próchnice bagienne i mady (Starkel 1991, s. 133-134).

Znaczny procent powierzchni Wysoczyzny Ciechanowskiej okresu subborealnego zajmowały obszary leśne. Dzisiaj oczywiście uległy one poważnemu zmniejszeniu, niemniej pozostały jeszcze relikty dawnych puszczy. Zmiany środowiska naturalnego następowały zarówno na skutek oceanizacji klimatu, jak też działalności ludzi. W warunkach naturalnych gleby mają zdolność do samoregulacji i samorozwoju. Obecność człowieka w krajobrazie narusza równowagę biofizykochemiczną i wielokierunkowo działa modyfikująco na rozwój gleb i szaty roślinnej. Spadek udziału wiązu, na przykład, tłumaczy się karmieniem bydła gałęziami tego drzewa¹. Zwyczaj ten do dzisiaj praktyko-

¹ Por. też inną teorię, wg której spadek udziału wiązu tłumaczy się holenderską chorobą wiązową wywołaną przez grzyby *Ophistoma ulmi* roznoszone przez chrząszcze *Scotylus* (Nowak 2009). Wykorzystywanie przez

wany jest w krajach alpejskich i skandynawskich (Starkel 1991, s. 123). W celu dostarczania obfitej paszy dla zwierząt przekształcano cienisty las w otwarte zbiorowiska krzaczaste poprzez okorowywanie drzew na pewnej wysokości. Jednoczesne wypalanie i trzebież lasów doprowadziły do ich prześwietlania i tworzenia terenów otwartych typu łąkowego (Starkel 1991, s. 119, 123, 135).

Ówczesne środowisko zasiedlone było przez różnorakie zwierzęta lądowe i wodne, wśród których wymienić można m.in. tura, żubra, niedźwiedzia, jelenia, sarnę, dziką, wilka, borsuka i wiele innych gatunków drobniejszej zwierzyny oraz jesiotra, sumy, szczupaka, brzanę i leszcza. Gatunki te znane są z badań stanowisk średniowiecznych (Gierlach 1984, s. 12n), lecz można przyjąć, że zasiedlały omawiany obszar także u schyłku neolitu.

Gleby Wysoczyzny Ciechanowskiej zaliczane są w większości do mało urodzajnych. Przeważają rozwinięte na piaskach, glinach czy osadach zastoiskowych bielice i gleby brunatne (Batorowicz 1988). Te wytworzone na wysoczyznach są zazwyczaj bardziej urodzajne i należą do III lub IV klasy bonitacyjnej. Zdecydowanie słabsze (V, VI klasa) są gleby wykształcone na luźniejszych piaskach równin i dolin (Kaliński 1999). Główne obszary zajmują gleby gliniasto-piaszczyste (szcerki) z niewielkimi wyspami piaszczysto-gliniastymi w okolicy Ciechanowa. Znaczny procent, zwłaszcza wzdłuż Wkry, stanowią gleby piaszczyste (Gierlach 1984, s. 12). W dolinach rzek rozwinęły się gleby bagienne oraz bardzo urodzajne mady.

ANALIZA MATERIAŁU

1. GRÓB SKRZYNKOWY

Odkryty w Kleszewie grób, zlokalizowany na niewielkim wyniesieniu, miał postać wziemnej, prostokątnej skrzyni, zbudowanej prawdopodobnie z siedmiu dużych, częściowo obrabionych płyt kamiennych (Fot. 1, 2). Dwa większe głazy, ustawione prostopadle do płaszczyzny dna, umieszczono pojedynczo wzdłuż dłuższych ścian obiektu, dwa mniejsze kamienie tworzyły partie szczytowe. Całość pokrywały pierwotnie trzy płaskie płyty. Sama skrzynia, zorientowana prawdopodobnie wzdłuż linii NW-SE, liczyła do 3 metrów długości i około 2 metry szerokości. Na podstawie wstępnych ustaleń wynika,

człowieka gałęzi tego drzewa mogło ewentualnie osłabić populację wiązów i uczynić ją bardziej podatną na działanie wspomnianego czynnika chorobotwórczego.

że wewnątrz pochowano kobietę z niemowlęciem². Opisywany grobowiec, podobnie jak analogiczny obiekt KAK z terenów Wysoczyzny Ciechanowskiej znany z Lelewa, gm. Nasielsk, reprezentuje prawdopodobnie tzw. typ podolski – o wziemnej, prostokątnej, rzadziej trapezowatej kamiennej konstrukcji skrzyniowej i ścianach zbudowanych z dużych, dobrze dopasowanych płyt kamiennych, często z rodzajem wejścia do komory (Szmyt 1996, s. 218, ryc. 74).

W skład wyposażenia grobu wchodziły następujące przedmioty:

1. niezdobiona czteroucha amfora;
2. większe naczynie, które uległo zniszczeniu;
3. dziewięć wytworów krzemienych, w tym sześć narzędzi, dwie formy nieretuszowane oraz rdzeń wiórowy;
4. naszyjnik bursztynowy (w trakcie opracowywania przez mgr Stanisława Petrykowskiego).

Grobowiec z Kleszewa zasadniczo nie odbiega usytuowaniem, formą i charakterem wyposażenia od innych obiektów skrzynkowych KAK, znanych z terenów Wysoczyzny Ciechanowskiej (Mapa 2; Przyborowski 1873, s. 90-93, ryc. 92-93; Marciniak 1937, s. 63; La Baume 1943, s. 71; Nosek 1967, s. 158-159; Kempisty 1971, s. 13, 15, 17-18; 1972, s. 425; Mazurowski 1977). Większość, podobnie jak pochówek z Kleszewa, lokowana była pojedynczo, na kulminacjach lokalnych wyniesień (Gromin i Olszak, gm. Pultusk; Lelewo, gm. Nasielsk; Mapa 2; Przyborowski 1873, s. 90-93, ryc. 92-93; Nosek 1967, s. 158-159; Kempisty 1971, s. 18). Do rzadkości należą niewielkie skupienia liczące po dwa (?) (Szczegliń Poduchowny, gm. Sypniewo; Marciniak 1937, s. 63; La Baume 1943, s. 71; Nosek 1967, s. 142) bądź trzy (?) obiekty (Zaborze, gm. Nasielsk; Mazurowski 1977). Skrzynie grobowe o wymiarach od 1,5 m do 4,7 m długości i od 0,75 m do 2 m szerokości, orientowane były wzdłuż osi NW-SE lub E-W (Mazurowski 1977). Wewnątrz umieszczano zazwyczaj jednego osobnika. Wyjątek stanowi grób nr I z Zaborza, gdzie dojrzałemu mężczyźnie towarzyszyły dwie kobiety w wieku *adultus* (Mazurowski 1977, s. 155-158). W skład wyposażenia grobowego wchodziły naczynia ceramiczne w liczbie od 1 do 4, ozdoby bursztynowe, siekierki krzemienne (1, wyjątkowo 2) oraz, sporadycznie, inne wytwory z krzemienia (Przyborowski

² Szczątki kostne (podobnie jak pochodzące z grobu ozdoby bursztynowe oraz krzemienne forma określona przez znalazców jako sierp) są w trakcie opracowywania przez mgr Stanisława Petrykowskiego. Z uzyskanych od Niego informacji, za które niniejszym serdecznie dziękujemy, wynika, że, zgodnie z przeprowadzoną ekspertyzą antropologiczną, należą one do dwóch osobników: kobiety i niemowlęcia.

1873, s. 90-93, ryc. 92-93; Marciniak 1937, s. 63; La Baume 1943, s. 71; Nosek 1967, s. 158-159; Kempisty 1971, s. 13, 15, 17-18; 1972, s. 425; Mazurowski 1977).

Najbliższe analogie do opisywanego pochówku na terenie Wysoczyzny Ciechanowskiej stanowią: grób nr II z Zaborza (Mazurowski 1977) oraz grób z Lelewa (Przyborowski 1873, s. 90-93, ryc. 92-93; Nosek 1967, s. 158-159) w gminie Nasielsk, datowane na młodszą fazę KAK. Pierwszy z wymienionych obiektów, usytuowany na NE stoku łagodnie opadającego wzniesienia morenowego, zorientowany został, podobnie jak grobowiec z Kleszewa, wzdłuż osi NW-SE. Wewnątrz pochowano kobietę w wieku wczesny *adultus*. Pochówek z Kleszewa jest drugim po Zaborzu obiektem sepulkralnym z północnego Mazowsza, w którym centralne miejsce zajmowała kobieta. Dodatkowo, w obu przypadkach w skład stosunkowo bogatego wyposażenia wchodziły: siekiera z krzemienia pasiastego, liczne ozdoby bursztynowe oraz naczynia ceramiczne, w tym mała amfora kulista. Grobowiec z Lelewa łączy z obiektem z Kleszewa podobna konstrukcja, reprezentująca tzw. typ podolski (Szmyt 1996, s. 218, ryc. 74).

2. CERAMIKA

W skład wyposażenia grobowego wchodziły dwa naczynia: duży nieornamentowany pojemnik ceramiczny oraz niewielka amfora. Pierwszy z wymienionych zabytków, który uległ całkowitemu zniszczeniu w trakcie odkrycia, znany jest tylko z krótkiej wzmianki. Można jedynie domniemywać, że pod względem formy przypominał on okazy znane z grobów skrzynkowych: z Frygnowa, gm. Grunwald (Gaerte 1927, s. 50, 52; Engel, La Baume 1937, s. 237; La Baume 1943, s. 48; Nosek 1967, s. 54, ryc. 9.2), czy Jajkowa, stan. 45, gm. Brodzie (Sobieraj, Marciniak, Gutkowska 2003, ryc. 3.a) z terenów pojezierzy Polski północno-wschodniej. Kolejny artefakt - czteroucha niezdobiona amfora - zachował się niemal w całości. Opisywane naczynko, wysokości około 13 centymetrów, miało kulisty brzusek i wyodrębnioną, delikatnie rozchyloną szyjkę o średnicy wylewu liczącej około 8 centymetrów (Tabl. I). Pod względem formy reprezentuje ono wyróżnioną przez T. Wiślańskiego odmianę IA1 (Wiślański 1966, s. 22), znaną m.in. z inwentarzy KAK z terenów Mazowsza, Podlasia i Pojezierza Mazurskiego. Ścianki amfory, barwy brunatno-szarej, charakteryzowały się wygładzoną powierzchnią zewnętrzną i jednolitym przełomem. Naczynie wykonano z masy ceramicznej schudzonej niewielką ilością drobno-, średnio- i gruboziarnistego

tlucznią kamiennego, przeważnie barwy różowej i białej, a więc w technologii odpowiadającej gt III wg M. Szmyt (1996, s. 26, ryc. 13), określanej jako klasycznie amforową (Kirkowski, Sosnowska 1987, s. 186). Podobną recepturę, opartą na średnio- i gruboziarnistym tłuczniu kamiennym, wykorzystywały społeczności młodszej fazy KAK zamieszkujące Nizinę Północnomazowiecką (Nosek 1967, s. 142n; Mazurowski 1977, s. 158n).

Najbliższe analogie do opisywanego okazu z rejonu Północnego Mazowsza stanowią: amfora z grobu nr II z Zaborza, gm. Nasielsk (Mazurowski 1977, tabl. III.3) oraz luźne znalezisko z okolic Płocka (La Baume 1943, s. 78; Nosek 1967, s. 147, ryc. 89.1; Kempisty 1971, s. 17). Pierwsze z wymienionych naczyń, w przeciwieństwie do zabytku z Kleszewa było jednak bogato ornamentowane. Podobne, niezdobione okazy pozyskano także z grobów młodszej fazy KAK w Napromie, gm. Ostróda (La Baume 1943, s. 49-51; Nosek 1967, ryc. 11.3) i Romanach, gm. Szczytno (Engel, La Baume 1937, s. 237; La Baume 1943, s. 48; Nosek 1967, ryc. 15.7) z terenów Pojezierza Mazurskiego.

3. ZABYTKI KRZEMIENNE

Z wypełniska grobu w Kleszewie pozyskano 9 artefaktów krzemienych, w tym 6 narzędzi, dwie formy nieretuszowane oraz rdzeń wiórowy³.

Dodatkowo, w ramach pierwszej z wymienionych kategorii, możliwe jest wyróżnienie tzw. narzędzi typologicznych, które definiowane są w oparciu o rodzaj, przebieg oraz umiejscowienie retuszu, jak i tzw. narzędzi funkcjonalnych – „surowych” wiórów lub odłupków noszących na krawędziach lub powierzchni makroskopowe ślady wskazujące na ich użytkowanie (np. zaszczерbień, wymiażdżeń).

Do grupy narzędzi typologicznych zaliczono 4 wytwory. Są wśród nich: obłęcznik wykonany z bliżej nieokreślonej odmiany krzemienia kredowego na fragmencie podtępca z bardzo drobnym, quasi-wnękowym retuszem jednej krawędzi na stronę wierzchnią (Tabl. II: 7), a także 2 drapacze wiórowe, o niskich i słabo wyodrębnionych drapiskach, jeden zachowany w całości – krępy z dodatkowym retuszem krawędzi na stronę spodnią okazu (Tabl. II: 8), drugi zaś

³ Według informacji mgr Stanisława Petrykowskiego z grobu w Kleszewie pozyskana została również forma krzemienista określona jako sierp. Ponieważ jednak, autorzy niniejszego tekstu nie mieli dostępu do tego okazu, w tym do jakiegokolwiek jego dokumentacji fotograficznej lub rysunkowej, podjęto decyzję o wyłączeniu tej formy z zakresu przeprowadzonej analizy.

fragmentarycznie – smukły wykonany na doborowym wiórze o równoległym przebiegu krawędzi bocznych i grani międzynegatywowych (Tabl. II: 6); oba egzemplarze wykonane zostały z surowca czekoladowego.

Czwartym okazem jest wykonana z krzemienia pasiastego i gładzona na całej powierzchni, siekiera czworościenna o wymiarach: długość 180 mm; szerokość obucha 30 mm, szerokość ostrza 65 mm; grubość maksymalna 20 mm (Tabl. III, Fot. 3).

Grupa tzw. narzędzi funkcjonalnych reprezentowana jest łącznie przez dwa okazy: odlupek z produkcji siekiery (surowiec czekoladowy), ze śladami luskania jednej krawędzi na stronę spodnią okazu (Tabl. II: 2) oraz zachowany fragmentarycznie smukły wiór jednopiętowy o zaszczerbionych krawędziach (Tabl. II: 5); oba egzemplarze wykonane zostały z surowca czekoladowego.

Do odrębnej kategorii, tj. form nieretuszowanych należą: średniej wielkości odlupek, o wielokierunkowym reliefie negatywów na stronie górnej (krzemień czekoladowy) (Tabl. II: 3) oraz fragment wióra jednopiętowego (krzemień czekoladowy) (Tabl. II: 4).

Szczególne miejsce w zespole form krzemiennych z Kleszewa zajmuje niewielki rdzeń wiórowy z trudnej do identyfikacji odmiany krzemienia kredowego o silnie zakolonej odlupni, regularnym reliefie negatywów wiórowych oraz zaprawionej pięcie, zorientowanej w stosunku do płaszczyzny odbić pod kątem ok. 90^0 – 95^0 (Tabl. II: 1). Charakterystyczną cechą tego okazu jest wyraźne wyodrębnienie na powierzchni uderzeń strefy tzw. pięty aktywnej oraz pięty pasywnej, co w kontekście pozostałych danych wskazuje na eksploatację techniką pośrednika.

Przeważająca część opisywanego inwentarza wykonana została z surowców importowanych ze złóż środkowopolskich, tj. krzemienia czekoladowego – 7 okazów (Tabl. II: 2-8) oraz krzemienia pasiastego – 1 okaz (Tabl. III, Fot. 3); ze względu na jakość dostępnej dokumentacji identyfikacja surowcowa okazała się niemożliwa w przypadku rdzenia (Tabl. II: 1), który został wykonany z bliżej nieokreślonej odmiany krzemienia kredowego.

Zarówno struktura typologiczna, surowcowa, jak i technologiczna (regularność półsurowca, kąt rdzeniowania, dwufazowa zaprawa pięty) zespołu z Kleszewa, w pełni wpisują się w kanon krzemienniarstwa KAK, zdefiniowany przez B. Balcera jeszcze w latach 80. ubiegłego wieku (Balcer 1983, s. 207–226).

Za klasyczne wyznaczniki uznać należy obecność czworościennej siekiery z krzemienia pasiastego oraz średniej wielkości wiórów retuszowanych i luskanych z krzemienia czekoladowego. Niemniej charakterystyczna

jest forma rdzenia, choć stosunkowo niewielkich rozmiarów, pod względem atrybutów technologicznych odpowiadająca egzemplarzom z innych stanowisk KAK.

4. ZABYTKI BURSZTYNOWE

Z opisywanego obiektu pozyskano dodatkowo liczne paciorki bursztynowe, do których autorzy niniejszego artykułu nie mieli dostępu, a które w chwili obecnej są opracowywane przez mgr Stanisława Petrykowskiego.

CHRONOLOGIA

Na podstawie dostępnych danych trudno precyzyjnie określić chronologię opisywanego grobowca. Dla terenów północnego Mazowsza nie opracowano, jak dotąd, odrębnego systemu chronologicznego KAK opartego na datach C14 (Gawrońska, Białowarczuk 2011). Dodatkowo sytuację komplikuje niedostępność części zabytków oraz fakt rozdzielenia materiałów pochodzących z jednego zespołu. Pewne przesłanki do względnego umiejscowienia obiektu w czasie stanowią: forma grobu, rodzaj pochówku oraz morfologia i technologia ceramiki.

Grób z Kleszewa, podobnie jak analogiczny obiekt młodszej fazy KAK z terenów Wysoczyzny Ciechanowskiej znany z Lelewa, gm. Nasielsk, reprezentuje prawdopodobnie tzw. typ podolski (Szmyt 1996, s. 218, ryc. 74). Opisywana forma nawiązuje do wschodniej grupy KAK, a tym samym do ponownego odpływu części ludności „amforowej” w kierunku dorzecza Wisły (Szmyt 2001, s. 173). Na obszarze grupy polskiej wspomniany typ grobów zarejestrowano również na terenie Wysoczyzny Płońskiej oraz w tzw. grupie wschodniolubelskiej.

Do młodszej fazy KAK nawiązuje też, być może, forma pochówku z Kleszewa, świadcząca o wysokiej pozycji złożonej tam kobiety i wyraźnym zamiarze jej indywidualizacji (Szmyt 2002; 2008). W podobny sposób wyróżniono zmarłą pochowaną w datowanym na późną fazę grobie nr II z Zaborza, gm. Nasielsk (Mazurowski 1977; Gawrońska, Białowarczuk 2011). Dodatkowo, w inwentarzu pozyskanym ze wspomnianego obiektu, jak również z innych grobów młodszej fazy KAK z północno-wschodniej Polski, swoje analogie znajduje amfora z Kleszewa (Engel, La Baume 1937, s. 237; La Baume 1943, s. 48-51; Nosek 1967, ryc. 11.3, 15.7; Mazurowski 1977, tabl. III.3).

Zachowane naczynie wchodzące w skład wyposażenia grobowego z Kleszewa wykonano z masy ceramicznej schudzonej niewielką ilością drobno-

średnio- i gruboziarnistego tłucznia kamiennego, przeważnie barwy różowej i białej, a więc w technologii odpowiadającej gt III wg M. Szmyt, dominującej w III fazie KAK na Kujawach (Szmyt 1996, s. 26, 35, ryc. 13). Podobną recepturę, opartą na średnio- i gruboziarnistym tłuczniu kamiennym wykorzystywały także społeczności młodszej fazy KAK, zamieszkujące Nizinę Północnomazowiecką (Nosek 1967, s. 142n; Mazurowski 1977, s. 158n).

Powyższe dane pozwalają na wstępne datowanie obiektu z Kleszewa na młodszą fazę KAK na Nizinie Północnomazowieckiej (por. Gawrońska, Białowarczuk 2011).

PODSUMOWANIE

Datowany na młodszą fazę KAK obiekt z Kleszewa to drugi, po Zaborzu, znany z terenów północnego Mazowsza grobowiec interesującej nas jednostki kulturowej, w którym centralne miejsce zajmowała kobieta. Wysoką pozycję zmarłej, poza samą formą pochówku, podkreślały bogate dary grobowe: siekiera z krzemienia pasiastego, narzędzia z krzemienia czekoladowego oraz kolia z paciorków bursztynowych⁴. Na podstawie prezentowanych danych, przy braku dostępu do pełnych wyników ekspertyzy antropologicznej, trudno jednoznacznie określić przyczynę uprzywilejowania zmarłej pochowanej w Kleszewie. Nie można też wykluczyć, że formą pochówku i bogatymi darami grobowymi zamierzano wyróżnić nie kobietę, a dziecko – np. syna mężczyzny zajmującego wysoką pozycję w lokalnej społeczności.

Grób skrzynkowy z Kleszewa to drugi, po Zaborzu, obiekt sepulkralny KAK odkryty w ciągu ostatniego czterdziestolecia na terenie Wysoczyzny Ciechanowskiej i jednocześnie kolejny, w którym centralne miejsce zajmowała kobieta. Należy tylko ubolewać, że pochodzący z niego materiał rozdzielono, a znaczna część zabytków pozostała w prywatnych rękach i cierpliwie czekać na ukazanie się publikacji prezentującej ekspertyzę antropologiczną oraz analizę pozostałych artefaktów.

⁴ Sukcynit, obok krzemienia pasiastego, był niezwykle cenionym i poszukiwanym w pradziejach surowcem. Świadczy o tym występowanie ozdób bursztynowych w wyróżniających się grobach, liczne ślady ich naprawiania i ponownego użycia (obserwacja dr hab. prof. UW Ryszarda F. Mazurowskiego oraz dr Joanny Gawrońskiej, dokonana na podstawie wielu lat pracy z materiałem pozyskanym w trakcie badań w mikroregionie osadniczym Niedźwiedziówki, związanym z pozyskiwaniem i obróbką bursztynu ludności kultury rzucewskiej - Mazurowski 1987; 1999; 2005) oraz substytucja, polegająca na zastępowaniu w niektórych naszyjnikach części paciorków bursztynowych kościanymi (Mazurowski 1983). Lokalne zasoby sukcyntu stanowiły prawdopodobnie jeden z istotniejszych czynników powodujących skupienie osadnictwa KAK w rejonie Wysoczyzny Ciechanowskiej (Mazurowski 1983; Gawrońska, Białowarczuk 2011, s. 18).

BIBLIOGRAFIA

- ANTONIEWICZ, W., 1938. Z dziedziny archeologii ziem Polski. Szkice, przyczynki, notatki, *Światowit*, XVII, 341–422.
- BALCER, B., 1983. *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- BATOROWICZ, Z., 1988. Mazowsze. In: E. WOŁONCIEJ, ed. *Polska w Europie*. Warszawa.
- BINKA, K., 1991. Pollen analysis and history at vegetation. *Studia Geologica Polonica*, 15-33.
- ENGEL, C., 1935. *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme*, 1. Königsberg.
- ENGEL, C., LA BAUME, W., 1937. *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*. Königsberg.
- GAERTE, W., 1927. *Die Steinzeitliche Keramik Ostpreussens*. Königsberg.
- GAWROŃSKA, J., 2010. *Spółeczności kultury amfor kulistych w przemianach przełomu neolitu i epoki brązu w Polsce północno-wschodniej*. Warszawa (maszynopis rozprawy doktorskiej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego).
- GAWROŃSKA, J., BIAŁOWARCZUK, M., 2011. Kultura amfor kulistych na Nizinie Północnomazowieckiej. *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, I, 3-50.
- GIERLACH, B., 1984. *Świt Mazowsza*. Warszawa.
- GŁOSIK, J., 1959/60. Nowe znaleziska neolityczne na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne*, XXVI, fasc. 3-4, 355.
- GŁOSIK, J., 1961. Chronimy zabytki archeologiczne. Województwo warszawskie – Dzbanice pow. Pułtusk. *Z Otchłani Wieków*, XVII/1, 50.
- GŁOSIK, J., ZALEWSKI, M., 1992. Grób skrzynkowy w Srebrnej, woj. ciechanowskie, na tle osadnictwa kultury amfor kulistych na Wysoczyźnie Płońskiej. *Wiadomości Archeologiczne*, LII, fasc. 1, 67-70.
- GURBA, J., 1989. Kultura amfor kulistych. In: J. KMIĘCIŃSKI, ed. *Pradzieje Ziemi Polskiej*, I, Warszawa-Łódź, 232-262.
- KALIŃSKI, B., 1999. *Mazowsze – Tradycja i Współczesność*. Warszawa.
- KEMPISTY, E., 1964. Cmentarzyska kultury amfor kulistych w Małoszewku i Sikórze. *Wiadomości Archeologiczne*, XXX, 3-4, 388 – 397.
- KEMPISTY, E., 1971. Kultura amfor kulistych na Mazowszu i Podlasiu. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, I, 7-34.
- KEMPISTY, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dółkowej z Mazowsza i Podlasia. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXVII, 4, 411-483.

- KEMPISTY, K., 2001. *Struktura osadnicza kultury niemeńskiej w międzyrzeczu Bugu i Narwi* (maszynopis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego).
- KĘPCZYŃSKI, K., 1973. Szata roślinna doliny dolnej i środkowej Drwęcę oraz terenów przyległych. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia* 9, 251-261.
- KIRKOWSKI, R., SOSNOWSKA, J., 1987. Kultura amfor kulistych na ziemi chełmińskiej. In: T. WIŚLAŃSKI, ed. *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*. Toruń, 185-200.
- KONDRACKI, J., 1977. *Regiony fizyczno-geograficzne Polski*. Warszawa.
- KONDRACKI, J., 1994. *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*. Warszawa.
- KOSTRZEWSKI, J., 1948. Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. In: S. KRUKOWSKI, J. KOSTRZEWSKI, R. JAKIMOWICZ, eds. *Prehistoria ziem polskich*. Kraków, 171 - 174.
- KOZŁOWSKI, L., 1921. Groby megalityczne na wschód od Odry. In: *Materiały Antropologiczno – Archeologiczne i Etnograficzne*, 2, Kraków.
- LA BAUME, W., 1943. Jungsteinzeitliche Kugelamphoren Kultur in Ost- und Westpreussen. *Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Prussia*, 35, 13 - 80.
- MAJEWSKI, E., 1900. Materiały do mapy archeologicznej. *Światowit*, II, 129-142 .
- MARCINIAK, J., 1937. Neolityczne groby skrzynkowe w powiecie makowsko-mazowieckim. *Z Otchłani Wieków*, XII, 60-65.
- MAZUROWSKI, R., F., 1977. Cmentarzysko ludności kultury amfor kulistych w Zaborzu, woj. ciechanowskie. *Wiadomości Archeologiczne*, XLII, 155-173.
- MAZUROWSKI, R., F., 1977a. Neolityczne wyroby krzemienne i kamienne z obszaru Polski północno-wschodniej. *Wiadomości Archeologiczne*, XLII, 12, 30-39.
- MAZUROWSKI, R., F., 1983. Bursztyn w epoce kamienia na ziemiach polskich. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, V, 7 – 134.
- MAZUROWSKI, R., F., 1987. Badania żuławskiego regionu bursztyniarzkiego ludności kultury rzucewskiej, Niedźwiedziówka, stanowisko 1-3. In: A. PAWŁOWSKI, ed. *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980 – 83*. Muzeum Zamkowe w Malborku, 79 - 120.
- MAZUROWSKI, R., F., 1999. Exploitation and working of amber during the late Neolithic period in the Żuławy region. In: B. KOSMOWSKA-CERANOWICZ, H. PANER, eds. *Investigations into amber*. Gdańsk, 121 – 129.

- MAZUROWSKI, R., F., 2005. Rola Żuław Wiślanych w rozwoju prehistorycznego bursztyniarstwa i kontaktów wymiennych z interiozem. In: B. KOSMOWSKA-CERANOWICZ, W. GIERŁOWSKI, eds. *Bursztyń. Poglądy, opinie. Materiały z seminariów Amberif 1994 – 2004*. Gdańsk – Warszawa, 111 – 118.
- NOSEK, S., 1967. *Kultura amfor kulistych w Polsce*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- NOWAK, M., 2009. *Drugi etap neolityzacji ziem polskich*. Kraków.
- PRZYBOROWSKI, J., 1873. Kilka wycieczek archeologicznych po prawym brzegu Wisły. *Wiadomości Archeologiczne*, I, 39.
- SAMOKVASOV, D., J., 1880. *Antropologiczne i archeologiczne materiały epoki jazyčestwa w prodelach Privislanskiego kraja*. Warszawa.
- SAWICKI, L., 1920. Groby megalityczne w Potyrach w pow. płońskim ziemi warszawskiej. *Wiadomości Archeologiczne*, V, 3-4, 125 – 141.
- SOBIERAJ, J., MARCINIAK, M., GUTKOWSKA, A., 2003. Grobowiec megalityczny kultury amfor kulistych z Jajkowa, stanowisko 45, powiat Brodnica. In: M. FUDZIŃSKI, H. PANER, eds. *XIII Sesja Pomorzoznawcza, 1. Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*. Gdańsk, 41-50.
- STARKEL, L., 1991. Paleografia holocenu. In: L. STARKEL, ed. *Geografia Polski*. Warszawa, 105-182.
- SZMYT, M., 1996. *Spoločności kultury amfor kulistych na Kujawach*. Poznań.
- SZMYT, M., 2001. Spoločności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej. In: J. CZEBRESZUK, M. KRYVALCEVIČ, P. MAKAROWICZ, eds. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* Poznań, 167-193.
- SZMYT, M., 2002. Kugelamphoren-Gemeinschaften in Mittel- und Osteuropa: Siedlungsstrukturen und soziale Fragen. In: J. MÜLLER, ed. *Vom Endneolithikum zur Frühbronzezeit: Muster und sozialen Wandels? Tagung Bamberg 14. – 16. Juni 2001*. UPA 90. Bonn, 195-233.
- SZMYT, M., 2008. Podobnie choć inaczej? Ze studiów nad zróżnicowaniem reguł socjoorganizacyjnych ugrupowań kultur amfor kulistych. In: J. BEDNARCZYK, J. CZEBRESZUK, P. MAKAROWICZ, M. SZMYT, eds. *Na pograniczu światów. Studia z pradziejów międzymorza bałtycko – pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško w 60. rocznicę urodzin*. Poznań, 495-527.
- UZAROWICZOWA, A., KOWALCZYK, J., 1973. Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Bieniewie, pow. Pruszków. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXVIII, 2, 169-179.
- WIŚLAŃSKI, T., 1966. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław.

- WIŚLAŃSKI, T., 1979. Dalszy rozwój ludów neolitycznych. Plemiona kultury amfor kulistych. In: W. HENSEL, T. WIŚLAŃSKI, eds. *Prabistoria Ziemi Polskich, II. Neolit*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 261-299.
- ŻUROWSKI, T., 1959. Województwo warszawskie. Kucice Nowe pow. Płońsk. *Z Otcblani Wieków*, XV, 47-48.

Joanna Gawrońska
ul. Pustola 25 m 93
01-107 Warszawa
e-mail: jgawronska@o2.pl

Agnieszka Matuszewska
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Szczeciński
ul. Krakowska 71 – 79
71-017 Szczecin
e-mail: agnieszkamatuszewska1@wp.pl

Michał Przeździecki
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: michal.przedziecki@gmail.com

JOANNA GAWROŃSKA, AGNIESZKA MATUSZEWSKA, MICHAŁ PRZEŹDZIECKI

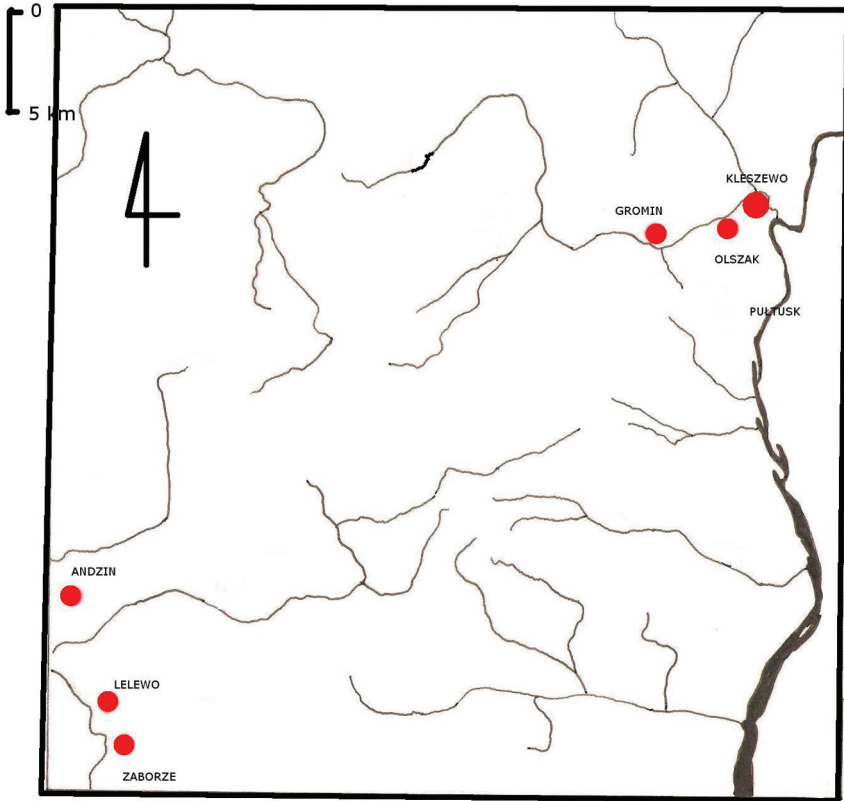
CIST GRAVE IN KLESZEWO, PUŁTUSK MUNICIPALITY,
MASOVIAN VOIVODESHIP,
AGAINST THE BACKGROUND OF SETTLEMENT
ACTIVITIES OF GLOBULAR AMPHORA CULTURE
IN CIECHANOWSKA UPLAND

Key words: cist grave, Globular Amphora Culture, North-Masovian Lowland, Ciechanowska Upland, Late Neolithic.

SUMMARY

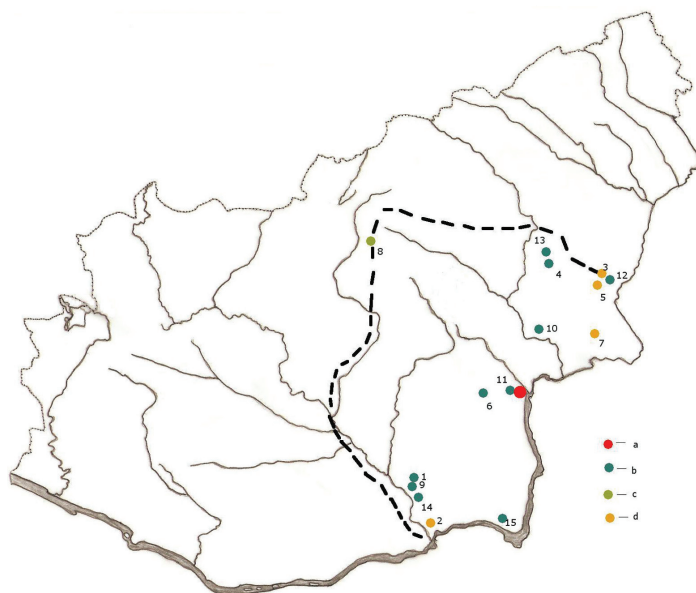
The aim of this article is to describe a cist grave belonging to the Globular Amphora Culture (GAC) found in Kleszewo, Pultusk municipality (Map 1). The grave was discovered and damaged during farming work in 2008. It was only in spring of 2008 that the find was reported to a group of archaeologists from the Institute of Anthropology and Archaeology, Academy of Humanities in Pultusk, who were working on a surface survey in the area. On the basis of descriptions and photographs taken by the locals it was established that the object was constructed of big worked stone slabs (Photos 1, 2) on a small rise of the Pelta River terrace, at the boundary of two mesoregions: Ciechanowska Upland and the Lower Narew Valley. The grave contained: an unornamented amphora (Table I), a big vessel which was destroyed, an amber necklace, an axe made of banded flint (Table III; Photo 3), a blade core made of an unidentified chalk material and notch blade (Table II: 1, 7), a flake made in the process of formation of an axe (Table II: 2), two endscrapers (Table II: 6, 8), a blade with chipped edges (Table II: 5), a flake and a fragment of a blade (Table II: 3, 4) (all fashioned from chocolate flint), and also some human bone remains. The form of the grave and the artefacts it contained indicated a burial from a later phase of GAC in Masovia. Unfortunately, not all of the mentioned artefacts were recovered, therefore a complete analysis is impossible.

The cist grave from Kleszewo is the second, after the grave from Zaborze, sepulchral object discovered in the region of Ciechanowska Upland over the last 40 years, and, among some other, one where a woman was placed in the central position. It is a shame that the material was split in many parts and a significant number of the artefacts is in private hands. The scientific circles are waiting for publications presenting an anthropological study and an analysis of the remaining artefacts.

Mapa 1. Grób KAK w Kleszewie, gm. Pultusk. Lokalizacja.

Map 1. GAC grave in Kleszewo, Pultusk municipality. Location.

Mapa 2. Grób KAK w Kleszewie, gm. Pultusk na tle osadnictwa KAK na Wysoczyźnie Ciechanowskiej oraz przyległych częściach Doliny Dolnej Narwi i Kotliny Warszawskiej.

1 – Andzin, gm. Nasielsk; 2 – Brody, gm. Pomiechówek; 3 – Długoleka, gm. Różan, 4 – Gąsewo Nowe, gm. Sypniewo; 5 – Głazewo Świąszki; 6 – Gromin, gm. Pultusk; 7 – Grudunki, gm. Rzewnie; 8 – Grudusk, gm. Płońsk; 9 – Lelewo, gm. Nasielsk; 10 – Makowica, gm. Szelków; 11 – Olszak, gm. Pultusk; 12 – Sieluń, gm. Młynarze; 13 – Szczeglin Poduchowny, gm. Sypniewo; 14- Zaborze, gm. Nasielsk; 15 – Zegrze gm. Serock.

a- grób w Kleszewie; b – groby KAK; c – siekiera krzemienna (zniszczony grób?); d - ślady osadnictwa w postaci fragmentów ceramiki i zabytków krzemiennych.

Map 2. GAC grave in Kleszewo, Pultusk municipality against the background of GAC settlement activity in the Ciechanowska Upland with adjacent parts of the Lower Narew Valley and the Warsaw Valley.

1 – Andzin, Nasielsk municipality; 2 – Brody, Pomiechówek municipality; 3 – Długoleka, Różan municipality, 4 – Gąsewo Nowe, Sypniewo municipality; 5 – Głazewo Świąszki; 6 – Gromin, Pultusk municipality; 7 – Grudunki, Rzewnie municipality; 8 – Grudusk, Płońsk municipality; 9 – Lelewo, Nasielsk municipality; 10 – Makowica, Szelków municipality; 11 – Olszak, Pultusk municipality; 12 – Sieluń, Młynarże municipality; 13 – Szczeglin Poduchowny, Sypniewo municipality; 14- Zaborze, Nasielsk municipality; 15 – Zegrze, Serock municipality.

a- grave in Kleszewo; b – GAC graves; c – flint axe (damaged grave?); d – traces of settlement activity in the form of fragments of pottery and flint artefacts.

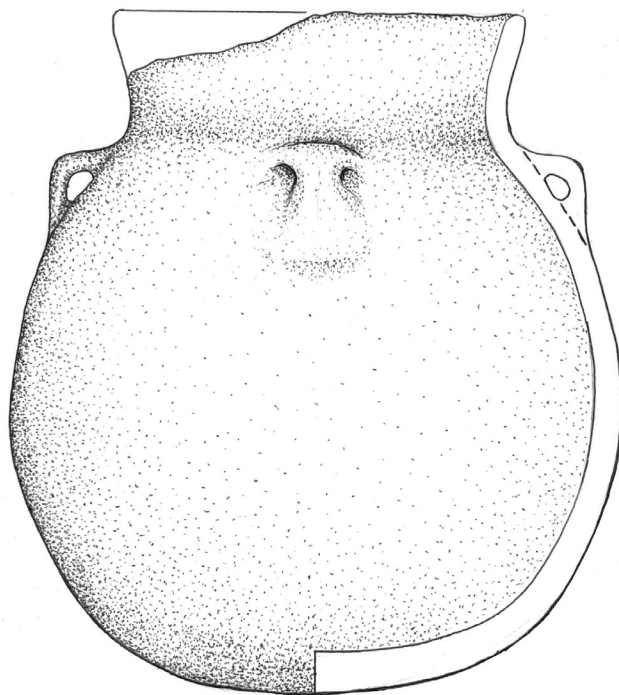
Fot. 1. Grób skrzynkowy z Kleszewa, gm. Pultusk
(fotografię wykonał jeden z mieszkańców wsi).

Photo 1. Cist grave in Kleszewo, Pultusk municipality (photo taken by an inhabitant of the village).

Fot. 2. Grób skrzynkowy z Kleszewa, gm. Pultusk
(fotografię wykonał jeden z mieszkańców wsi).

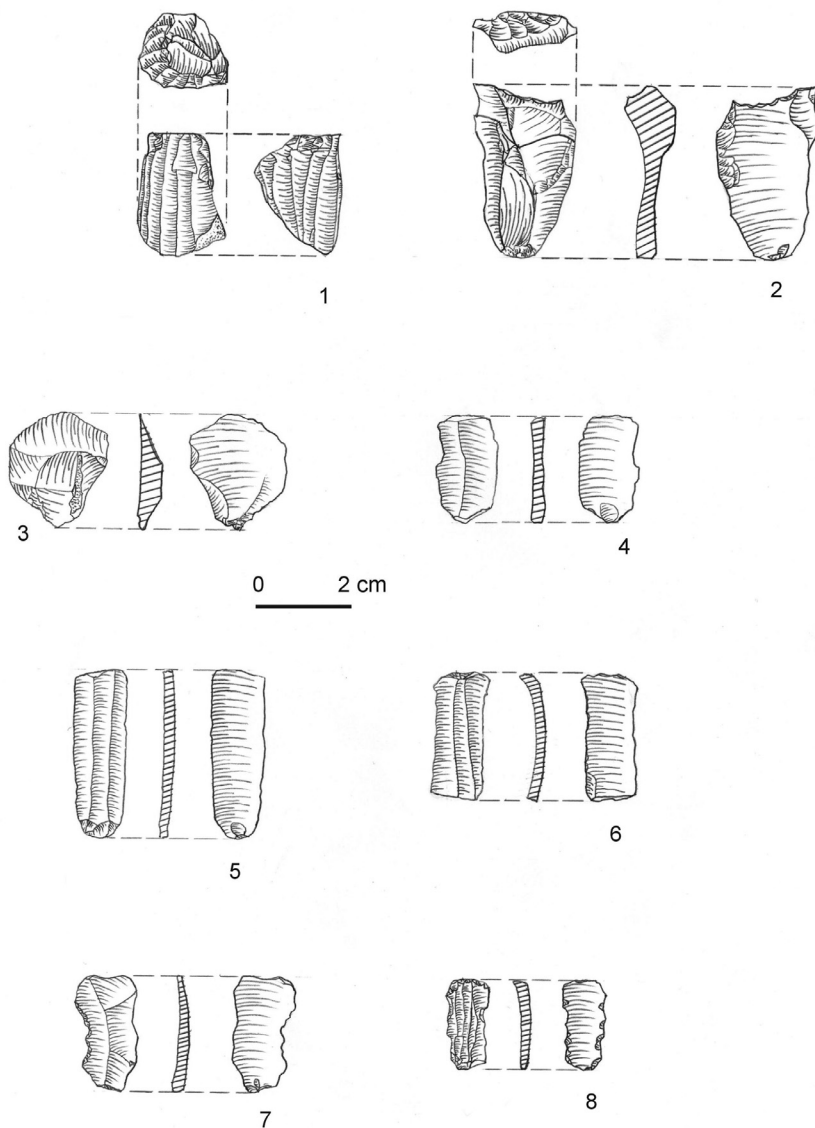
Photo 2. Cist grave in Kleszewo, Pultusk municipality (photo taken by an inhabitant of the village).

0 2 cm

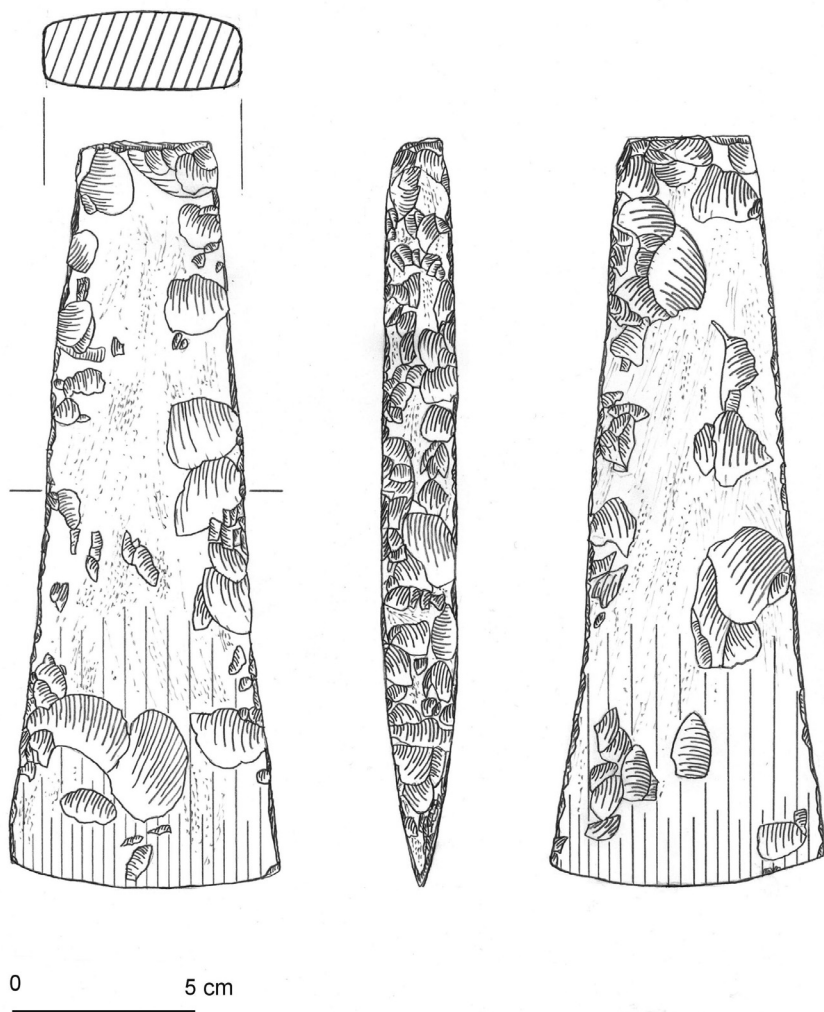
Tabl. I. Kleszewo, gm. Pultusk.
Amfora (rys. A. Falis).

*Table I. Kleszewo, Pultusk municipality.
Amphora (author: A. Falis).*

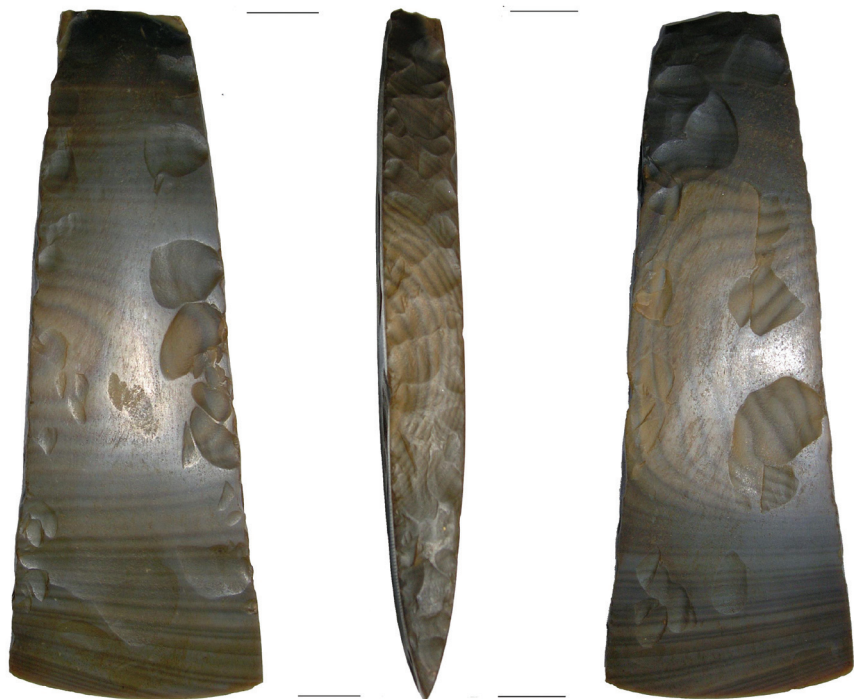
Tabl. II. Kleszewo, gm. Pultusk.
Zabytki krzemienne (rys. A. Falis).

Table II. Kleszewo, Pultusk municipality.
Flint artefacts (author: A. Falis).

Tabl. III. Kleszewo, gm. Pultusk.
Siekiera z krzemienia pasiastego (rys. A. Falis).

*Table III. Kleszewo, Pultusk municipality.
Axe fashioned from banded flint (author: A. Falis).*

Fot. 3. Kleszewo, gm. Pultusk.
Siekiera z krzemienia pasiastego (fot. B. Jurkiewicz).

*Photo 3. Kleszewo, Pultusk municipality.
Axe fashioned from banded flint (Photo: B. Jurkiewicz).*

MATERIAŁY CERAMICZNE KULTURY NIEMEŃSKIEJ ZE STANOWISKA I W PIANKACH, GM. ZBÓJNA, WOJEWÓDZTWO PODLASKIE

Słowa kluczowe: neolit, wczesna epoka brązu, kultura niemeńska, horyzont liniński kultury niemeńskiej, paraneolit, ceramika neolityczna, Pianki, Podlasie

Stanowisko I w Piankach, gmina Zbójna, województwo podlaskie (AZP 36-73), położone jest w południowo-wschodniej części Puszczy Kurpiowskiej, 40 kilometrów od Łomży (Ryc. 1). Znajduje się ono na rozległej piaszczystej wydmie, zajmującej skraj doliny Narwi (Ryc. 2). Od samej rzeki dzieli je szeroki pas łągów, pokrywających stoki doliny, noszących liczne ślady osadnictwa łączonego z horyzontem trzcinieckim¹.

Badania archeologiczne na wspomnianym stanowisku prowadzone były przez Ryszarda F. Mazurowskiego z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i trwały przez dwa kolejne sezony, w latach 1978 – 1980. W ich trakcie założono 10 wykopów sondażowych o łącznej powierzchni 241,5 m², zlokalizowanych w kulminacyjnym punkcie wydmy (Ryc. 2). Na pozyskany materiał archeologiczny składały się przede wszystkim liczne fragmenty ceramiki oraz duża ilość krzemieni, których cechy formalne wskazują na przynależność do co najmniej dwóch jednostek kulturowych: kultury świderskiej ze schyłkowego paleolitu (krzemienica odkryta w wykopie nr I) oraz kultury niemeńskiej (dalej: KNi), z którą łączyć należy zabytki ceramiczne oraz zapewne część zabytków krzemiennych. W tym miejscu zaznaczyć należy, iż niniejszy artykuł ma na celu prezentację wyłącznie zabytków ceramicznych i stanowi wstępną część całościowego opracowania przygotowywanego wspólnie z autorem badań.

Ogół materiałów scharakteryzowano za pomocą sformalizowanych schematów analitycznych wypracowanych w poznańskim środowisku archeologicznym (Kośko 1979, s. 41-52; Czerniak 1980, s. 49-51; Kośko 1981, s. 22-42; Czebreszuk 1996, s. 10-43; Makarowicz 1998, s. 45-92; Józwiak 2003, s. 97-104). Morfologia oraz krawędzie wylewów scharakteryzowane zostały za pomocą założeń systematyki A. Kośko z uwzględnieniem modyfikacji

¹ Informacja ustna prof. Ryszarda F. Mazurowskiego z Instytutu Archeologii UW, któremu autorka dziękuje za liczne informacje, dotyczące przebiegu badań na stanowisku w Piankach oraz za udostępnienie materiałów do opracowania.

wprowadzonych przez J. Czebreszuka (Kośko 1979, s. 32, 41-50; Czebreszuk 1996, s. 29-32, 34). Opis den zastosowano za J. Czebreszukiem (Czebreszuk 1996, s. 38-40) z uzupełnieniami B. Józwiaka dla materiałów KNi (Józwiak 2003). Technologię opisano używając schematu analitycznego J. Czebreszuka (Czebreszuk 1996, s. 12-29), uzupełnionego przez P. Makarowicza (Makarowicz 1998, s. 78-87) oraz B. Józwiaka (Józwiak 2003, s. 97-104).

Stanowiący przedmiot niniejszego opracowania materiał ceramiczny, identyfikowany z KNi, wystąpił na całej badanej powierzchni stanowiska w łącznej ilości 617 fragmentów, z czego 461 fragmentów uznać należy za pozostałości 4 ostrodennych naczyń (Tabl. I – IV) oraz jednego naczynia płaskodennego (Tabl. VII: 1). Szczegółowy rozkład materiałów KNi prezentuje Tabela I i II.

Tabela I. Rozkład materiałów kultury niemeńskiej na stanowisku I w Piankach.

Nr wykopu	Ilość fragmentów	%
II	39	25%
IV	3	2%
V	58	37,1%
VI	1	0,7%
VIII	1	0,7%
IX/X	17	10,8%
IX	18	11,5%
X	17	10,8%
?	2	1,3%
Razem	156	100%

Tabela II. Charakterystyka materiałów ceramicznych kultury niemeńskiej na stanowisku I w Piankach.

Brzuśce	Wylewy	Dna	Ucha	Razem
143	11	2	-	156
91,6%	7%	1,3%	0%	100%

Nadmienić należy, iż w żadnym z eksplorowanych wykopów nie zarejestrowano pozostałości obiektów archeologicznych. Materiał ceramiczny zalegał w trzech warstwach mechanicznych (od poziomu III do poziomu VI, tj. od około 30 do 60 cm głębokości od poziomu warstwy humusu).

Wyróżnione poziomy łączyć należy z dwiema warstwami: humusem pierwotnym oraz warstwą gleby starożytnej (warstwa kulturowa ?), w wykopie nr II natomiast wyłącznie z warstwą próchnicy współczesnej ² (Ryc. 3).

Stan zachowania omawianej ceramiki, jej analiza technologiczna oraz plan jej przestrzennego występowania pozwoliły na wydzielenie w jej obrębie kilku zbiorów, stanowiących pozostałości kilku dających się zrekonstruować pojemników ceramicznych. Stwierdzić zatem należy, iż znaczna część materiałów ze stanowiska w Piankach, bo aż 75% (461 fragmentów) pochodzi z czterech ostrodennych naczyń (Tabl. I – IV) oraz jednego, którego tektonika wskazuje na płaskodenność (Tabl. VII: 1). Pozostałe 156 fragmentów wystąpiło luźno w różnych częściach wykopów.

Analiza technologiczna omawianej ceramiki wykazała niewielkie jej zróżnicowanie (Tabela III). Znaczna jej liczba, sięgająca blisko 80%, wykonana została w technologii charakterystycznej dla klasycznych form ceramicznych KNI, mieszczącej się w tak zwanym cyklu technologicznym IIIa. Na stanowisku w Piankach mamy do czynienia z czterema typami, zaliczanymi do gt M. Wśród nich najliczniej reprezentowany jest typ 36 (77 %), pozostałe nie przekraczają kilku procent. Jest to ceramika wykonana z gliny z domieszką różnobarwnego, nieznormalizowanego tłucznia mineralnego, o powierzeniach przecieranych za pomocą wiechcia trawy, głównie cienko- lub średniościenna.

Tabela III. Analiza technologiczna materiałów ceramicznych kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach.

ct	gt	ttIIIs	ilość fragm.	%
Ib	D	42	16	12,5%
suma dla ct Ib			16	12,5%
IIa	G	37	4	3,1%
suma dla ct IIa			4	3,1%
IIb	K	53	1	0,8%
	J	5	1	0,8%
		6	1	0,8%

² Zastosowany opis warstw zgodny z zachowaną dokumentacją rysunkową oraz opisową sporządzoną w trakcie badań na stanowisku w Piankach.

suma dla ct IIb			3	2,4%
IIc	L	8	3	2,4%
		9	7	5,4%
		19	1	0,8%
		46	4	2,5%
suma dla ct IIc			15	11,1%
IIIa	M	35	7	5,6%
		36	77	60,3%
		38	5	4%
		47	1	0,8%
suma dla ct IIIa			90	70,8%
Razem			128 ³	100%

Wśród analizowanego materiału wyróżnić można także kilkanaście fragmentów wykonanych w technologii tzw. cyklu IIc („wczesnobrazowego”), reprezentowanego wyłącznie przez gt L (11,1 % zbioru). Jest to ceramika schudzana różnobarwnym, nieznormalizowanym tłuczniem mineralnym, dość słabo wypalona, o nierównych powierzchniach, często z wystającą nań domieszką. Pozostałe fragmenty reprezentują cykl technologiczny Ib oraz II w wersji a i b. Są to materiały wykonane w technologii tak zwanej „wczesnosnurowej”, opartej na domieszce szamotu oraz drobnoziarnistego piasku (gt Ib) oraz „amforowej”, opartej na średnio- i gruboziarnistym tłuczniu mineralnym (IIa i IIb). Wszystkie trzy cykle występują sporadycznie i nie przekraczają kilku procent.

Z prezentowanej tu analizy technologicznej wyłączonych zostało 28 fragmentów ceramiki, wyraźnie odstających od zaprezentowanego powyżej opisu i nie mieszczących się w zastosowanym schemacie technologicznym. 26 z nich, pochodzących z jednego naczynia (Tabl. III), wykonane zostało z gliny zmieszanej z domieszką drobno- i średnioziarnistego tłucznia kamiennego oraz włóknistej domieszki roślinnej, identyfikowalnej przede wszystkim na obu powierzchniach zewnętrznych. Jeden fragment (Tabl. I: 2) wykonany został z surowca schudzanego drobnoziarnistym różnobarwnym tłuczniem kamiennym z dodatkiem siczki roślinnej oraz szamotu, dostrzegalnego w postaci drobnych „cętek”. Kolejny fragment (niezdobiona część brzuśca)

³ Z analizy wyłączono 28 fragmentów naczyń wykonanych w technologii „mineralno – roślinnej”, nie mieszczącej się w zastosowanym schemacie analitycznym. Fragmenty te zostały omówione oddzielnie.

wykonany został w technologii wyłącznie roślinnej. Jedyną domieszkę stanowi siczka roślinna, dająca się zaobserwować przede wszystkim w przełomach w postaci licznych wąskich „kanalików”.

Prezentowana ceramika to przede wszystkim formy cienko- i średniościenne (odpowiednio 25% i 50%). Na stanowisku brak jest ceramiki, którą określić można jako grubościenną. Dominują wylewy o prostych zwieńczeniach lecz dość zróżnicowanym kształcie (Tabela IV i V), zdobione ścięciem bruzdowym (Tabl. II-III), nacinaniem (Tabl. III-IV) lub karbowaniem (Tabl. V: 1, 2). Dwa zachowane fragmenty ostrych den zaliczyć należy do typu VIIa (Tabl. VI: 3) oraz VIIb (Tabl. VI: 4). Pierwsze z nich wykonane zostało w technologii charakterystycznej dla klasycznych naczyń KNi, drugie w tak zwanej technologii „wczesnobrązowej”.

Stan zachowania prezentowanego materiału ceramicznego nie pozwala na sformułowanie szerszych wniosków w zakresie makromorfologii naczyń, z których pochodzą zarejestrowane fragmenty. Na podstawie części zachowanych wylewów można domniemywać, iż pochodzą one z klasycznych, ostrodennych pojemników ceramicznych stosowanych wśród społeczności KNi, cienkościennych, esowatoprofilowych, o esowatych lub lejkatowych wylewach i łagodnie wydętym brzuściu (Tabl. I-IV). Część fragmentów pochodzi także z dużego, esowatoprafolowego garnka o lejowatej szyi, prawdopodobnie płaskodennego (Tabl. VII: 1).

Tabela. IV. Charakterystyka grubości ścianek ceramiki kultury niemeńskiej na stanowisku I w Piankach.

Grubość ścianki	Ilość fragmentów	Udział procentowy
4-6 mm (ceramika cienkościenna)	23	25%
7-9 mm (ceramika średniościenne)	45	50%
10 mm i powyżej (ceramika grubościenna)	0	0

Tabela V. Frekwencja typów krawędzi wylewu naczyń kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach.

Rodzaj wylewu	Ilość fragmentów
1d	1
11d	1
25d	1
1e	2

12e	1
17e	1
1j	1
1k	2
19k	1

Tabela VI. Struktura typów krawędzi wylewów naczyń kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach.

Rodzaj zwieńczenia	Ilość fragmentów
d	3
e	4
j	1
k	3

Materiał ceramiczny, prezentowany w niniejszym artykule, posiada ograniczoną ilość zdobień. Należą do nich przede wszystkim ściegi bruzdowe, występujące głównie w układach poziomych, rzadziej skośnych, umieszczane w górnej części naczyń (Tabl. II-III; VI: 5, 6), na zwieńczeniach wylewów (Tabl. II-III), w jednym zaś przypadku także po stronie wewnętrznej (Tabl. III). Obok nich pojawiają się charakterystyczne dla klasycznych naczyń KNi zdobienia za pomocą wypychanych od wewnątrz guzków (Tabl. I-V, VI: 5). Większość omawianej ceramiki posiada wylewy zdobione wspomnianym już ściegiem bruzdowym (Tabl. I-II) lub też pionowymi prostokątnymi stemplami (Tabl. III-IV), pojawiającymi się zarówno na ostrodennych garnkach (Tabl. III-IV), jak i niewielkich, cienkościennych miseczkach (Tabl. VI: 2). Na jednym z naczyń pojawia się ornament (?) w postaci wierconych otworów, umieszczonych tuż pod wylewem (Tabl. VII: 1). Naczynie to uznać należy za prawdopodobnie płaskodenne, choć nadmienić należy, iż obecność płaskich den nie została bezpośrednio potwierdzona w materiale. Odnotowano także kilka drobnych fragmentów z zachowanym zdobieniem odciskanego sznura, składającego się z podwójnego wątku poziomego oraz niewielkich pętelek (?) (Tabl. VII: 2).

Scharakteryzowany tu materiał posiada dość szerokie analogie w materiałach KNi na terenie północno – wschodniej Polski, a zwłaszcza z terenów Mazowsza i Podlasia. Zbliżone naczynia ostrodenne spotkać można na takich stanowiskach, jak Linin, stan. III (Kempisty 1982: Tabl. XV.1; 1983: Tabl. II.4), Michałów, stan. 1 (Kempisty 1972, Tabl. XXX: 7), Nur Kolonia (Kempisty 1972, Tabl. IX: 2, 3, 7), Grądy Woniecko, stan. I, Przeradowo, stan. ? czy Łomża – Grodzisko, Janków Stary czy Jarnice. Dość często spotykane są

w materiałach KNi także niewielkie miseczki, np. Baniocha (Kempisty 1972, Tabl. IV: 13, XII: 13), Brzeziny (Kempisty 1972, Tabl. XXV: 20; Gardawski 1958, Tabl. XLII.5) czy Klembów (Kempisty 1972, Tabl. XXIX: 2, 5). Podobne zespoły ceramiczne, łączone z wymienioną kulturą, spotykane są również po zachodniej stronie Wisły, np. Broszęcin, stan. 14, Grabina, stan. 5, Korzecznik, stan. 6/7 czy Lipa, stan. 5 (Józwiak 2003, Tabl. 55, 63, 64.1, 67-69).

Przeprowadzona analiza technologiczna, morfologiczna oraz stylistyczna opisywanej ceramiki pozwala bez żadnych wątpliwości łączyć ją z ludnością KNi, zasiedlającą szerokie połacie północno – wschodniej Polski w okresie neolitu oraz początkach epoki brązu. Brak jest jednoznacznych przesłanek, pozwalających uściślić datowanie tego zbioru. Zdecydowana przewaga technologii cyklu IIIa (typ 36), ostrodenność, nacinanie krawędzi, zdobienie ściegami bruzdowymi oraz wypychanymi guzkami wskazywałby na materiały określane jako „klasyczne” naczynia KNi (Józwiak 2003, s. 191). Występujące one w trakcie całego czasu trwania wspomnianej kultury, której obecność na ziemiach polskich datowana jest obecnie na okres około 3650 – 1950/1800 BC (Józwiak 2003, s. 28). Wśród opisywanego materiału wyróżnić można wszakże kilka cech, pozwalających z dużą dozą ostrożności zawęzić prawdopodobny horyzont czasowy, z którym można łączyć pojawienie się na stanowisku w Piankach przedstawicieli społeczności KNi. Obecność w materiale ceramicznym fragmentów wykonanych z gliny z domieszką mineralną i roślinną bądź wyłącznie roślinną uznać należy niewątpliwie za cechę „archaizującą”. Tego typu receptury technologiczne stosowane były w kręgach społeczności subneolitycznych przede wszystkim w kulturze dnipro – donieckiej z terenów dzisiejszej Ukrainy (glina schudzana domieszką tłucznią kamiennego i roślin, Józwiak 2003, s. 53), datowanej na około 5500 – 3000/2900 BC, kultury prypecko – niemeńskiej (glina schudzana domieszką organiczną), datowanej na okres około 5000 – 3800/3700 BC (Józwiak 2003, s. 58). Schudzanie gliny domieszką organiczną obecne jest także w KNi w ceramice typu Łysa Góra (Józwiak 2003, s. 72). Analogii tego typu tradycji wyrobu masy ceramicznej doszukiwać można się także w kręgach wczesnej kultury ceramiki sznurowej, w której domieszka roślinna bywa częstym zjawiskiem, zwłaszcza na terenach północno – wschodniej Polski (np. stanowisko VII w Pluskach, woj. warmińsko – mazurskie; Domaradzka, Kałwak 2006, Tabela 3).

Obok elementów wskazujących na dość wczesne pochodzenie tego zespołu, pojawiają się także elementy młodsze, przesuwające jego chronologię bliżej schyłku neolitu lub też wczesnej epoki brązu. Należy do nich niewątpliwie

duże zróżnicowanie ukształtowania ścianek wylewów, charakterystyczne dla późniejszych zespołów KNi, datowanych już na okres pojawienia się zjawiska określanego mianem horyzontów linińskich (Józwiak 2003, s. 69). Uwagę zwrócić należy także na kilka niewielkich fragmentów zdobionych odciskami sznura w dość skomplikowanym układzie. Tego typu ornamentyka spotykana jest przede wszystkim wśród materiałów kultury amfor kulistych z fazy IIIa wg podziału M. Szmyt (Szmyt 1996, s. 35; 2004, Ryc. 9c) lub też w rozwiniętych zespołach kultury ceramiki sznurowej (KCSz 4 wg podziału J. Czebreszuka – 1996, s. 192). Obecność wspo-mnianych zdobień w materiałach KNi posiada więc nawiązania późnosznurowo – wczesnobrązowe, przesuwając dolną granicę datowania obecności przedstawicieli społeczności KNi na stanowisku w Piankach do początków wczesnej epoki brązu. Tak późną chronologię opisywanego zespołu potwierdzałyby także obecność na-czynia zdobionego szeregiem podkrawędnych otworów (Tabl. VII). Wprawdzie w materiale ceramicznym brak jest fragmentów, potwierdzających na stanowisku w Piankach obok naczyń ostrodennych, także pojemników o dnach płaskich, niemniej tektonika omawianego naczynia wskazuje na takie właśnie rozwiązanie. Na dość późną metrykę wskazywałoby także zdobienie wewnętrznej ścianki jednego z naczyń (Tabl. II), występujące najczęściej w materiałach KNi z jej młodszych faz rozwojowych.

Podsumowując opisany wyżej materiał, stwierdzić należy, iż zespół ceramiczny uzyskany w trakcie badań archeologicznych w Piankach można łączyć z pozostałościami po obecności na tym terenie przedstawicieli KNi, konkretnie zaś z dwoma jej etapami. Pierwszy, posiadający zapewne bardzo krótkotrwały charakter, widoczny jest w materiale archeologicznym w postaci trzech fragmentów ceramiki, wykonanych z gliny z domieszką roślinną oraz roślinno – mineralną. Tego typu wykonanie naczyń charakterystyczne jest dla najstarszych etapów kształtowania się KNi (Józwiak 2003, s. 72). Zróżnicowanie wylewów, ornament sznurowy oraz domniemane płaskodenne naczynie, wskazujące na dość późną metrykę, sytuują pozostałą część materiałów ceramicznych nie wcześniej niż na poziomie wykształcania się w środowisku KNi zespołu cech „linińskich”, związanych z wyraźnymi zapożyczeniami ze środowiska kultury amfor kulistych lub też kultury ceramiki sznurowej (HL2 lub HL3).

BIBLIOGRAFIA

- CZEBRESZUK, J., 1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Poznań.
- CZERNIAK, L., 1980. *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach*. Poznań.
- DOMARADZKA, S., KAŁWAK, G., 2006. Ceramika ze schyłku neolitu i początków epoki brązu na „Byczej Wyspie” w Pluskach, stan. VII, w woj. warmińsko – mazurskim (sezony 2003-2004). *Pruthenia Antiqua*, II, 131 – 166.
- GARDAWSKI, A., 1958. Zagadnienia kultury “ceramiki grzebykowej” w Polsce. *Wiadomości Archeologiczne*, XXV, 287-313.
- JÓZWIAK, B., 2003. *Spoleczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Poznań.
- KEMPISTY, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo – dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXVII, 4, 411-483.
- KOŚKO, A., 1979. *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresie schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu*. Poznań.
- KOŚKO, A., 1981. *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*. Poznań.
- MAKAROWICZ, P., 1998. *Rola społeczności kultury inwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000-1600 BC)*. Poznań.
- SZMYT, M., 1996. *Spoleczności kultury amfor kulistych na Kujawach*. Poznań.
- SZMYT, M., 2004. Wędrowki bliskie i dalekie. Ze studiów nad organizacją społeczną i gospodarczą ludności kultury amfor kulistych na terenie Europy Środkowej i Wschodniej. *Archeologia Bimaris 3. Nomadyzm a pastoralizm w międzyrzeczu Wisły i Odry*, 117 – 136.

Sylwia Domaradzka
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: sylwia_domaradzka@wp.pl

THE NEMAN CULTURE POTTERY RECOVERED FROM
SITE I IN PIANKI, ZBÓJNA MUNICIPALITY,
PODLASKIE VOIVODESHIP

Key words: Neolithic, Early Bronze Age, Neman Culture, Linin horizon of the Neman Culture, Para-Neolithic, Neolithic pottery, Pianki, Podlachia.

SUMMARY

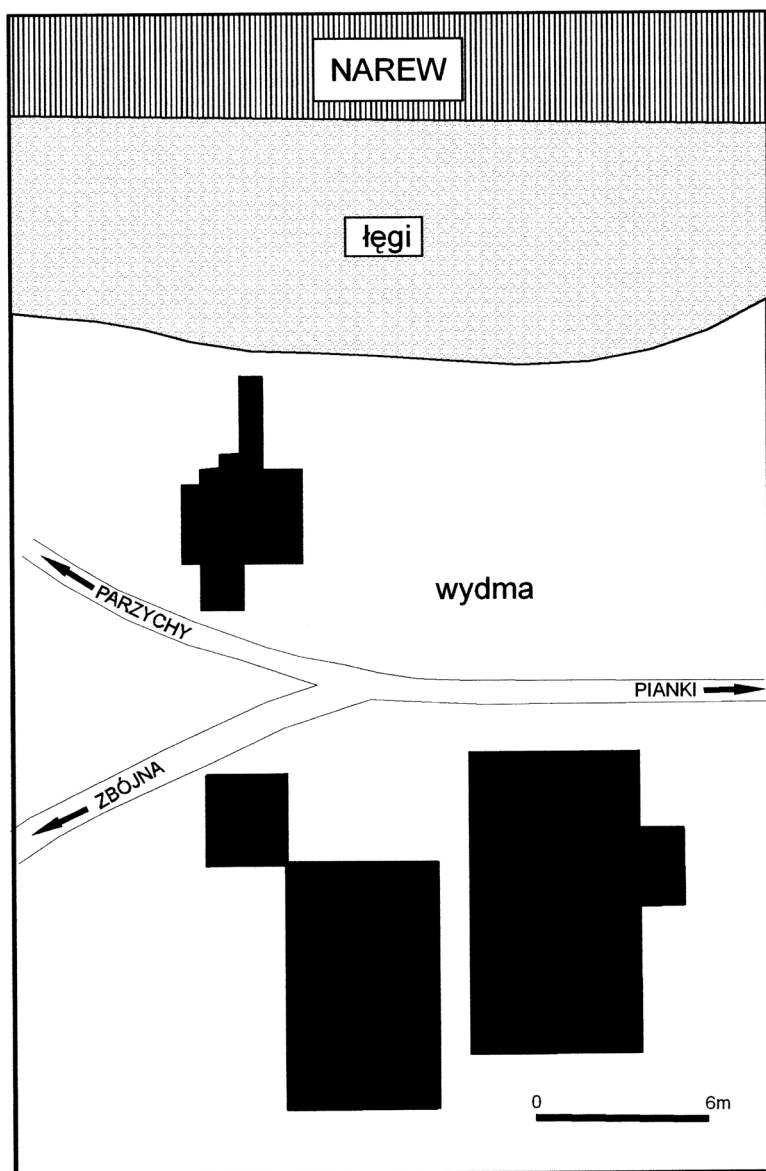
The site I in Pianki, Zbójna municipality, Podlaskie Voivodeship (AZP 36 – 73) is located in the southeastern part of Kurpiowska Forest. It is situated on a wide sand dune occupying the edge of the Narew Valley. Archaeological research was carried out by Ryszard F. Mazurowski from Institute of Archaeology, University of Warsaw, and continued for two subsequent seasons in 1978 – 1980. The site yielded a wide range of pottery and flint materials, whose character indicate association with two cultural units of the Late Paleolithic Swiderian Culture and the Neman Culture which generated all pottery artefacts and, most likely, part of the flint artefacts.

Altogether, 617 fragments of pottery were recorded, including 461 pieces which came from four pointed-bottom vessels (Tables I – IV) and one flat-bottom vessel (Table VII: 1). Most of them were made by means of techniques characteristic of classical Neman Culture, however, some were manufactured with additional organic ingredients (plants) or mixed ones (mineral and organic) found in the sub-Neolithic cultural circle, above all in Dniepr-Don Culture, the Pripyat-Neman Culture or assemblages of the Łysa Góra type. The presence of such pottery should be seen as an archaic feature. There were certain elements implying an early origin of the assemblage accompanied by some components typically found in later stages of development of the Neman Culture. These components are above all recorded in pottery assemblages associated with the Linin horizon of that culture.

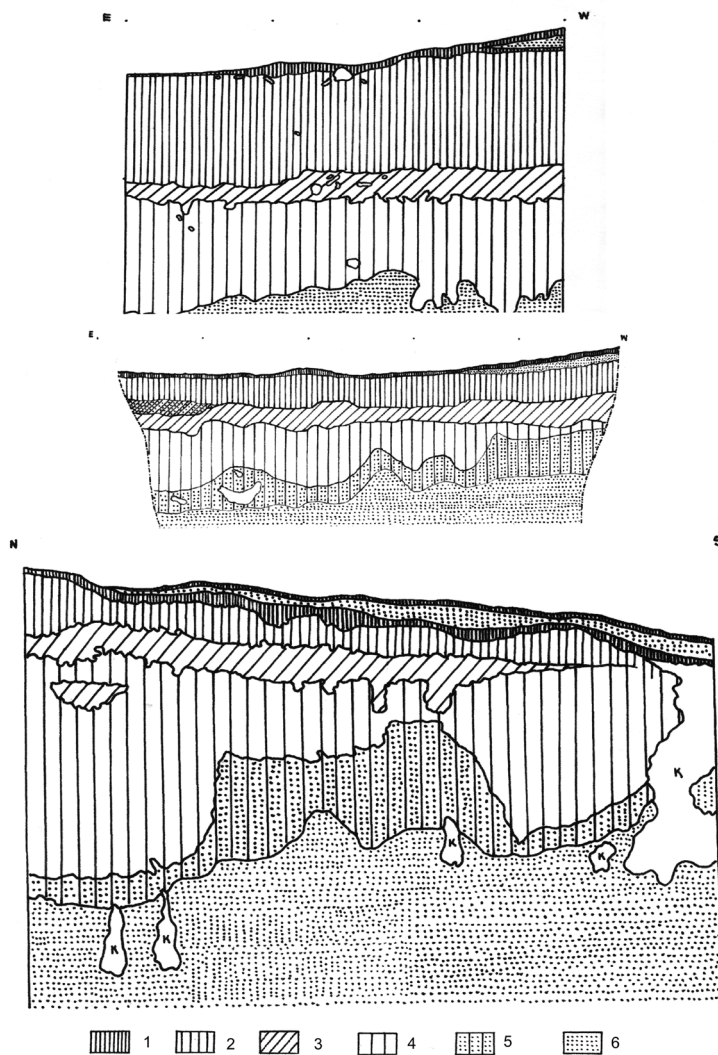
Rycina 1. Pianki, stanowisko I. Plan lokalizacyjny.

Illust. 1. Pianki, site I. Location.

Rycina 2. Położenie wykopów na stanowisku I w Piankach.

Illust. 2. Location of trenches at site I in Pianki.

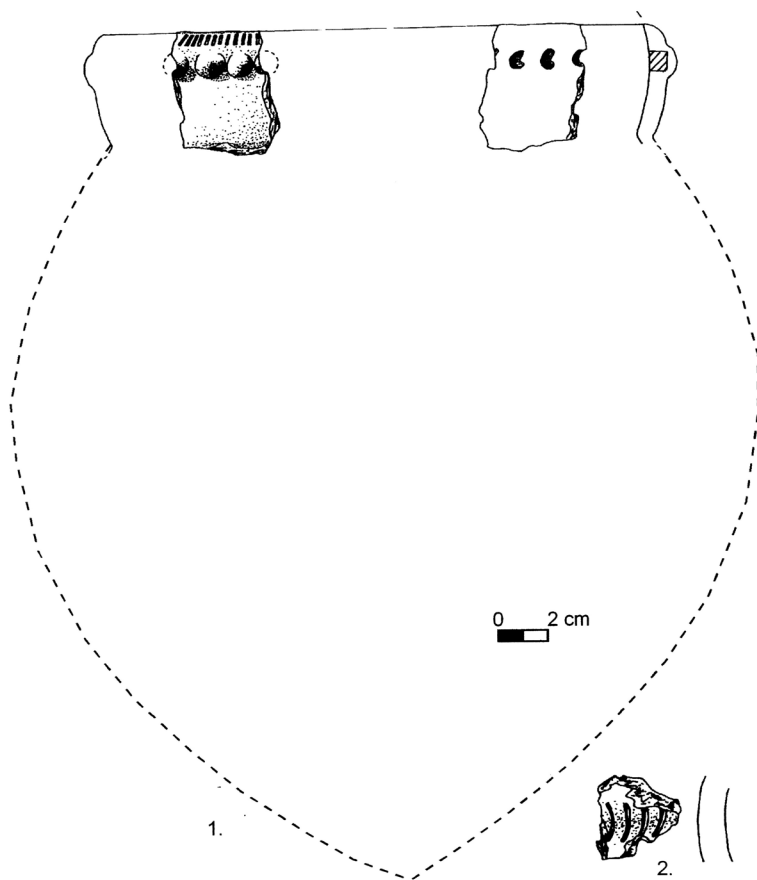

Rycina 3. Pianki, wykop II. Przekrój stanowiska.

Legenda: 1 – poziom próchnicy współczesnej 1, 2 – poziom iluwium próchnicy współczesnej 1, 3 – poziom próchnicy współczesnej 2, 4 – poziom iluwium próchnicy współczesnej 2, 5 – iluwium słabe próchnicy współczesnej 2, 6 – poziom calcowy (wg R. F. Mazurowskiego).

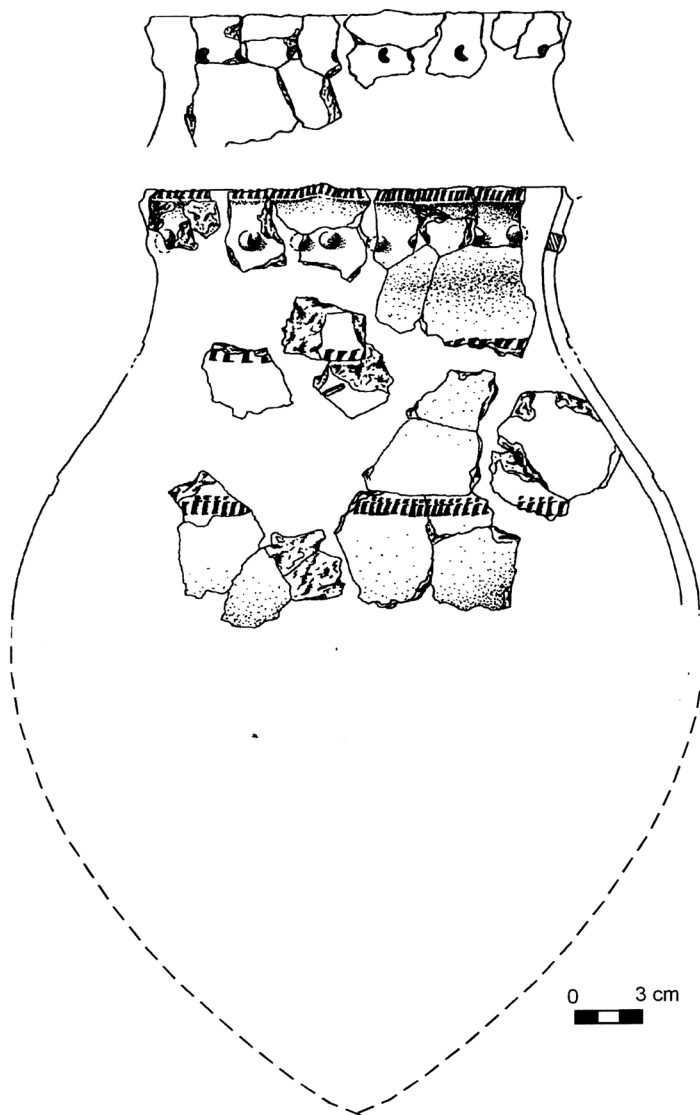
Illust. 3. Pianki, trench II. Section of the site.

Legend: 1 – humus layer 1, 2 – illuvial humus layer 1, 3 – humus layer 2, 4 – illuvial humus layer 2, 5 – humus with poor illuvium 2, 6 – virgin soil (according to R. F. Mazurowski).

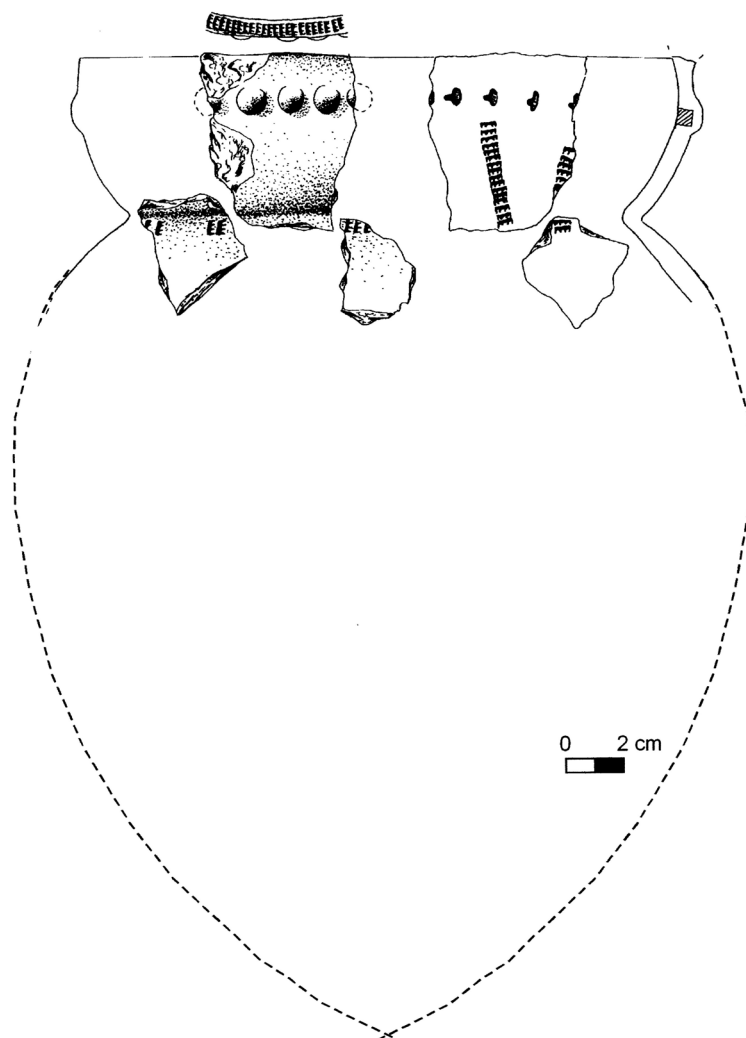
Tablica I. Ceramika kultury niemeńskiej ze stanowiska w Piankach
(rys. S. Domaradzka).

Table I. Neman Culture pottery recovered from the site in Pianki (author: S. Domaradzka).

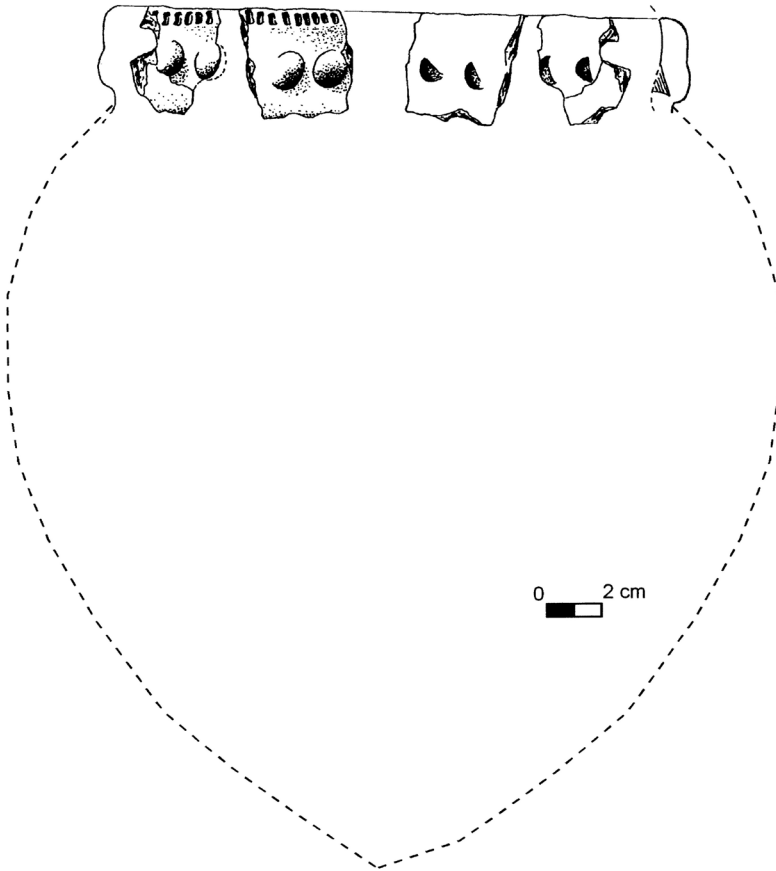
Tablica II. Ceramika kultury niemeńskiej ze stanowiska w Piankach
(rys. S. Domaradzka).

Table II. Neman Culture pottery recovered from the site in Pianki (author: S. Domaradzka).

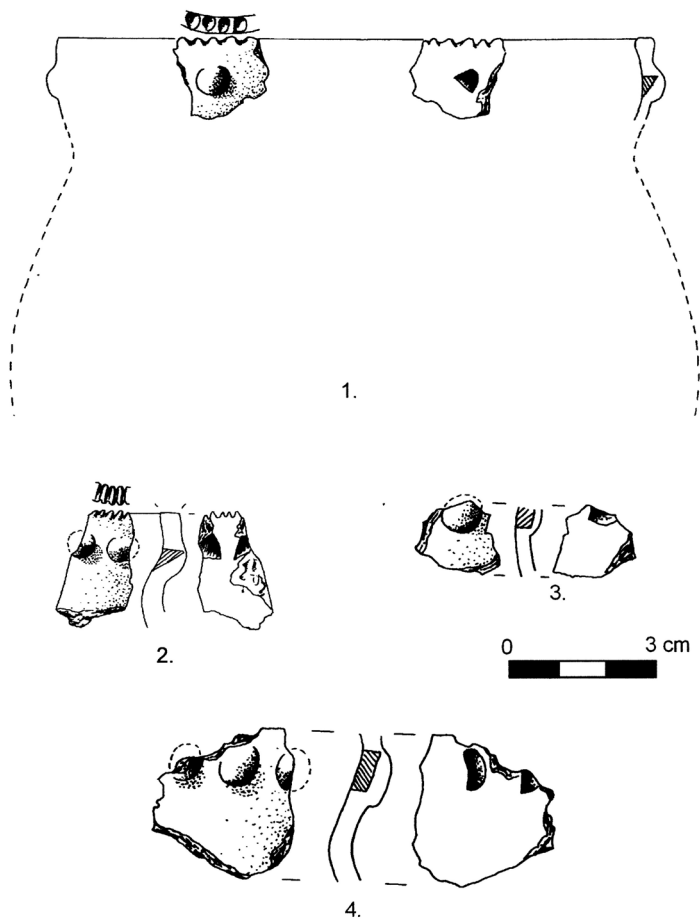
Tablica III. Ceramika kultury niemeńskiej ze stanowiska w Piankach
(rys. S. Domaradzka).

Table III. Neman Culture pottery recovered from the site in Pianki (author: S. Domaradzka).

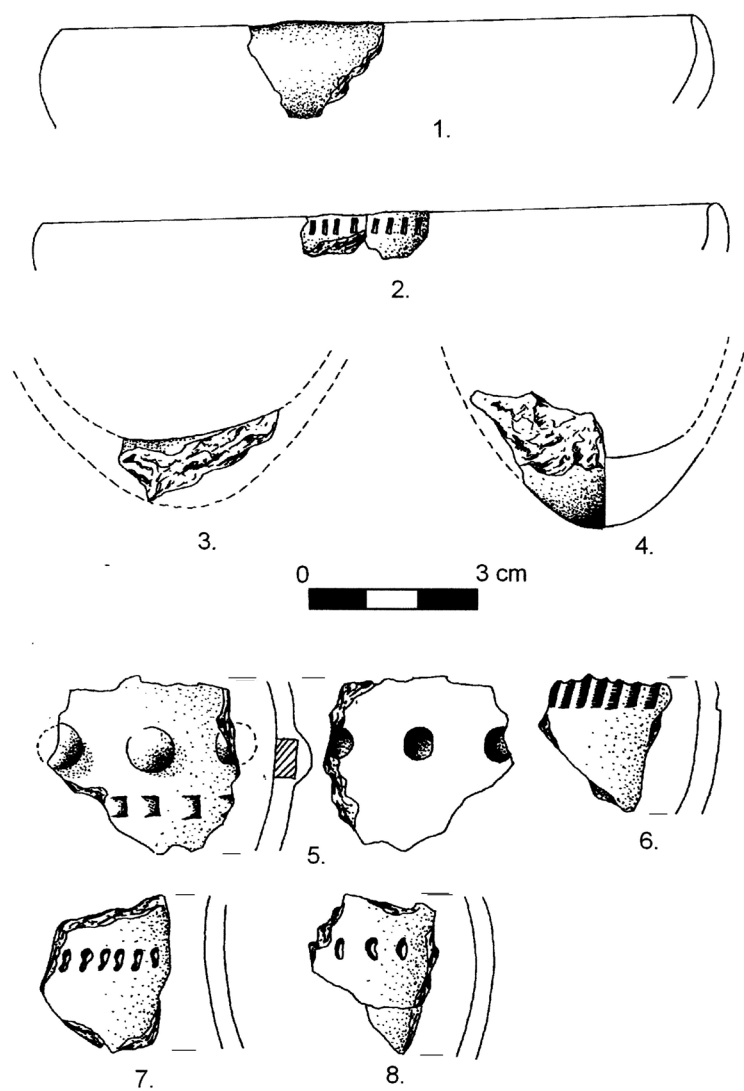
Tablica IV. Ceramika kultury niemeńskiej ze stanowiska w Piankach
(rys. S. Domaradzka).

Table IV. Neman Culture pottery recovered from the site in Pianki (author: S. Domaradzka).

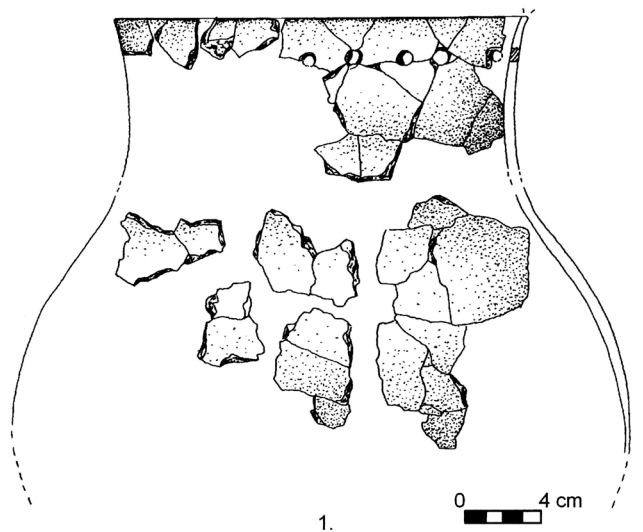
Tablica V. Ceramika kultury niemeńskiej ze stanowiska w Piankach
(rys. S. Domaradzka).

Table V. Neman Culture pottery recovered from the site in Pianki (author: S. Domaradzka).

Tablica VI. Ceramika kultury niemeńskiej ze stanowiska w Piankach
(rys. S. Domaradzka).

Table VI. Neman Culture pottery recovered from the site in Pianki (author: S. Domaradzka).

Tablica VII. Ceramika kultury niemeńskiej ze stanowiska w Piankach
(rys. S. Domaradzka).

Table VII. Neman Culture pottery recovered from the site in Pianki (author: S. Domaradzka).

OSADNICTWO SPOŁECZNOŚCI KULTURY NIEMEŃSKIEJ W JERONIKACH, STANOWISKO 2, GM. CHOROSZCZ W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM

Słowa kluczowe: Podlasie, neolit, kultura niemeńska, osada, badania wykopaliskowe, analiza, obiekty, ceramika, źródła, chronologia.

Obszary Podlasia w okresie neolitu stanowiły część szerokiej przestrzeni ekumeny kultury niemeńskiej¹, łączonej z tradycją społeczności subneolitycznych zasiedlających zachodnią część Niżu Wschodnioeuropejskiego. Znaczenie tego terenu dla zrozumienia problematyki kształtowania się i rozwoju wspomnianych ugrupowań wydaje się wręcz fundamentalne (por. ostatnio Čarnâuski 2011). Tym bardziej dotkliwy jest więc ciągle niedostatek bazy źródłowej, wynikający przede wszystkim z braku szerzej zakrojonych programów badawczych i publikacji rozpoznanych zespołów źródeł (por. Bargiel, Zakościelna 2005; Wawrusiewicz 2012). Ostatnie z pełnych monograficznych opracowań odnoszących się jedynie do północnej części ekumeny „podlaskich” ugrupowań KNi liczą sobie już kilkadziesiąt lat (Kempisty 1973; Kempisty, Sulgostowska 1976; 1991; Kempisty, Więckowska 1983).

Szansą na przynajmniej częściowe uzupełnienie tej luki jest analiza materiałów odkrytych podczas prowadzonych w ostatnich latach badań ratowniczych. Jednym z bardziej inspirujących zespołów są materiały związane z osadnictwem społeczności KNi odkryte na stanowisku 2 w Jeronikach, gmina Choroszcz, w województwie podlaskim (AZP 37-85/2). Ich możliwie szeroką i wieloaspektową analizę zaprezentowano w niniejszym opracowaniu.

Badania wykopaliskowe w Jeronikach podjęto w związku z rozbudową drogi krajowej nr 8 na odcinku Jeżewo – Białystok². W trakcie trzech sezonów badawczych rozpoznano obszar o powierzchni 14 414 m² rejestrując relikty ośmiu etapów jego zasiedlenia datowanych od okresu neolitu po czasy

¹ W prezentowanym opracowaniu zastosowano następujące skróty: KAK – kultura amfor kulistych; KDD – kultura dnipro-doniecka; KNi – kultura niemeńska; KPL – kultura pucharów lejkowatych; TKK – trzciniecki krąg kulturowy.

² Badania wykopaliskowe były realizowane przez zespół pracowników Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. Finansowano je ze środków Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, oddział w Białymstoku.

nowożytnie. Część wstępnych wyników badań i obserwacji terenowych została już opublikowana (Wawrusiewicz 2009). Ponadto zaprezentowano drukiem szczegółową charakterystykę źródeł związanych z osadnictwem kultury ceramiki sznurowej (Wawrusiewicz 2010a), trzcienieckiego kręgu kulturowego (Wawrusiewicz 2012) oraz okresem wpływów rzymskich (Rusin, Wawrusiewicz 2012).

Stanowisko znajduje się w obrębie Wysoczyzny Białostockiej, będącej częścią szerszej przestrzennie subprowincji - Niziny Północnopodlaskiej (Kondracki 2002). Położone jest na wschodnim, łagodnym stoku wzniesienia opadającego w stronę niewielkiej doliny bezimiennego cieką wodnego będącego prawym dopływem rzeki Horodnianka (Ryc. 1), stanowiącej jeden z prawobrzeżnych dopływów Narwi.

ŹRÓDŁA NIERUCHOME

Z osadnictwem społeczności KNi identyfikować można 21 obiektów nieruchomości. Określenie ich chronologii i pozycji taksonomicznej oparto na analizie źródeł ruchomych (przede wszystkim ceramiki) pozyskanej w kontekście wypełnisk oraz danych stratygraficznych i morfometrycznych. Pełną listę obiektów wraz z charakterystyką podstawowych informacji, zawartości kulturowej i przyrodniczej przedstawiono w tabeli 1 (Tab. 1). Informacje te uzupełnione są ponadto graficznym przedstawieniem ich lokalizacji (Ryc. 2, 3) oraz prezentacją wybranych form przestrzennych (Ryc. 5-9).

Obiekty w zdecydowanej większości rejestrowano w centralnej części stanowiska. Jedynie dwie „niemeńskie” struktury wziemne odsłonięto w trakcie badań niżej położonej, zachodniej części rozpoznanego obszaru (obiekty 130 i 167). Obiekty związane z tą fazą osadniczą tworzyły niewielkie przestrzennie skupiska, czytelne w postaci układu kilku jam gospodarczych. Częściowo odpowiada to również koncentracji materiałów ruchomych (fragmentów ceramiki KNi), co może stanowić źródłowe poświadczenie istnienia kilku stref osadniczych (względnie funkcjonalnych). Stan ten odzwierciedla zapewne funkcjonowanie odrębnych struktur przestrzennych - poszczególnych „zagród” bądź obozowisk. Obraz taki jest stosunkowo dobrze czytelny w przypadku wykopów K6, L4, L6 oraz L10 i L11 (Ryc. 3, 4). Doprecyzowanie tych informacji wymaga jednakże przeprowadzenia dalszych analiz i studiów.

W trakcie określenia funkcji obiektów nieruchomości przyjęto kryteria ich identyfikacji na podstawie cech morfometrycznych profili i budowy wypełnisk. Wśród obiektów wziemnych „niemeńskiej” fazy osadniczej

wyróżnić można: (a) jamy zasobowe – „piwniczki”, (b) dolki posłupowe, (c) palenisko oraz (d) obiekt o bliżej nieokreślonej funkcji wybierzyskowej. Jednakże w zdecydowanej większości ich pierwotne przeznaczenie było trudne do ustalenia, a co za tym idzie większość z nich została sklasyfikowana w ramach ogólnej (mało precyzyjnej) grupy jam gospodarczych (e).

a) Wśród struktur przestrzennych łączonych z KNi wydzielono dwie jamy magazynowe – piwniczki (obiekt 893 oraz 877; Ryc. 9). Odslonięto je w północnej części stanowiska, w ramach ćwiartek c i d wykopu L11 (Ryc. 2-3).

Tabela 1. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).

Charakterystyka obiektów nieruchomości kultury niemieńskiej.

Nr ob.	Wymiary obiektu		Rzut		Wypełnienie	Materiał ruchomy				Funkcja			
	Wykop	Ćw.	Dł. [m]	Szer. [m]		Głęb. [m]	poziomy	pionowy	ceramika		krzemień	polepa	kamień
130	B 8	d	3,48	2,76	0,20	wieloczlony	nieckowaty	jednowarstwowe jednorodne	30				jama gospodarcza
167	F 5	b	2,40	1,96	0,28	owalny	nieregularny	jednowarstwowe jednorodne	1				wyberzyskowa
237	I 8	c	0,74	0,60	0,16	owalny	nieckowaty	dwuwarstwowe, nieckowate	1		12	1	dolek posłupowy
244	I 5	b	0,98	0,88	0,20	owalny	nieckowaty	jednowarstwowe jednorodne	1				jama gospodarcza
334	K 6	a	0,98	0,62	0,16	owalny	nieckowaty	jednowarstwowe, jednorodne	3				jama gospodarcza
413	K 6	a	0,96	0,74	0,36	owalny	nieckowaty	dwuwarstwowe nieckowate	2				jama gospodarcza
414	K 6	a	0,99	0,88	0,64	kolisty	U-kształtny	jednowarstwowe jednorodne	1				jama gospodarcza
499	J 7	d	0,74	0,54	0,17	owalny	nieckowaty	jednowarstwowe jednorodne	1				dolek posłupowy
649	Ł 6	c	0,52	0,64	0,22	kolisty	nieckowaty	jednowarstwowe jednorodne	1	1			palenisko

714	L 6	a-d	1,90	1,10	0,34	owalny	nieckowaty	dwuwarstwowe nieckowate	26	2			jama gospodarcza
715	L 6	a	1,42	1,40	0,22	kolisty	nieckowaty	jednowarstwowe jednorodne	10	1			jama gospodarcza
730	M 5	d	2,20	1,81	0,82	owalny	nieckowaty	wielowarstwowe diagonalne	2				jama gospodarcza
737	L 4	a	1,20	0,70	0,38	owalny	nieckowaty	dwuwarstwowe nieckowate	4	1			jama gospodarcza
740	L 4	b	1,22	0,99	0,20	owalny	prostokątny	jednowarstwowe jednorodne	1				jama zasobowa
760	L 4	c	1,04	0,78	0,50	owalny	nieckowaty	dwuwarstwowe nieckowate	1				jama gospodarcza
807	L 1	c	1,84	1,46	0,40	owalny	nieckowaty	jednowarstwowe jednorodne	1				jama gospodarcza
877	L 11	c/d	1,22	1,02	0,64	owalny	odwrotnie trapezowaty	dwuwarstwowe nieckowate	14	1			jama zasobowa
884	L 9	d	1,20	1,04	0,54	kolisty	nieckowaty	dwuwarstwowe nieckowate	2				jama gospodarcza
893	L 11	c	2,02	1,60	1,02	owalny	odwrotnie trapezowaty	wielowarstwowe nieckowate	1	1			jama zasobowa
932	K 9	b	1,30	1,24	0,14	kolisty	nieckowaty	jednowarstwowe jednorodne	1				jama gospodarcza
940	L 8	b	2,11	1,60	0,40	owalny	nieckowaty	jednowarstwowe jednorodne	6				jama gospodarcza

Pierwszy obiekt (ob. 877; Ryc. 9) miał w planie płaskim formę zbliżoną do owalnej o wymiarach 1,20 x 1,02 m. Jego strop uchwycono na tle piaszczystego calca na poziomie 131,12 m n.p.m. W przekroju poprzecznym posiadał kształt odwrotnie trapezowaty i zachowaną miąższość 0,64 m. Wypelnisko było dwuwarstwowe o układzie nieckowatym, w części stropowej i centralnej zbudowane z szarej, silnie zblicowanej próchnicy z niewielkim udziałem

piasku calca oraz silnie rozdrobnionych węgla drzewnych. W części spagowej, przy ściankach obiektu, wydzielono diagonalnie ułożone przewarstwienia piasku calca z udziałem szarej, silnie zbielicowanej próchnicy i śladowym udziałem węgla drzewnych. W wypełniku obiektu odkryto 14 fragmentów ceramiki KNi oraz jeden odłupek krzemienny.

Druga z piwniczek (ob. 893; Ryc. 9) cechowała się znacznie większymi wymiarami (około 2 x 1,6 m). Strop obiektu był prawie całkowicie zniszczony wkopem późniejszym (obiekt 876 – Ryc. 9) o niewielkiej miąższości dochodzącej do około 0,15 m. W rzucie pionowym miał on kształt odwróconego trapezu, którego wielowarstwowe wypełnisko zbudowane było z nieckowatych układów warstw średnio- i silnie zbielicowanej próchnicy, piasku calca i rozdrobnionych węgla drzewnych. W jego spagowej części wyróżniono horyzontalne przewarstwienie zbudowane z szarej próchnicy stanowiące najprawdopodobniej pierwotny poziom użytkowy piwniczki. W kontekście jamy odkryto pojedynczy ułamek ceramiki KNi.

b) Z osadnictwem KNi łączyć można również dwa dolki posłupowe: obiekty 237 (Ryc. 5) oraz 499, wyróżnione w centralnej części obszaru rozpoznanego wykopaliskowo (wykopy I8 oraz J7). Rejestrowano je w stosunkowo znacznym rozproszeniu, co uniemożliwiało dokonanie wiarygodnej rekonstrukcji większych przestrzennie konstrukcji słupowych (na przykład o funkcji mieszkalnej). Stanu tego nie zmienia również uwzględnienie sąsiadujących z nimi, zbliżonych pod względem cech morfometrycznych, struktur ziemnych nie datowanych źródłami ruchomych.

Przykładem jednego z takich obiektów może być dołek posłupowy (ob. 237) odsłonięty podczas eksploracji warstwy kulturowej w obrębie ćwiartki c wykopu I8 (Ryc. 3; 5). W rzucie poziomym posiadał on formę zbliżoną do owalu o wymiarach 0,74 x 0,60 m. Nieckowaty profil miał zachowaną miąższość dochodzącą do 0,16 m. Dwuwarstwowe wypełnisko o układzie nieckowatym zbudowane było z brunatnej, średnio zbielicowanej próchnicy z udziałem piasku calca i - w centralnej części - silnie rozdrobnionych, pojedynczych węgla drzewnych. W wypełniku obiektu odkryto jeden drobny (około 1 cm średnicy) ułamek ceramiki KNi oraz dwanaście niewielkich fragmentów polepy będącej, być może, pierwotnie elementem wzmocnienia słupa. Nie posiadały one zachowanych negatywów organicznych elementów konstrukcji. Warto zauważyć, iż obiekt 237 był jedynym przykładem „niemeńskich” struktur ziemnych, w którym występowały okruchy polepy.

c) Jako palenisko zinterpretowany został obiekt 649 odsłonięty w obrębie części c wykopu Ł8 (Ryc. 6). O takiej klasyfikacji funkcjonalnej tej struktury

zdecydowała obecność w stropie obiektu układu kamieni, których struktura wyraźnie wskazywała na znaczny stopień destrukcji (kruchosc i liczne spękania) spowodowanej działaniem wysokiej temperatury. W planie płaskim obiekt miał formę owalu o wymiarach 0,52 x 0,64 m i nieckowaty profil o niewielkiej miąższości osiagającej 0,22 m. Jednorodne wypełnisko zawierało próchnicę słabo zbielicowaną, z domieszką węgla drzewnych i piasku calcowego. W obiekcie odnotowano pojedynczy fragment ceramiki KNi oraz odłupek krzemieny.

d) Obiekty określone jako wybierzyskowe stanowią w danym przypadku relikty wkopów, których pierwotna funkcja ograniczała się zapewne do pozyskania określonego surowca, najprawdopodobniej piasku. W trakcie badań wykopaliskowych struktury te czytelne były w postaci płytkich wkopów, przegłębień w pierwotnej powierzchni gruntu o nieregularnym układzie profilu. Już samo założenie takiej ich interpretacji funkcjonalnej ogranicza możliwość precyzyjnej identyfikacji kulturowo – chronologicznej. Wybierzysko ulegało bowiem zasypaniu (lub było zasypane) materiałem pozyskanym niejako przypadkowo z bezpośredniego sąsiedztwa jamy. Materiał ceramiczny (jeden fragment) związany z KNi wyróżniono jedynie w kontekście wybierzyska odkrytego w zachodniej, niżej położonej części stanowiska, w obrębie wykopu F5 (obiekt 167). Obiekt ten w planie płaskim miał kształt zbliżony do owalu, w profilu nieregularny o wymiarach (długość x szerokość x głębokość): 2,40 x 1,96 x 0,28 m.

Jednorodne wypełnisko zawierało intensywnie brunatną, niezbielicowaną próchnicę z niewielkim udziałem piasku calca.

e) Jamy gospodarcze stanowią zdecydowaną większość wyróżnionych w Jeronikach obiektów nieruchomych łączonych z KNi. Skupiały się one głównie w centralnej części zbadanego obszaru tworząc, jak się wydaje, koncentracje określające pewną strefę aktywności osadniczej – istnienie realnych w sensie przestrzennym zespołów obiektów w typie zagród lub obozowisk (por. interpretacje zagród TKK w Makarowicz 2010, s. 94n.). I tak, w obrębie wykopu L4 udokumentowano trzy jamy gospodarcze (obiekty 737, 740 i 760), a w wykopach K6 i L6 odsłonięto pięć struktur wziemnych tego typu (obiekty 334, 413, 414, 714 oraz 715; Ryc. 2; 3; 6; 7; 8). Ponadto jamy gospodarcze identyfikowano również w ramach wykopów B8 (ob. 130), I5 (ob. 244), K9 (ob. 932), L1 (ob. 807; Ryc. 8), L9 (ob. 884), Ł8 (ob. 940) oraz M5 (ob. 730).

Obiekty te cechowały się znacznym podobieństwem cech zarówno morfologicznych, jak i metrycznych. Owalne lub koliste plany płaskie miały

wymiary w granicach około 2,00 do 1,00 m. Miąższość „niemeńskich” jam gospodarczych osiągała w skrajnych przypadkach od 0,14 do 0,82 m (średnio 0,34 m). W obrębie wypełnisk rejestrowano od jednego do trzydziestu ułamków ceramiki oraz relatywnie rzadko pojedyncze wyroby krzemienne.

Jako przykład jamy gospodarczej KNi można wymienić obiekt 715, który odsłonięto w północno-zachodniej części wykopu L6 (Ryc. 2; 8). Jego strop uchwycono na tle piaszczystego calca. W planie płaskim miał kształt zbliżony do koła o wymiarach 1,42 x 1,40 m. W przekroju pionowym był nieckowaty, a jego miąższość osiągała 0,22 m. Jednowarstwowe, jednorodne wypełnisko zbudowane z szarej, silnie zbielicowanej próchnicy z równoważnym udziałem piasku calca oraz silnie rozdrobnionych węgla drzewnych zawierało 10 ułamków ceramiki oraz odłupek krzemienny.

Podobną funkcję przypisano również obiektowi 737 odkrytemu w północno-zachodniej części wykopu L4. W planie płaskim posiadał on formę zbliżoną do owalu o wymiarach 1,20 x 0,70 m. W dwuwarstwowym wypełnisku jamy o układzie nieckowatym, wypełnionym szarą, silnie zbielicowaną próchnicą, zawierającą niewielką ilość rozdrobnionych węgla drzewnych i przemieszaną z drobnziarnistym piaskiem calcowym, zarejestrowano cztery ułamki ceramiki oraz wiór krzemienny.

Wśród jam gospodarczych wyróżniał się obiekt 130 (Ryc. 2; 5). Dotyczy to w szczególności cech morfometrycznych. Jego wymiary w rzucie poziomym wynosiły 3,48 x 2,76 m, przy zachowanej miąższości osiągającej zaledwie 0,20 m. Szczególna wydaje się również lokalizacja obiektu przy północno – wschodniej, najniższej położonej krawędzi rozpoznanego obszaru (Ryc. 2; 3). Dokumentowana w wypełnisku zawartość kulturowa (30 fr. ceramiki KNi) wskazuje na jego homogeniczny charakter. Wymiary natomiast mogą nasuwać przypuszczenie, że mamy tu do czynienia z zagłębioną częścią większego przestrzennie założenia (obektu w typie półziemianki?). Brak analogii oraz specyfika jego lokalizacji – na peryferiach „niemeńskiej” strefy osadniczej, nie pozwala jednakże na w pełni wiarygodne formułowanie wniosków dotyczących charakteru funkcjonalnego.

ŹRÓDŁA RUCHOME

Na stanowisku odkryto stosunkowo liczny zbiór zabytków ruchomych, które można zidentyfikować z KNi. Są to przede wszystkim ułamki ceramiki naczyńowej pozyskane w ilości 625 sztuk. W zdecydowanej większości materiały te dokumentowano podczas eksploracji warstwy kulturowej (70,6%). W wypełniskach piętnastu obiektów wiązanych z tym etapem osadnictwa

odkryto 117 silnie rozdrobnionych ułamków ceramiki (18,7%). Ponadto część materiałów „niemeńskich” pozyskano w kontekście relikwów młodszych struktur przestrzennych (10,7%).

Większość ceramiki udokumentowano w centralnej części stanowiska. Ich dyspersję przedstawiono za pomocą izolinii łączących punkty o tej samej wartości – określającej ilość fragmentów ceramiki w odniesieniu do ćwiartki ara. Wyniki tego zestawienia przedstawiono na rycinie 4 (Ryc. 4). Uzyskany obraz stosunkowo wyraźnie ukazuje istnienie kilku koncentracji omawianych źródeł odzwierciedlających zapewne istnienie paru stref osadniczo-funkcjonalnych. Czytelne są one w obrębie wykopów Ł2-Ł3; H5-H7, I6-I8; L4-5; L6 oraz L10.

Z osadnictwem KNi związana jest również pewna (bliżej nieokreślona ilościowo) grupa źródeł krzemianych. Jednakże dokonanie ich precyzyjnego podziału i odniesienia do systematyki „ceramicznej” wydaje się niemożliwe. Stan ten wynika z wielokulturowego charakteru samego stanowiska, na którym identyfikowano również inne etapy osadnictwa neolitycznego i wczesnobrązowego (por. Wawrusiewicz 2010a; 2012). Materiały źródłowe pozyskane w trakcie eksploracji warstwy kulturowej były niehomogeniczne, a źródła krzemienne odkryte w kontekście „niemeńskich” obiektów wziemnych cechuje bardzo niewielka liczebność i ograniczona ilość cech dystynktywnych (na przykład odłupków). Problem jednoznacznego wyróżnienia materiałów krzemianych KNi komplikuje również brak definicji charakterystycznych cech tej wytwórczości, wynikający w znacznym zakresie z niewielkiej ilości rozpoznanych zespołów o względnie homogenicznym charakterze (por. Čarnâuski 1979; Kempisty 1973; Józwiak 2003).

CERAMIKA NACZYNIOWA

Ogół ceramiki scharakteryzowano za pomocą sformalizowanych systemów analitycznych wypracowanych dla Niżu Polskiego w środowisku badaczy Kujaw. Cechy technologiczne opisano według schematu opracowanego przez J. Czebreszuka (Czebreszuk 1996, s. 12-29) wraz z uwzględnieniem późniejszych modyfikacji i uszczegółowień P. Makarowicza i B. Józwiaka (Makarowicz 1998, s. 78-87, Józwiak 2003, s. 97-104). Krawędzie wylewu sklasyfikowano na podstawie typologii A. Kośko (Kośko 1981, s. 32, 33). Przy charakterystyce den przyjęto klasyfikację zaproponowaną przez B. Józwiaka (Józwiak 2003, s. 144). W przypadku opisu wątków zdobniczych oparto się na propozycji A. Kośko (Kośko 1981, s. 34-42), a dane z zakresu makromorfologii opisano według systemu typologii naczyń z interstadium neolitu i epoki

brązu, opracowanego przez A. Koško (1979, s. 41-50) wraz z późniejszym uszczegółowieniem (por. Czebraszuk 1996, s. 29-32).

Pelen wykaz danych opisujących charakterystyczne fragmenty ceramiki wraz z ich lokalizacją przestrzenną zestawiono w formie tabelarycznej (Tab. 2).

Tabela 2. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).

Charakterystyka technologiczno-stylistyczna ceramiki wydzielonej kultury niemeńskiej

Nr elementu wydzielonego	Nr ryc.	Wykop	Warstwa	Obiekt	Typ technologiczny/ grupa/ cykl	Typ makro- morfologiczny	Typ krawędzi	Typ dna	Wątek zdobniczy	Uwagi
1	10:1	H5a	WM III		7/L/ IIc				b xN-203	
2	10:2	H6a	WM I		48/M/ IIIa				b ...xM-179...*	* ew. b ...xA-1[179]...
3	10:3	H6c	WM II		35/M/ IIIa				b ...xM-179...*	* ew. b ...xA-1[179]...
4	10:4	H7c	WM I		36/M/ IIIa		1f		n xA-6[226]; pz M-179:2≥...	
5	10:5	I6b	WM III		35/M/ IIIa		1l		pz xM-179:3≥...*	* ew pz xA-1-[179]:3≥...
6	10:6	I6d	WM II		35/M/ IIIa				b ...xM-179...*	* ew. b ...xA-1[179]...
7	10:7	I7b	WM II		36/M/ IIIa		19k		pw /2/E-55<1; n xA-1[179]; pz xM-179 /2/A-1>55<	
8	10:8	J01c	WM II		35/M/ IIIa		1k		pz x?E-46...	
9	10:9	K2a	WM I		48/M/ IIIa				b ...xA-1-[179]:2≥...*	*ew. b ...xM-179:2≥...
10	10:10	K6a	WM II	334	35/M/ IIIa		1f			
11	10:11	K12d	WM I		13/G/ IIa		1e		pw x?E-51>55<; pz x?A-1 x?E-55<51>...	
12	10:12	L01a	WM II		36/M/ IIIa				b? ...x?A-1:2≥...	
13	11:1	L3a / L4c	WM IV	758*	36/M/ IIIa				b? ...xM-179...**	* ob. PŚ **ew. b? ...xA-1[179]...

14	11:2	L4a	WM II	739*	36/M/ IIIa		9f		n x?A-6[226]; pz ?M-184...	*ob. TKK
15	11:3	L4c	WM III	737	36/M/ IIIa				sz ...xA-1...	
16	11:4	L5a	WM I+II	704*	36/M/ IIIa		11e		n xP-231	*ob. TKK
17	11:5	L6a / L7b	WM I + II	715	36/M/ IIIa		3j		n xM-179; pz /2/M-184...	
18	11:6	L6b	WM I	714	36/M/ IIIa	8,211	9e		pz ...xA-9...; sz ...xM-184...	
19	12:1	L10a	WM I	908*	36/M/ IIIa	8,211	1e		pz ...xM-184...	* ob. OWR
20	11:7	L10a	WM I		36/M/ IIIa		1k		pw x?E-55(51); pz xA-6[179] x?E-51(55)...	
21	11:8	L10a	WM I		36/M/ IIIa		1c		pz xE-51[179]*	*ew. pz xM-179
22	11:9	L10a-d	WM IV	877	36/M/ IIIa				pz? xM-184	
23	12:3	L10d	WM I		36/M/ IIIa				b ...xE-51- [179]:2≥...*	*ew. b xM- 179:2≥...
24	12:5	Ł2d	WM VII	576*	36/M/ IIIa		9e		pz xA-1[179] /x/A-1[179] xA-1[179] /x/A-1[179]...	*ob. PŚ
25	13:1	Ł3c	WM I+II		13/G/ IIa	8,211	1j		pw xE-55(1); n xM-179;	
									pz xA- 1(55)	
26	12:4	Ł7c	WM I		36/M/ IIIa		1k		pzb xN-208	
27	12:2	Ł7d	WM I		36/M/ IIIa			VIIa		
28	13:2	O4b	WM I		10/H/ IIa	8,211	1j		pw x?E-55(1); n xM-179; pz x?A-1(55)	

MAKROMORFOLOGIA

Stan zachowania materiałów źródłowych w znacznym stopniu ogranicza precyzyjne określenie cech makromorfologicznych. W przypadku ceramiki KNi z Jeronik udało się dokonać graficznej rekonstrukcji czterech form (Ryc. 11: 6; 12: 1; 13: 1, 2), która w znacznym stopniu opiera się na dokumentacji zachowanej części szyjek i górnych fragmentów brzusca oraz hipotetycznym określeniu całości formy. W danym przypadku ogół pozostałych cech technostylistycznych ceramiki pozwala wnioskować, iż mamy w tym przypadku do czynienia z „klasycznoniemeńską” formą esowatoprofilowanego, ostrodenne go garnka (typ makromorfologiczny 8, 211).

W przypadku obserwacji cech tektoniki zrekonstruowanych form wyraźnie czytelny jest ich podział na dwie grupy: (a) formy o wyraźnie podkreślonym przejściu szyjki w brzusec oraz (b) formy łagodnie profilowane.

a) Formy o podkreślonym przejściu szyjki w brzusec wyróżniono dwukrotnie (Ryc. 13: 1, 2). Średnica wylewów wynosi odpowiednio 25 i 15 cm. Szyjki naczyń były lejkowato ukształtowane. Wyraźnie wyodrębniony, „baniasty” brzusec posiadał najprawdopodobniej średnicę równą bądź nieznacznie większą względem średnicy wylewów. Obydwa naczynia zdobiono w bardzo zbliżony sposób. Ich krawędzie ornamentowano dookołą linią wykonaną techniką ścięgu bruzdowego. Poniżej (w strefie podkrawędnej) lokowano horyzontalny układ odciskanych od zewnętrznej strony naczynia guzków – dołków. Obydwe formy wykonano w zbliżonej technologii sklasyfikowanej w ramach „amforowych”³ grup „G” i „H”. Warto zaznaczyć, iż w przypadku jednego z nich był też czytelny udział domieszki organicznej (roślinnej?) (Ryc. 13: 1). Fragmenty obydwu garnków odsłonięto w trakcie eksploracji warstwy kulturowej w południowej części stanowiska (wykopy Ł3 oraz O4).

³ Użyte w opracowaniu określenia grup technologicznych przyjęto na podstawie ich definicji stosowanych dla materiałów schyłkowoneolitycznych i wczesnobrązowych z obszaru Kujaw i Nizy Polskiego (por. Czebreszuk 1996; Makarowicz 1998; Józwiak 2003). Z oczywistych względów ich bezpośrednia adaptacja do opisu podlaskich materiałów KNi może budzić pewne zastrzeżenia. Dotyczy to w szczególności określeń taksonomicznych, z jakimi łączyć można konkretne tradycje technologii wytwarzania ceramiki (np. „amforowe” grupy G i H). W przypadku opisywanych źródeł nie należy traktować ich jako odrębnych, zewnętrznych zjawisk kulturowych. Bardziej prawdopodobne wydaje się, że stanowią one pewien integralny nurt rozwoju technologii KNi. Bliższa i bardziej precyzyjna interpretacja dynamiki i topogenezy zmian receptur technologii „niemeńskiej” wymagać będzie jednakże dalszych studiów i analiz.

Naczynia zarówno pod kątem cech stylistycznych, jak i technologicznych wyraźnie odpowiadają „wczesnoklasycznym” zespołom ceramiki KNi, znanym z obszaru dorzecza Niemna i wyróżnionym tam zespołom typu „Łysa Góra” (por. Čarnâuski 1979, s. 55n; 2001). Materiały te interpretowane były jako lokalny, przejściowy rodzaj zespołów łączący „klasyczny” wariant KNi z miejscowym podłożem wczesnosubneolitycznym (por. Józwiak 2003, s. 74).

b) Udokumentowano dwa przykłady łagodnie profilowanych naczyń ostrodennych (Ryc. 11: 6; 12: 1). W tym przypadku dobrze czytelne jest specyficzne ukształtowanie górnych części pojemników ceramicznych. Ich lejkowato rozchylone szyjki były wyraźnie zachyłone do wnętrza naczynia. Średnica wylewów wynosiła odpowiednio 21,5 oraz 18 cm. Formy te zdobiono diagonalnymi liniami wykonanymi techniką ścięgu bruzdowego, lokowanymi zarówno w strefie podkrawędnej, jak i na przejściu szyjki w brzusec. Cechy technologiczne pozwalały klasyfikować je w ramach „klasykoniemieńskiej” grupy technologicznej „M”. Ułamki obydwu naczyń odkryto w centralnej części stanowiska w trakcie eksploracji warstwy kulturowej w obrębie wykopu L10 oraz związanego z KNi obiektu 714 i datowanego na okres wpływów rzymskich obiektu 908.

Cechy techno-stylistyczne obydwu form pozwalają łączyć je z „klasycznym” etapem rozwoju społeczności „niemieńskich”. W szczególności sposób dobrze czytelne są nawiązania do materiałów wyróżnionego w dorzeczu Niemna typu „Dobry Bor” (Čarnâuski 1979, s. 61n; 2001), ceramiki typu sośnieńskiego (Kempisty, Więckowska 1983, Tabl. XVIII) oraz materiałów KNi z międzyczecza Odry i Wisły (Józwiak 2003, Tabl. 49, 54, 71).

MIKROMORFOLOGIA

Jako cechy mikromorfologiczne opisano ukształtowanie (a) krawędzi wylewów oraz (b) den pojemników ceramicznych.

a) W trakcie analizy omawianego zbioru wyróżniono 17 ułamków krawędzi wylewów (Tab. 3). Wśród nich zdecydowanie dominują formy o ściankach prostych (Ryc. 10: 4, 5, 8, 10, 11; 11: 7, 8; 12: 1, 4; 13: 1, 2) nad ścienionymi (Ryc. 11: 2, 4, 6; 12: 5). W dwóch przypadkach krawędź naczynia była lekko pogrubiona od strony wewnętrznej (Ryc. 10: 7; 11: 5). Wśród zwieńczeń rejestrowano znaczną różnorodność. Zbliżonym udziałem charakteryzowały się zarówno formy łukowate nieograniczone (e) lub zewnętrznie ograniczone poniżej czubka (f), jak również ścięte prosto (k) i diagonalnie zewnętrznie (j). W pojedynczym przypadku można wyróżnić zwieńczenie fasetowane (Ryc. 10: 5).

Tabela 3. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).

Charakterystyka jakościowo - ilościowa krawędzi wylewów kultury niemeńskiej.

Typ krawędzi	Ilość	Udział
1c	1	5,88%
1e	2	11,76%
1f	2	11,76%
1j	2	11,76%
1k	3	17,64%
1l	1	5,88%
3j	1	5,88%
9e	2	11,76%
9f	1	5,88%
11e	1	5,88%
19k	1	5,88%
Łącznie	17	100%

b) Wśród ceramiki KNi wyróżniono jedno ostre dno naczynia ceramicznego (Ryc. 12: 2). Zgodnie ze schematem zaproponowanym przez B. Józwiaka należy je klasyfikować w ramach typu VIIa, określanego jako „ostre klasyczne” (Józwiak 2003, Ryc. 20).

ZDOBNICTWO

Zróznicowane wątki zdobnicze zidentyfikowano w przypadku 26 ułamków ceramiki, z których część to lepiej zachowane (częściowo zrekonstruowane) formy naczyń. Stanowią one około 4,5% całości zbioru źródeł ceramicznych identyfikowanych z tą fazą osadniczą.

Relatywnie niska frekwencja ceramiki zdobionej jest zapewne efektem znacznego rozdrobnienia materiału ceramicznego oraz samej specyfiki źródeł. Dokonując próby oznaczenia wszystkich fragmentów zdobionych, bez uwzględnienia ich wyklejenia, otrzymujemy bardzo zbliżony wynik oscylujący w granicach 6,5% udziału. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż charakterystyczne dla tych materiałów obmazywanie powierzchni naczyń uznano za czynność technologiczną, pozbawioną walorów estetycznych.

Uwzględniając potrzebę adaptacji przyjętego systemu opisu cech zdobnictwa do charakterystyki materiałów KNi z Jeronik wprowadzono określone modyfikacje (por. Kośko 1981, s. 34 – 42). Dodatkowego wyjaśnienia wymaga zastosowany opis charakterystycznej dla tych społeczności ornamentyki, składającej się z rzędów dołków – guzków odciskanych od zewnętrznej lub

wewnętrznej strony naczynia. W danym przypadku uznano, iż walory estetyczne takiej techniki ornamentacyjnej odnoszą się do dwóch podkrawędnych stref zdobniczych – wewnętrznej oraz zewnętrznej. Przyjęto więc podwójny opis wątków zdobniczych odnosząc się do każdej z nich. Zawiera on informacje o charakterze zdobienia danej strefy (na przykład rząd guzków plastycznych) oraz o technice jego wykonania (na przykład odciskami stempla – słupka). Ostatnią z tych danych komunikuje informacja zawarta w nawiasie oznaczonym symbolami „<”, które należy odczytywać jako „wykonany przez”. W odniesieniu do powierzchni, na której wykonywano nakłucia tworzące guzki, zastosowano zapis „>”, co trzeba interpretować jako „tworzący”.

Egzemplifikacją takiej formy zdobienia będzie na przykład zapis pw xE-55<1> (horyzontalny, ciągły układ punktów plastycznych – guzków zlokalizowany w podkrawędniej wewnętrznej strefie naczynia, wykonany odciskami prostokątnego stempla – słupka), oraz dodatkowo pz xA-1>55< (horyzontalny, ciągły układ odciskanych słupków zlokalizowany w podkrawędniej zewnętrznej strefie naczynia, tworzący wątek punktów plastycznych – guzków od strony wewnętrznej).

W zakresie cech zdobnictwa ceramiki niemeńskiej wyróżniono (a) wązki proste oraz (b) rozwinięte zwielokrotnione i (c) wieloelementowe.

a) Uwzględniając przyjęte założenia systematyki cech zdobniczych ceramiki jako proste sklasyfikowano wązki, zbudowane z jednego elementu zdobniczego zlokalizowane w określonej strefie zdobniczej, np. nakrawędniej bądź podkrawędniej zewnętrznej (Koško 1981, s. 40; Koško, Szmyt 2006, s. 63). Wśród nich wyróżniono motyw: (aa) guzków – dołków odciskanych od zewnętrznej strony naczynia, (ab) odciski słupka lub punktu, (ac) horyzontalne linie wykonane w technice ściegu bruzdowego, (ad) diagonalne linie wykonane w technice ściegu bruzdowego, (ae) karbowanie krawędzi oraz (af) rytą siatkę rombooką.

aa) Odciskane dołki – guzki (xE-55<...>) są jednym z głównych motywów zdobniczych łączonych z tradycją społeczności subneolitycznej KNi (por. Čarnâuski 1979; 2001; Kempisty 1973; Józwiak 2003). Zbudowane z nich wązki jednoelementowe, zlokalizowane są poniżej krawędzi wylewów dwóch lepiej zachowanych naczyń ostrodennych (Ryc. 13: 1, 2). W obydwu przypadkach dołki odciskane były od zewnętrznej powierzchni naczynia stemplem o prostokątym lub soczewkowatym żądle. Krawędzie wylewów zdobiono dookolnym pasmem ściegu bruzdowego. Ornamentowane w ten sposób naczynia wykonano w konwencji technologicznej „amforowych” grup G i H.

ab) Odciski słupka lub punktu (xA-..., xE...) jako samodzielny wątek zdobniczy identyfikowano dwukrotnie (Ryc. 10: 8; 11: 3). Horyzontalnym pasmem odciskanych, owalnych punktów zdobiono podkrawędną część naczynia (Ryc. 10: 8). Podobny układ ulokowany był na przejściu szyjki w brzusiec fragmentu naczynia odkrytego w kontekście obiektu 737 (Ryc. 11: 3). Obydwa ułamki wykonano w „klasycznioniemeńskiej” technologii M.

ac) Horyzontalne linie wykonane techniką ściegu bruzdowego (xM-179) są jednym z najczęstszych motywów ornamentacyjnych ceramiki KNi z Jeronik. Zdobiono nim zarówno krawędzie wylewów, jak i zewnętrzną stronę przykrawędnych części naczyń ceramicznych. Ten sposób ornamentowania krawędzi wylewów zarejestrowano w czterech przypadkach (Ryc. 10: 7; 1: 5; 13: 1, 2). Jednostkową egzemplifikację takiego zdobnictwa w strefie podkrawędnej dokumentuje fragment ceramiki odkryty w kontekście warstwy kulturowej eksplorowanej w ramach wykopu L10 (Ryc. 11: 8).

Horyzontalne układy ściegu bruzdowego identyfikowano też na zachowanych fragmentarycznie częściach brzuśców naczyń (Ryc. 10: 2, 3, 6; 11: 1). Motywem tym podkreślano również tektonikę naczynia poprzez jego lokowanie na przejściu szyjki w brzusiec (Ryc. 10: 3). W przypadku powyższych obserwacji nie można mieć jednakże pewności, czy horyzontalne pasma wykonane techniką ściegu bruzdowego stanowiły samodzielny wątek zdobniczy, czy też część bliżej nieokreślonej większej przestrzennie kompozycji (na przykład układów rozwiniętych, zwielokrotnionych).

W zdecydowanej większości przypadków bruzdę wykonano prostokątnym, symetrycznym ryłcem prowadzonym pod kątem $<90^\circ$ (Ryc. 10: 2, 6; 11: 1), co odpowiada typowi IV klasyfikacji ściegu bruzdowego wg. P. Chachlikowskiego (Chachlikowski 1994; Kośko, Szmyt 2006, s. 61). Jednostkowo do wykonania tego ornamentu wykorzystano ryłce o ostrzu ukształtowanym w kształcie symetrycznej łopatki (typ III) lub, co równie prawdopodobne, stempla o okrągłym żądle prowadzonego pod kątem $>90^\circ$ (Ryc. 11: 8).

Powszechność zdobnictwa bruzdowego w KNi stanowi ewenement w stylistyce szeroko pojętych ugrupowań subneolitycznych. Prawdopodobnie jest ona efektem lokalnej adaptacji i daleko posuniętej transformacji wzorców kulturowych środkowoeuropejskiej KPL i KAK – odcisków słupka (Wawrusiewicz 2010b).

Stylistyka „bruzdowa” dokumentowana jest w inwentarzach KNi z całego obszaru jej ekumeny. Wiąże się ją głównie z materiałami o cechach „klasycyzacji” (etap „dobroborski”) (por. Józwiak 2003, s. 74). Jako przykłady analogii z obszarów Mazowsza i Podlasia można przytoczyć zespoły z Kamionki Nadbużnej, stan. 2, i Brzezina, stan. 2 (Kempisty 1972, Tabl. IX: 13; Tabl. XXVI: 2). Powszechnie dokumentowana była ona również w materiałach o cechach subneolitycznych z Ząbia, stan. X na Mazurach (Manasterski 2009, s. 62). Jednakże swoisty rozkwit stylistyki „bruzdowej” (określanej niekiedy mianem „baroku bruzdowego”) rejestrujemy na stanowiskach z zachodniej części ekumeny KNi – międzyrzecza Wisły i Odry, gdzie motywy wykonane techniką ściegu bruzdowego są elementem bardzo złożonych konstrukcji wieloelementowych (Józwiak 2003, s. 191).

ad) Horyzontalne układy wątków zbudowanych z diagonalnych linii wykonanych techniką ściegu bruzdowego (xM-184) stanowią jeden z głównych motywów ornamentacyjnych. Identyfikowano je przede wszystkim na zewnętrznej powierzchni podkrawędźnych części naczyń ostrodennych (Ryc. 11: 2, 5, 9; 12: 1). Jednostkowo zdobienie takie wyróżniono również na przejściu szyjki w brzusiec lepiej zachowanego pojemnika ceramicznego, odkrytego w kontekście wypełniska obiektu 714 (Ryc. 11: 6). Motywy te występowały zarówno w układzie ciągłym (Ryc. 12: 1), jak i segmentowanym – grupowanym po dwa (Ryc. 11: 5). W przypadku jednego z naczyń (Ryc. 11: 9; 11: 5) diagonalny układ linii zakończony był od dołu odchyleniem ukształtowanym w stosunku do niej pod kątem 90°. Element ten przypomina kształtem odwróconą literę „L”.

Wszystkie sklasyfikowane tu wątki zdobnicze wykonano prostokątnym, symetrycznym rylcem prowadzonym pod kątem $<90^\circ$, co podobnie jak w poprzednim przypadku odpowiada typowi IV klasyfikacji ściegu bruzdowego (Chachlikowski 1994, Ryc. 23; Kośko, Szmyt 2006, s. 61). Całość tak ornamentowanej ceramiki wykonano w technologii gt. M, co sugerować może jej względną homogeniczność. Zdobienie takie jest stosunkowo często identyfikowane w materiałach odkrytych na stanowisku 1 w Sośni (Kempisty, Więckowska 1983, Tabl. XVIII: 7, 8; Tabl. XX: 6). Znacznie rzadziej wątki te występowały samodzielnie w ceramice KNi z dorzecza Niemna i międzyrzecza Wisły i Odry (por. Čarnáuski 1979; Józwiak 2003).

ae) Karbowanie krawędzi wylewu (xP-231) w danym przypadku jest jego plastycznym odkształceniem wykonanym odciskami stempla. W ten

sposób ornamentowane były krawędzie dwóch pojemników ceramicznych (Ryc. 10: 4; 11: 4), wykonanych w technologii „klasycznoniemeńskiej” (gt. M). Takie ukształtowanie (zdobnictwo prowadziło do ich plastycznego odkształcenia) wylewów posiada stosunkowo dobre analogie we „wczesnosubneolitycznych” zespołach typu Dubičaj (por. Rusakova II, Jaremiči III; Čarnâuski 1979, Ryc. 11: 1; 13: 14) oraz w materiałach „klasycznej” KNi z obszaru dorzecza Niemna (np. Rusakoviči VII; Čarnâuski 1979, Ryc. 36: 3). Dokumentowano je również w materiałach typu Klono-wice i Sokolówek (Kempisty 1972, Ryc. 4; Górska-Grabarczyk 1996) oraz „klasycznoniemeńskich” („wczesnoklasycznych”?) zespołach z obszaru Podlasia i Mazowsza: Hryniecze Duże, Kamionka Nadbużna, stan. 1, Zuzela, stan. 3, Linin, stan. III oraz Janków Stary, stan. 1 (Kempisty 1972, Tabl. I, VIII, X, XVIII, XIX, XXVIII).

af) Dwa fragmenty naczyń KNi zdobiono motywem rytej siatki rombookiej (xN-203). Ułamki wykonano w technologii gt. M. Ornament ten występował zarówno w podkrawędnej części, zapewne łagodnie profilowanego naczynia (Ryc. 12: 4), jak i bliżej nieokreślonej partii brzuśca innego pojemnika ceramicznego (Ryc. 10: 1).

b) Jako wątki rozwinięte zwielokrotnione wyróżniono motywy zbudowane z jednego elementu zdobniczego, powielonego w kilku układach linearno-horyzontalnych (Koško 1981, s. 40; Koško, Szmyt 2006, s. 63). W danym przypadku są to przede wszystkim układy zwielokrotnionych, horyzontalnych linii wykonanych (ba) techniką ściegu bruzdowego oraz (bb) pasma odcisków słupka.

ba) Zwielokrotnione układy horyzontalnych linii wykonanych techniką ściegu bruzdowego (xM-179:≥2) stanowią jeden z bardziej powszechnych motywów zdobniczych omawianej ceramiki. Dwukrotnie zdobiono tak zewnętrzną powierzchnię podkrawędnych części naczyń (Ryc. 10: 4, 5). Dookolne motywy (bruzda wykonana zapewne asymetrycznym rylcem) rozgraniczane są niekiedy horyzontalnymi układami bliżej nieokreślonych motywów segmentowych – prawdopodobnie krótszych odcinków linii (?) (Ryc. 12: 4).

Omawiane wątki zidentyfikowano również na powierzchni bliżej nieokreślonych części brzuśców naczyń (Ryc. 10: 9; 12: 3). W jednym z tych przypadków (Ryc. 12: 3) bruzda wykonana była tym samym narzędziem i techniką, którą zrobiono ornament w zachowanej fragmentarycznie przykrawędnej części naczynia (Ryc. 11: 8).

bb) Sklasyfikowano tak jednostkowy przypadek zdobienia brzuśca (?) zwielokrotnionymi, horyzontalnymi pasmami odcisków prostokątnego stempla ($x_A-1:\geq 2$). Naczynie to wykonano w „klasycznoniemieńskiej” technologii gt M.

Wspomniane materiały posiadają bardzo dobrze czytelne analogie w „dobroborskich” zespołach z obszaru Białorusi. Można tu wymienić stanowiska Rusakova II, Rusakoviči VII, Dobry Bor I (Čarnâuski 1979; Laki-za 2008, Tabl. 18: 2, 4, 6) czy Padgornaja 4 (Lakiza 2008, Tabl. 8, 9). Były one również powszechne w materiałach KNi z terenu Mazowsza: np. Linin, stan. I i III (Kempisty 1972, Tabl. XIII, XIV, XX).

c) Wątki rozwinięte wieloelementowe łączą w sobie motywy zdobnicze zbudowane z więcej niż jednego elementu zdobniczego (Koško 1981, s. 40; Koško, Szmyt 2006, s. 63). W analizowanym zbiorze układy te identyfikowano wyłącznie w strefie podkrawędnej zewnętrznej. Stanowiły je kompozycje złożone z lokowanych bezpośrednio poniżej krawędzi wylewu odcisków słupka (Ryc. 10: 11) lub linii wykonanej techniką ściegu bruzdowego (Ryc. 10: 7; 11: 7), pod którą czytelne były odciskane guzki lub dolki. W pojedynczym przypadku poniżej podkrawędnej linii ściegu bruzdowego umieszczono horyzontalny, segmentowany szeregowo układ głęboko odciskanych słupków tworzących po wewnętrznej stronie naczynia niewielkie guzki (Ryc. 10: 7).

TECHNOLOGIA

Analizy technologicznej dokonano w odniesieniu do 492 ułamków ceramiki, których stan zachowania umożliwił przeprowadzenie pełnej obserwacji cech dystynktywnych (Tab. 4). Stanowią one blisko 80% całości zbioru.

W ramach tego zespołu źródeł wyróżniono 16 typów technologicznych drugiego stopnia (2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 13, 19, 22, 35, 36, 42, 45, 47 oraz 48), definiowanych w ramach ośmiu grup technologicznych (D, E, H, G, J, K, L oraz M). One z kolei podlegają procedurze kumulacji tworząc jednostki technologiczne wyższego rzędu zwane cyklami (Ib, IIa, IIb, IIc oraz IIIa) (Czebreszuk 1996, s. 12-29; Józwiak 2003, s. 97n.). Ich zgeneralizowaną frekwencję przedstawiono w formie tabelarycznej traktującej całość źródeł identyfikowanych w kontekście warstwy kulturowej oraz odrębnie w ramach poszczególnych obiektów nieruchomych, łączonych z „niemieńskim” etapem osadniczym (Tab. 4).

Zarówno w przypadku fragmentów naczyń pozyskanych z wypełniisk obiektów ziemnych, jak i analizy pełnego zbioru ceramiki „niemeńskiej” bardzo wyraźnie czytelna jest przewaga ułamków wykonanych w technologii „klasycznoniemeńskiej” grupy „M” (blisko 78% całości zbioru). Definiuje ona tradycje wytwórczości ceramicznej społeczności związanych z kręgiem KNi oraz KDD identyfikowanych w ramach „grzebykowo – nakłuwanego” cyklu IIIa (Józwiak 2003, s. 104).

Materiały te w najogólniejszym wymiarze cechuje powszechność wykorzystania domieszek nieznormalizowanego tłucznia mineralnego (najczęściej o dominującym udziale frakcji średniej – ziarna o średnicy od 1 do 2 mm) (Józwiak 2003). Za cechy wyróżniające można również uznać dobrze czytelną tendencję zachowania cienkościenności naczyń i powszechne stosowanie zabiegu obmazywania powierzchni. Najczęściej identyfikowano tu fragmenty ceramiki łączone z typami technologicznymi 36 (ponad 46 %) oraz 35 (blisko 19% udziału). Obydwa z nich reprezentują stany technologiczne oparte na wykorzystaniu domieszki różnobarwnego tłucznia mineralnego frakcji średniej i gruboziarnistej (ttIIs 36) oraz drobno- i średnioziarnistej (ttIIs 35). Materiały ceramiczne sklasyfikowane w ramach tych typów cechują ponadto jednolite i warstwowane przełamy, brak czytelnej makroskopowo domieszki szamotu oraz obmazywanie obecne zarówno na zewnętrznej, jak i wewnętrznej powierzchni naczyń. Znacznie rzadziej obok domieszki tłucznia mineralnego wyróżniano udział średnio- i drobnoziarnistego piasku (około 5%). Fragmenty te sklasyfikowano w ramach typu 45 (ttIIs 45). Zbliżoną frekwencją cechują się również ułamki ceramiki, w których dominowała domieszka tłucznia mineralnego barwy białej (typy technologiczne 47 i 48). Ich udział oscylował odpowiednio w granicach 6 i 1%.

Odrębną grupą niemeńskich źródeł ceramicznych stanowią fragmenty identyfikowane w ramach „amforowej” grupy technologicznej G (ttIIs 13). Ceramikę tę charakteryzował między innymi dominujący udział gruboziarnistej, różnobarwnej domieszki mineralnej, dobre przygotowanie masy ceramicznej (jednolita struktura przełamów) oraz wygładzenie obydwu powierzchni naczyń. Cechą dodatkową (odbiegającą od ścisłego zakresu definicji tego typu) jest udział drobnej domieszki organicznej, czytelnej zarówno w przełame, jak i na powierzchni naczyń w postaci negatywów o długości około jednego centymetra i średnicy mieszczącej się w zakresie 0,1 - 0,2 cm. Siedemdziesiąt tak sklasyfikowanych ułamków (ponad 14% udziału w całości zbioru) odkryto w warstwie kulturowej w południowej części rozpoznanego wykopaliskowo obszaru. Ich koncentracja odzwierciedlająca zapewne efekt

depozycji i destrukcji jednego naczynia (Ryc. 13: 1) była wyraźnie czytelna w ramach ćwiartek „b” i „c” wykopu Ł2. „Amforowa” technologia (grupa technologiczna H) cechowała również niewielki ułamek krawędzi wylewu zbliżonego stylistycznie naczynia odkrytego w obrębie wykopu O4 (Ryc. 13: 2).

Znacznie mniejszym, często śladowym udziałem charakteryzowały się materiały ceramiczne sklasyfikowane w ramach pozostałych grup technologicznych – „wczesnosnurowej” grupy „D” (1,63%), „amforowej” grupy „E” (0,20%) oraz „wczesnobrązowych” grup „J” (1,62%), K (0,41%) i L (3,86%).

Tabela 4. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).

Ilość i frekwencja grup i typów technologicznych w obrębie poszczególnych zespołów kultury niemeńskiej.

Cykl technologiczny	Grupa technologiczna	Typ technologiczny	Ilość	Udział
Warstwa				
Ib	D	42	8	1,98%
IIa	H	10	1	0,25%
	G	13	70	17,33%
IIb	J	4	3	0,74%
		5	1	0,25%
	K	2	2	0,50%
IIc	L	7	9	2,23%
		8	6	1,49%
		19	1	0,25%
IIIa	M	35	83	20,54%
		36	164	40,59%
		45	24	5,94%
		47	28	6,93%
		48	4	0,99%
Razem cykl Ib			8	1,98%
Razem cykl IIa			71	18,07%
Razem cykl IIb			6	1,49%
Razem cykl IIc			16	3,96%
Razem cykl IIIa			303	75,00%
Łącznie warstwa			404	100%
Obiekt 130				
IIIa	M	36	17	89,47%
		48	2	10,93%

Łącznie obiekt 130			19	100%
Obiekt 167				
IIIa	M	47	1	100%
Łącznie obiekt 167			1	100%
Obiekt 334				
IIIa	M	35	1	100%
Łącznie obiekt 334			1	100%
Obiekt 413				
IIc	L	7	1	50,00%
IIIa	M	36	1	50,00%
Łącznie obiekt 413			2	100%
Obiekt 414				
IIIa	M	35	1	100%
Łącznie obiekt 414			1	100%
Obiekt 714				
IIc	L	7	1	4,55%
IIIa	M	35	2	9,09%
		36	19	86,36%
Łącznie obiekt 715			22	100%
Obiekt 715				
IIIa	M	36	13	100%
Łącznie obiekt 715			13	100%
Obiekt 730				
IIIa	M	36	2	100%
Łącznie obiekt 730			2	100%
Obiekt 737				
IIc	E	22	1	25,00%
IIIa	M	36	3	75,00%
Łącznie obiekt 737			4	100%
Obiekt 740				
IIIa	M	47	1	100%
Łącznie obiekt 740			1	100%
Obiekt 807				
IIIa	M	45	1	100%
Łącznie obiekt 807			1	100%
Obiekt 877				
IIIa	M	35	4	36,37%
		36	7	63,63%

Łącznie obiekt 877			11	100%
Obiekt 884				
IIb	J	4	1	100%
Łącznie obiekt 884			1	100%
Obiekt 932				
IIIa	M	36	1	100%
Łącznie obiekt 932			1	100%
Obiekt 940				
IIIa	M	36	5	100%
Łącznie obiekt 940			5	100%
Razem - całość zbioru				
Ib	D	42	8	1,63%
IIa	E	22	1	0,20%
	H	10	1	0,20%
	G	13	70	14,23%
Iib	J	4	4	0,81%
		5	1	0,20%
	K	2	2	0,41%
IIc	L	7	11	2,24%
		8	6	1,22%
		19	1	0,20%
IIIa	M	35	93	18,90%
		36	231	47,36%
		45	25	5,08%
		47	30	6,10%
		48	6	1,22%
Razem cykl Ib			8	1,63%
Razem cykl IIa			72	14,63%
Razem cykl Iib			7	1,42%
Razem cykl IIc			18	3,66%
Razem cykl IIIa			387	78,66%
Łącznie - całość zbioru			492	100%

Warto zauważyć, iż zdecydowana większość materiałów ceramicznych odkrytych w kontekście wypełniak „niemeńskich” obiektów wziemnych wykonana została w technologii gt. „M”. Materiały klasyfikowane w ramach pozostałych grup identyfikowane były jedynie incydentalnie (obiekty 413, 714 oraz 884).

W odniesieniu do pojedynczych ułamków ceramiki odkrytych w kontekście czterech „niemeńskich” obiektów (obiekty 237, 244, 649 oraz 760) nie udało się uzyskać pełnych danych z zakresu technologii.

Analizie grubości ścianek poddano wszystkie, określone technologicznie fragmenty ceramiki. W danym przypadku doskonale czytelna jest znaczna przewaga ceramiki cienkościennych (do 6 mm) nad materiałami średniościnnymi (7-9 mm) przy całkowitym braku fragmentów grubościennych (powyżej 10 mm). Całość danych z tego zakresu przedstawiona została w formie tabelarycznej (Tab. 5).

Tabela 5. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).

Rozkład grubości ścianek ceramiki kultury niemeńskiej.

	do 6mm		7-9mm		powyżej 10mm	
	Ilość	Udział	Ilość	Udział	Ilość	Udział
Warstwa	287	71,36%	117	28,64%		
Obiekt 130	17	89,47%	2	10,53%		
Obiekt 167	1	100%				
Obiekt 334	3	100%				
Obiekt 413	1	50,00%	1	50,00%		
Obiekt 414	1	100%				
Obiekt 714	21	95,45%	1	4,55%		
Obiekt 715	13	100%				
Obiekt 730	1	50,00%	1	50,00%		
Obiekt 737	3	75,00%	1	25,00%		
Obiekt 740	1	100%				
Obiekt 807	1	100%				
Obiekt 877	9	81,82%	2	18,18%		
Obiekt 884			1	100%		
Obiekt 932	1	100%				
Obiekt 940	5	100%				
Razem	365	74,19%	127	25,81%		

CERAMIKA NIENACZYNIOWA

W trakcie badań wykopaliskowych na stanowisku 2 w Jeronikach zarejestrowano również bliżej nieokreślony fragment glinianej figurki, który można łączyć z „niemeńskim” etapem osadnictwa (Ryc. 14). Odkryto go w trakcie eksploracji warstwy kulturowej w północnej części stanowiska (wykop L10). Jego lokalizacja planigraficzna była w pełni zbieżna z wyróżnioną w tym rejonie koncentracją fragmentów ceramiki naczyniowej KNi.

Przedmiot wykonano z masy ceramicznej schudzanej domieszką tłuczni ceramicznego i z bardzo niewielkim udziałem piasku. W najszerszej, zachowanej części posiadał on szerokość 2,9 cm i grubość 1,2 cm. Przy jednej z powierzchni zachował się negatyw bliżej nieokreślonej substancji organicznej (nasiona?) dodanej do masy ceramicznej. Posiadał on średnicę 0,8 cm.

PODSUMOWANIE

W przypadku opisywanego zespołu źródeł cechy techno-stylistyczne naczyń (technologia, zdobnictwo i mikromorfologia) pozwalają łączyć go z szeroko pojętą tradycją ugrupowań subneolitycznych identyfikowanych taksonomicznie z „klasycznym” wariantem rozwoju kultury niemeńskiej (Józwiak 2003).

Opierając się na zarysowanej powyżej charakterystyce źródeł zasadne wydaje się wyróżnienie dwóch grup stylistycznych, co znajduje zapewne swe odzwierciedlenie w ahomogeniczności opisywanego zespołu.

Do pierwszej zaliczyć należy fragmenty naczyń nawiązujących do „wczesnoklasycznych” zespołów typu „Łysa Góra” (Čarnûski 1979, s. 55n; 2001). Materiały te cechuje między innymi technologia przygotowania masy ceramicznej oparta na domieszce tłuczniowo – roślinnej. Wszystkie zachowane krawędzie naczyń zdobione są układem odcisków stempla, prowadzonego prostopadle względem powierzchni zewnętrznej naczynia, tworzące dookolny układ linii wykonanej techniką ścięgu bruzdowego. Bezpośrednio poniżej krawędzi występował ornament dolków – guzków odciskanych prostokątnym lub eliptycznym narzędziem od zewnętrznej powierzchni naczynia. W zakresie form naczynia te nawiązują do typowych dla tego wariantu KNi ostrodennych pojemników ceramicznych o wyraźnie czytelnym, lejkowatym ukształtowaniu wylewu i podkreśleniem przejścia szyjki w brzusek (Ryc. 13: 1, 2).

Materiały o cechach „łysogórskich” identyfikowano wyłącznie w trakcie eksploracji warstwy kulturowej. Ich dobrze czytelna koncentracja wyróżniona została w obrębie wykopów Ł2 oraz Ł3 (Ryc. 4). Odzwierciedla

ona zapewne istnienie pojedynczego, niewielkiego obozowiska (zagrody?), którego powierzchnię można ostrożnie szacować na około 75 – 100 m².

Materiały grupy pierwszej posiadają stosunkowo dobre analogie wśród zespołów źródeł pochodzących z dorzecza Niemna, gdzie rejestrowane były między innymi na stanowiskach Lysaâ Gora, stan. ? i Rusakova, stan. 2 (Čarnâuski 1979). Zbliżone cechy stylistyczne posiadają również liczne materiały z Podlasia – fragmenty naczyń z Hryniewicz Dużych (Kempisty 1972, Tabl. I), Krzemienego, stan. 1 (Zalewski 2007, s. 28), Kiślak, stan. 2 i 7, Zajek, stan. 1, oraz stanowiska 4 w Łaziukach (Wawrusiewicz 2011, s. 19) i częściowo Mazowska – Zuzela, stan. 3, Nur Kolonia, stan. 1 (Kempisty 1972, Tabl. IX, X). Ceramiki o cechach „łysogórskich” nie identyfikowano natomiast na obszarze międzyczecza Wisły i Odry (Józwiak 2003).

Zespoły typu „Łysa Góra” odzwierciedlać mają pewien wariant przejściowy, prezentujący zestaw cech synkretycznych łączących w sobie tradycję wczesnosubneolityczną (obecność domieszki roślinnej) z szeroko pojętymi oddziaływaniami społeczeństw neolitycznych Europy Środkowej – głównie kultury pucharów lejkowatych (gładkościennosc, ukształtowanie wylewów) (Čarnâuski 1979; Wawrusiewicz 2010b). Niezwykle trudno jest ustalić chronologię bezwzględną wspomnianych materiałów. Wynika to przede wszystkim z braku oznaczeń radiowęglowych oraz lepiej udokumentowanych zespołów zwartych (zdecydowana większość źródeł pozyskana została w trakcie badań stanowisk wydmowych cechujących się wielością faz zasiedlenia oraz zaburzoną i niejasną w interpretacji stratygrafia). Wydaje się, iż pozycję chronologiczną zespołów ceramiki typu „Łysa Góra” należy korelować z okresem wschodnioeuropejskich oddziaływań KPL, czyli „klasycznym” etapem jej rozwoju (Wawrusiewicz 2010b). Początek tego procesu można sytuować w granicach 3800/3700 BC, a więc synchronicznie z końcówką kujawskiej fazy IIIa KPL (cezury wg Czebreszuk, Koško, Makarowicz, Szmyt 2000). Cezurę końcową wyznacza początek wschodnioeuropejskich oddziaływań KAK, który w wymiarze Podlasia należy sytuować w granicach około 2900 BC (Szmyt 1999; 2001; Wawrusiewicz 2010b). W związku z powyższym chronologię bezwzględną zespołu ceramiki „łysogórskiej” z Jeronik należy określić ramowym zakresem 3800/3700 – 2900 BC. Przyjęte ramy czasowe tego procesu w znacznym stopniu uwiarygodnia obecność na omawianym stanowisku pojedynczych fragmentów ceramiki KPL, które można wstępnie interpretować jako „import” lub efekt bezpośredniego kontaktu społeczności subneolitycznych i „pucharowych”.

Materiały związane z drugą grupą stylistyczną nawiązują wyraźnie do „klasycznoniemieńskich” zespołów typu „Dobry Bor”. Widoczne jest to zarówno na płaszczyźnie cech technologicznych (domieszka nieznormalizowanego tłuczni mineralnego, cienkościemność naczyń oraz powszechne stosowanie zabiegu obmazywania ich powierzchni) klasyfikowanych w ramach grupy technologicznej „M”, jak i stylistycznych. Dominuje tu zdobnictwo wykonane techniką ścięgu bruzdowego i odcisków stempla. Wyraźnie widoczne jest również zagięcie krawędzi wylewu do wnętrza naczynia (Ryc. 11: 4, 5, 6; 12: 1), co stanowi jedną z cech charakterystycznych zespołów „dobroborskich” (por. Čarnâuski 1979; 2001; Józwiak 2003, s. 74).

Materiały te stanowią ponad 80% zbioru ceramiki KNi z Jeronik. Rejestrowano je zarówno w kontekście obiektów ziemnych, jak i w trakcie eksploracji warstwy kulturowej. Planigraficzne przedstawienie ich dyspersji ukazuje kilka koncentracji powiązanych niekiedy z lokalizacją obiektów, co stanowi zapewne odzwierciedlenie funkcjonowania kilku stref osadniczo-funkcjonalnych – być może pojedynczych obozowisk lub zagród. Wiarygodne wydaje się wydzielenie trzech takich zespołów. Pierwszy można wyróżnić w rejonie wykopu L4 i jego bezpośrednim sąsiedztwie. Drugi należy lokalizować w ramach wykopów K6 i L6, gdzie udokumentowano również pięć jam gospodarczych (ob. 334, 413, 414, 714 i 715). Trzeci zaś wyraźnie nawiązuje do lokalizacji dwóch jam zasobowych, odsłoniętych w północnej części stanowiska (ob. 893 i 877) i pokrywa się z zasięgiem wykopów L10 i L11. Powierzchnię wszystkich skupisk źródeł można szacować na około 150 – 200 m². Koncentracja ceramiki KNi w centralnej części stanowiska, tj. w niższych partiach stoku wzniesienia (wykopy H6, H7, I6 i I7), wydaje się być wynikiem procesów postdepozycyjnych.

Na obecnym etapie badań niemożliwe wydaje się określenie wzajemnych relacji (na przykład chronologicznych) wyróżnionych struktur przestrzennych. Być może wynika to z faktu, iż wielość faz budowlanych nie koresponduje z dynamiką (lub poprawnie jej brakiem) zmian stylistycznych ceramiki. Rozstrzygnięcie tej kwestii wymaga dalszych szczegółowych studiów planigraficznych i odniesień do innych rozpoznanych wykopaliskowo zespołów źródeł KNi z Podlasia.

Ceramika łączona z „klasycznym” („dobroborskim”) wariantem rozwoju posiada bardzo liczne analogie zarówno w materiałach białoruskich – Dobry Bor, stan. 1, Rusalkowa, stan. 2, Lysaâ Gora, stan. ? (Čarnâuski 1979, Tablice), Padgornaja, stan. 4 (Lakiza 2008), jak i z obszaru Polski Północno-Wschodniej – Sośnia, stan. 1 (Kempisty, Więckowska 1983), Woźna Wieś, stan.

1 (Kempisty, Sulgostowska 1991), Grądy-Woniecko, stan. 1 (zbiory Muzeum Podlaskiego w Białymstoku) oraz międzyrzecza Wisły i Odry (Józwiak 2003). Chronologię tego zespołu źródeł można określić, podobnie jak w poprzednim przypadku jedynie ramowo. Przyjmuje się, iż początek tych zjawisk kulturowych można synchronizować bezpośrednio z zanikiem wczesnosubneolitycznej kultury prypecko-niemeńskiej a więc okresem 3800/3700 BC. Ich schyłek poprzedzać ma bezpośrednio pojawienie się zjawisk TTK około 1800/1700 BC (Józwiak 2003, s. 71; Makarowicz 2010, Ryc. 1.7). Przypuszczać można, iż „dobroborski” zespół źródeł KNi z Jeronik stanowi odzwierciedlenie młodszego etapu rozwoju tych społeczności, następujących po wspomnianych wcześniej materiałach typu „Łysa Góra” (o archaicznych cechach wczesnosubneolitycznych). Być może ich pozycję chronologiczną można odnieść do młodszej części zakreślonych cezur czasowych, czyli okresu 3000/2900 – 1800/1700 BC.

BIBLIOGRAFIA

- BARGIEŁ, B., ZAKOŚCIELNA, A., 2005. Stan badań nad neolitem i wczesna epoką brązu na wschodnim Mazowszu i Podlasiu. *In: M. DULINICZ, ed. Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia*, III, Warszawa, 37-46.
- CHACHLIKOWSKI, P., 1994. *Osiedla kultury pucharów lejkowatych w Podgajiu woj. wrocławskie, stanowisko 6*. Poznań.
- ČARNĀUSKI, M. M., 1979. *Nealit bielaruskaga Panámonná*, Minsk.
- ČARNĀUSKI, M. M., 2001. Nealit z graben'čata-nakolčataj i nakolčataj ceramikaj Zachodnâj Belarusi. Asablivasci e'valûcyi. *In: J. CZEBRESZUK, M. KRYVALCEVIČ, P. MAKAROWICZ, eds. Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. Przed Chr.* Poznań, 231-240.
- ČARNĀUSKI, M. M., 2011. Nėmanskaâ nealityčnaâ kul'tura v Belarusi: genezis i e'valûcyâ, *In: U. STANKIEWICZ, A. WAWRUSIEWICZ, eds. Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok, 77-86.
- CZEBRESZUK, J., 1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Poznań.
- CZEBRESZUK, J., KOŚKO, A., MAKAROWICZ, P., SZMYT, M., 2000. Podsumowanie. *In: A. KOŚKO, ed. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, t. III: Kujawy, cz. 4: Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900 – 1400/1300 przed Chr.* Poznań, 569-573.

- GÓRSKA-GRABARCZYK, B., 1996, Wstępne wyniki badań osady z elementami kultur leśnych w Klonowicach, gm. Czersk, stan. 5. *Komunikaty Archeologiczne*, 7, 67-74.
- JÓZWIAK, B., 2003. *Spoleczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Poznań.
- KEMPISTY, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki „grzebykowo-dółkowej” z terenu Mazowsza i Podlasia. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXVII, 411-483.
- KEMPISTY, E., 1973. Kultura ceramiki „grzebykowo-dółkowej” na Mazowszu i Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXVIII, 3-76.
- KEMPISTY, E., SULGOSTOWSKA, Z., 1976. Pierwsza osada neolityczna z ceramiką typu Dubiczaj w północno-wschodniej Polsce. *Wiadomości Archeologiczne*, XLI, 305-324.
- KEMPISTY, E., SULGOSTOWSKA, Z., 1991. *Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i paraneolityczne w rejonie Woźnej Wsi, woj. łomżyńskie*. Warszawa.
- KEMPISTY, E., WIECKOWSKA, H., 1983. *Osadnictwo z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. łomżyńskie*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- KONDRACKI, J., 2002. *Podstawy regionalizacji fizyczno – geograficznej*. Warszawa.
- KOŚKO, A., 1979. *Rozwój kulturony społeczeństw Kujaw w okresie schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu*. Poznań.
- KOŚKO, A., 1981. *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*. Poznań.
- KOŚKO, A., SZMYT, M., 2006. *Opatowice – Wzgórze Prokopiaka*, I. Poznań.
- LAKIZA, V. L., 2008. *Starażytności późnego neolitu i wczesnego brązu w rejonie jeziora Włocławskiego*. Mińsk.
- MANASTERSKI, D. 2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Zabie-Szestno*. Warszawa.
- MAKAROWICZ, P., 1998. *Rola społeczności kultury inieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000-1600 BC)*. Poznań.
- MAKAROWICZ, P., 2010. *Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*. Poznań.
- RUSIN, K., WAWRUSIEWICZ, A., 2012. Osada kultury przeworskiej w Jeronikach na stanowisku 2, gm. Choroszcz, pow. białostocki, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne*, 7-8, 113-170.
- SZMYT, M., 1999. Between West and East. People of the Global Amphora Culture in Eastern Europe: 2950-2350 BC. *Baltic - Pontic Studies*, 8. Poznań.

- SZMYT, M., 2001. Społeczności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej. In: J. CZEBRESZUK, M. KRYVALCEVIČ, P. MAKAROWICZ, eds. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* Poznań, 167-193.
- WAWRUSIEWICZ, A., 2009. Wstępne sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych realizowanych na stanowisku 2 w Jeronikach, gm. Choroszcz, pow. białostocki, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne*, 5, 197-212.
- WAWRUSIEWICZ, A., 2010a. Ceramika kultury ceramiki sznurowej ze stanowiska 2 w Jeronikach, pow. białostocki, woj. podlaskie, *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne*, 6, 19-36.
- WAWRUSIEWICZ, A., 2010b. Taksonomiczne podstawy identyfikacji tradycji kultury pucharów lejkowatych w środowisku strefy leśnej Europy Wschodniej. Perspektywa subneolitu kontynentalnego. *Materiały pa archeologii Belarusi*, 18, 131–146.
- WAWRUSIEWICZ, A., 2011. Okres neolitu i wczesnej epoki brązu na Podlasiu. Stan i perspektywy badań. In: U. STANKIEWICZ, A. WAWRUSIEWICZ, eds. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu.* Białystok, 13-36.
- WAWRUSIEWICZ, A., 2012. Jeroniki, stanowisko 2 – osada społeczności trzcinieckiego kręgu kulturowego w województwie podlaskim. *Materiały Archeologiczne*, 39 (w druku).
- ZALEWSKI, M., 2007. *Archeologia. Najdawniejsze dzieje Puszczy Knyszyńskiej.* Warszawa–Białystok.

Adam Wawrusiewicz
Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Dział Archeologii
ul. Bema 11
15-369 Białystok
e-mail: adamwawrusiewicz@op.pl

SETTLEMENT OF THE NEMAN CULTURE COMMUNITY
IN JERONIKI, SITE 2, CHOROSZCZ MUNICIPALITY,
PODLASKIE VOIVODESHIP

Key words: Podlachia, Neolithic, Neman Culture, settlement, excavation, analysis, objects, pottery, sources, chronology.

SUMMARY

The aim of the article is to present an assemblage of archaeological sources associated with settlement activity of the Neman Culture community recorded at site 2 in Jeroniki, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37 – 85/2). The survey was carried out in connection with expansion of the trunk road number 8 between Jeżewo and Białystok.

The site is located in the region of Białostocka Upland. It is situated on the eastern, not very steep slope of the hill coming down to the valley of a nameless stream which is a tributary of the Horodnianka River, which in turn is a right tributary of the Narew River (Illust. 1). The eastern part of the site was located on a periodically flooded meadow, the western one occupied a slope of the hill covered with a mixed forest.

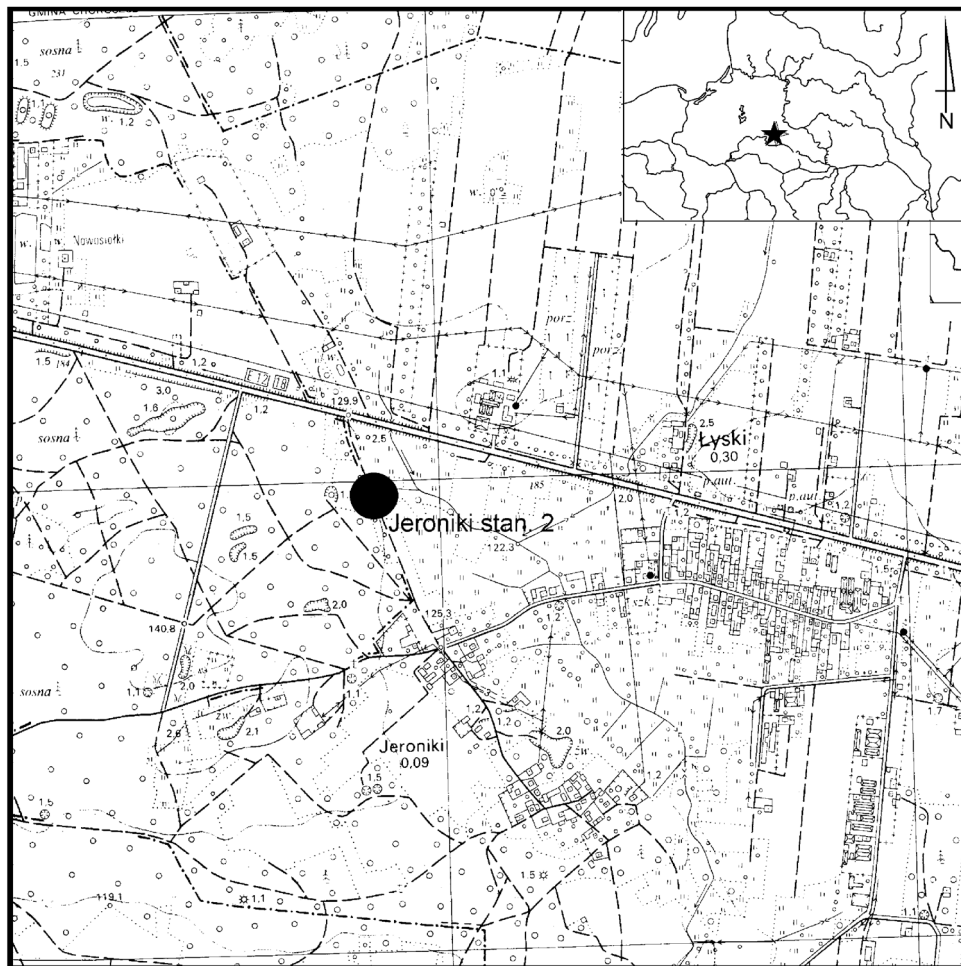
A relatively numerous and representative assemblage of the Neman Culture objects was recorded. Among the remains there were 21 fixed objects (Illusts. 2, 3, 5-9) and 624 fragments of vessel pottery (Illusts. 4, 10 -13). In addition to that, a fragmented clay figurine was recorded in the northern part of the site (Illust. 14).

Objects associated with that settlement phase formed small clusters which consisted of several household pits. Such system is very clearly displayed in trenches L4, K6, L6, L10 and L11 (Illust. 3). There are some more objects which could be related to the Neman phase, that is remains of a hearth and of an unidentified scooping implement (there are irregular hollows formed in the process of digging up some raw material, perhaps sand or clay). As a result of a comprehensive analysis two stylistic groups were distinguished. This is reflected in a non-homogeneous character of the assemblage and several phases of settlement activity.

The first stylistic group is represented by materials associated with early-classical assemblages of the Łysa Góra type. They were characterized by

a technology of clay body preparation based on addition of crushed mineral with plant ingredients and similar shape of the vessels. All recovered parts of vessel rim were ornamented with stamp impressions made perpendicularly to the outer surface and forming system of lines made by “Furchenstich” technique. Immediately below the rim there was a decoration of hollows and lumps impressed with a rectangular or elliptic tool on the outer surface. As far as the shape is concerned, the pottery represents a typical variant of Neman pointed-bottom vessels with clearly funnel-shaped rim and an emphasized border between the neck and the body (Illust. 13).

Materials associated with the other stylistic group amount to about 80% of the assemblage. They are clearly related to classical Neman assemblages of Dobry Bor type. This is displayed both in technological properties (addition of non-normalized crushed stone, thin vessel walls, commonly performed practice of smearing the vessel surface with clay) and stylistic component – prevalent ornamentation involved “Furchenstich” and stamp impressions (Illust. 10). The rim is slanted inwards, which is a characteristic attribute of Dobry Bor type assemblages.

Ryc. 1. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Lokalizacja stanowiska (na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10000).

*Illust. 1. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Location of the site (on a topographic map, scale 1:10000).*

Ryc. 2. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).

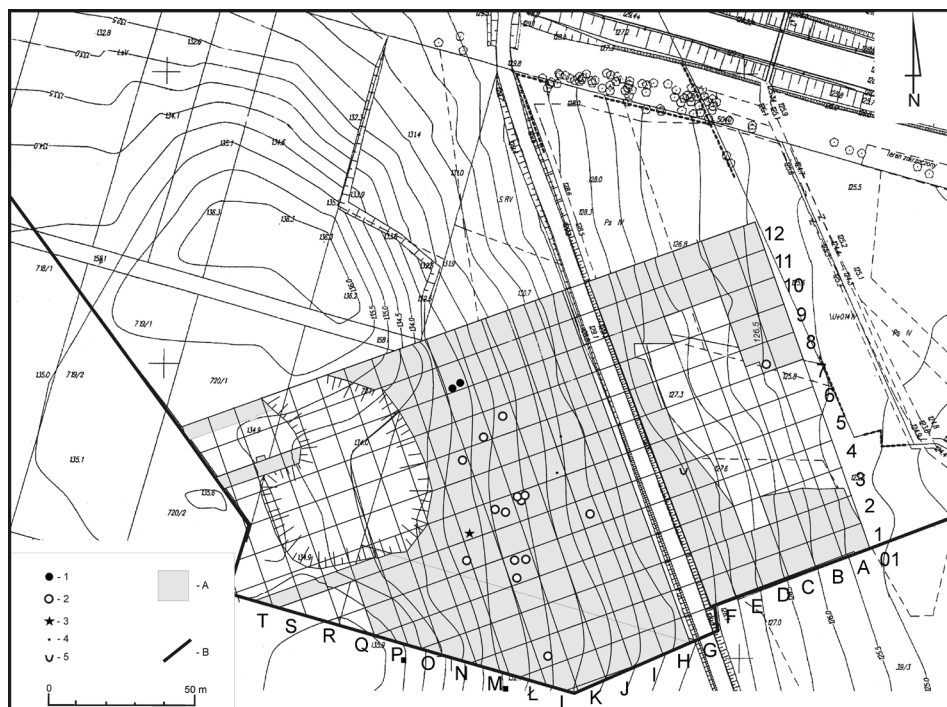
Lokalizacja obiektów nieruchomych kultury niemeńskiej.

1 – obiekty nieruchome KNi; 2 - zasięg warstwy kulturowej; 3 – obiekty nieruchome związane z innymi etapami osadnictwa lub nieokreślone chronologicznie.

Illust. 2. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).

Location of fixed objects of the Neman Culture.

1 – fixed objects of the Neman Culture; 2 – the range of culture layer; 3 – fixed objects associated with different settlement phases or chronologically unidentified.

Ryc. 3. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).

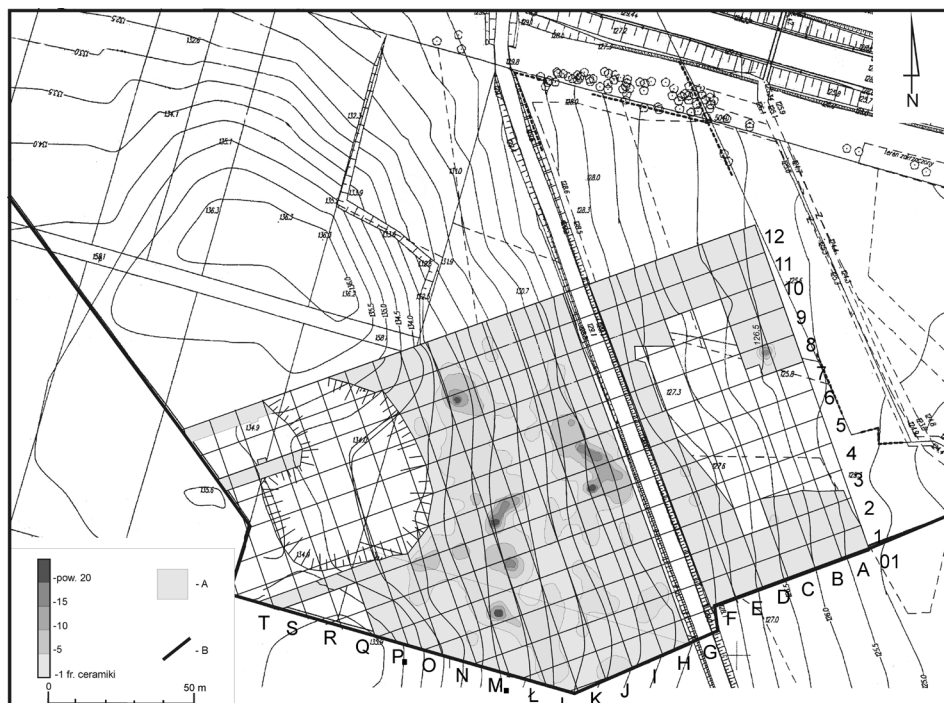
Schemat lokalizacji obiektów nieruchomych kultury niemieckiej.

A – obszar rozpoznany wykopaliskowo; B – granica inwestycji; 1 – jamy zasobowe („piwniczki”); 2 – inne jamy gospodarcze; 3 – palenisko; 4 – dolki posłupowe; 5 – wybierzysko.

Illust. 3. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).

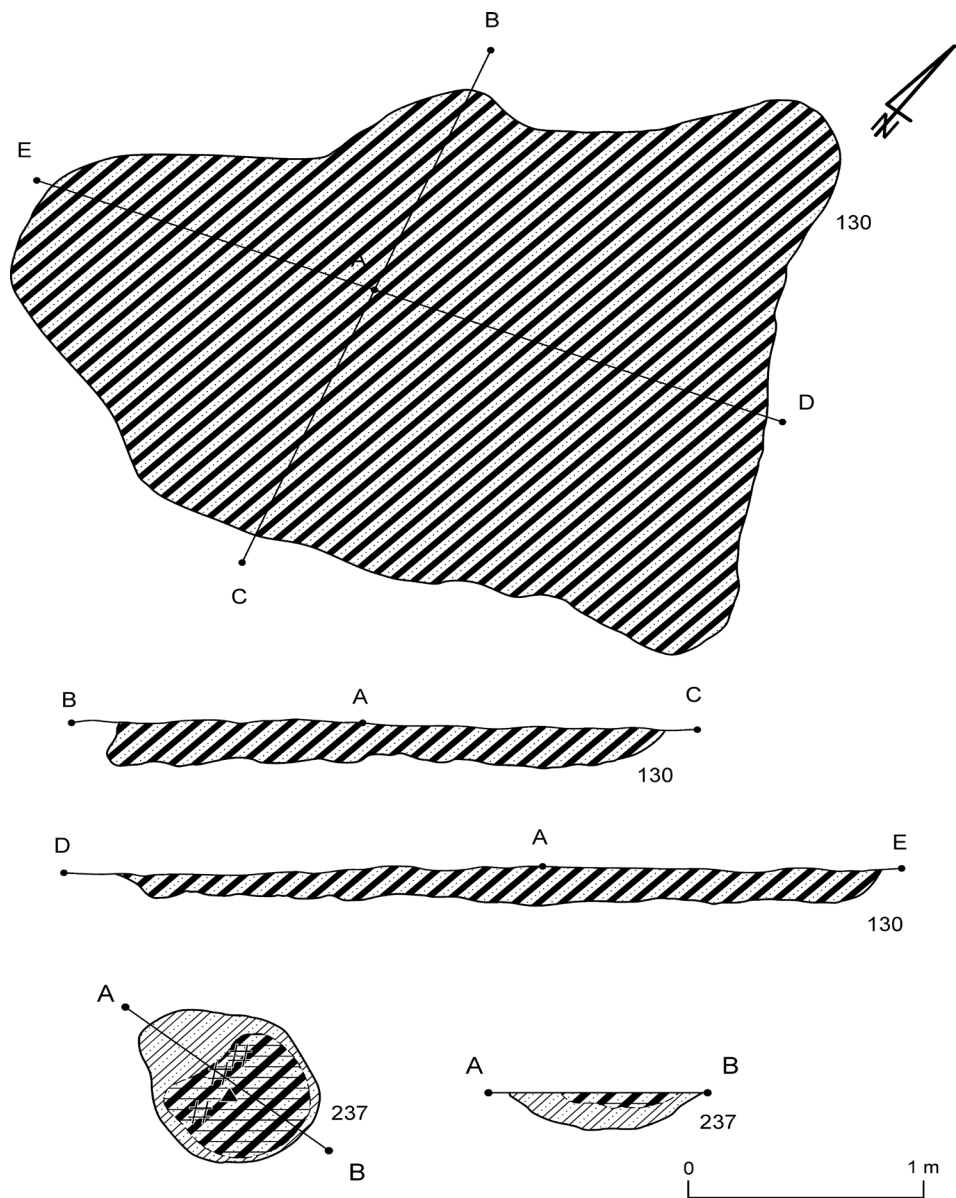
Plan of location of the Neman Culture fixed objects.

A – area of excavation research; B – boundary of the facility; 1 – household pits („cellars”); 2 – other household pits; 3 – hearth; 4 – pole holes; 5 – gravel pit.

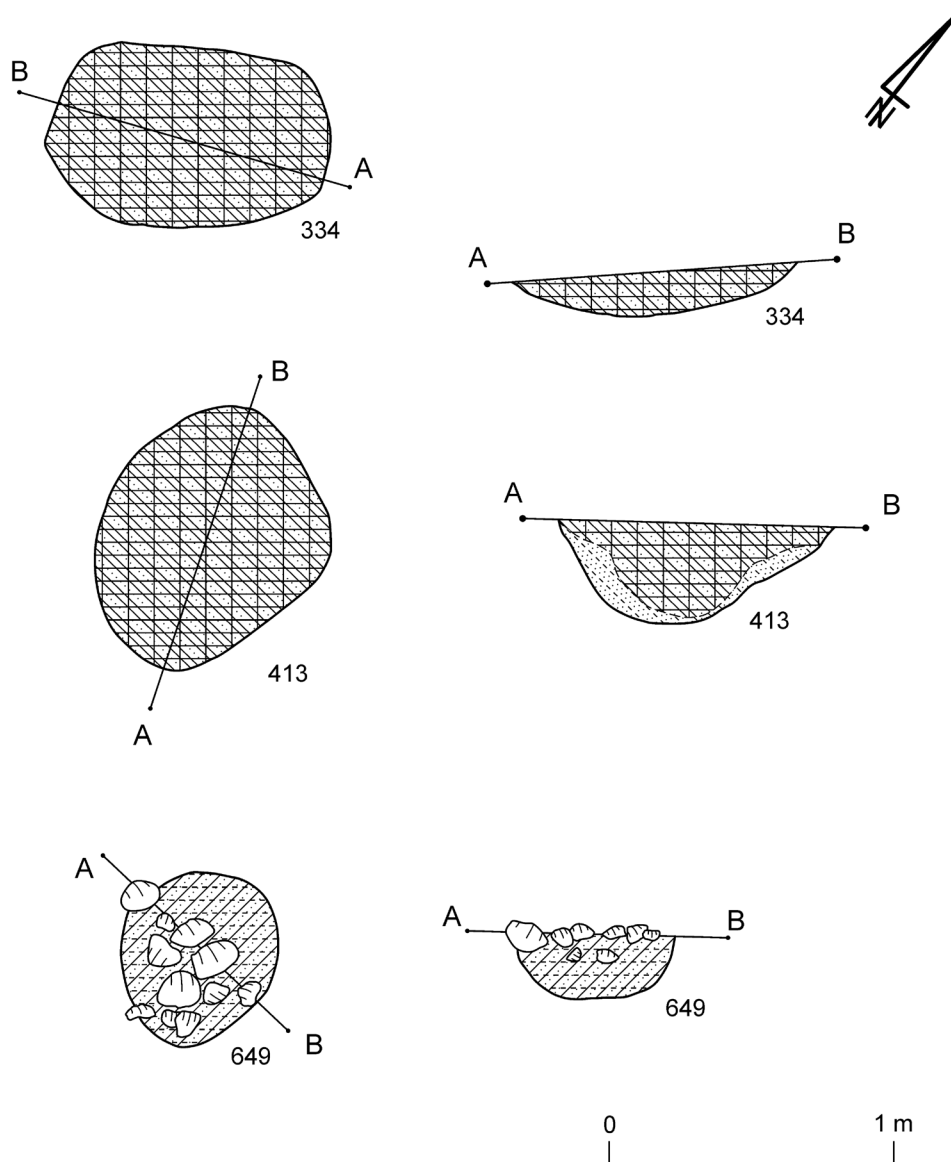
Ryc. 4. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Dyspersja ceramiki kultury niemeńskiej.

*Illust. 4. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Distribution of the Neman Culture pottery.*

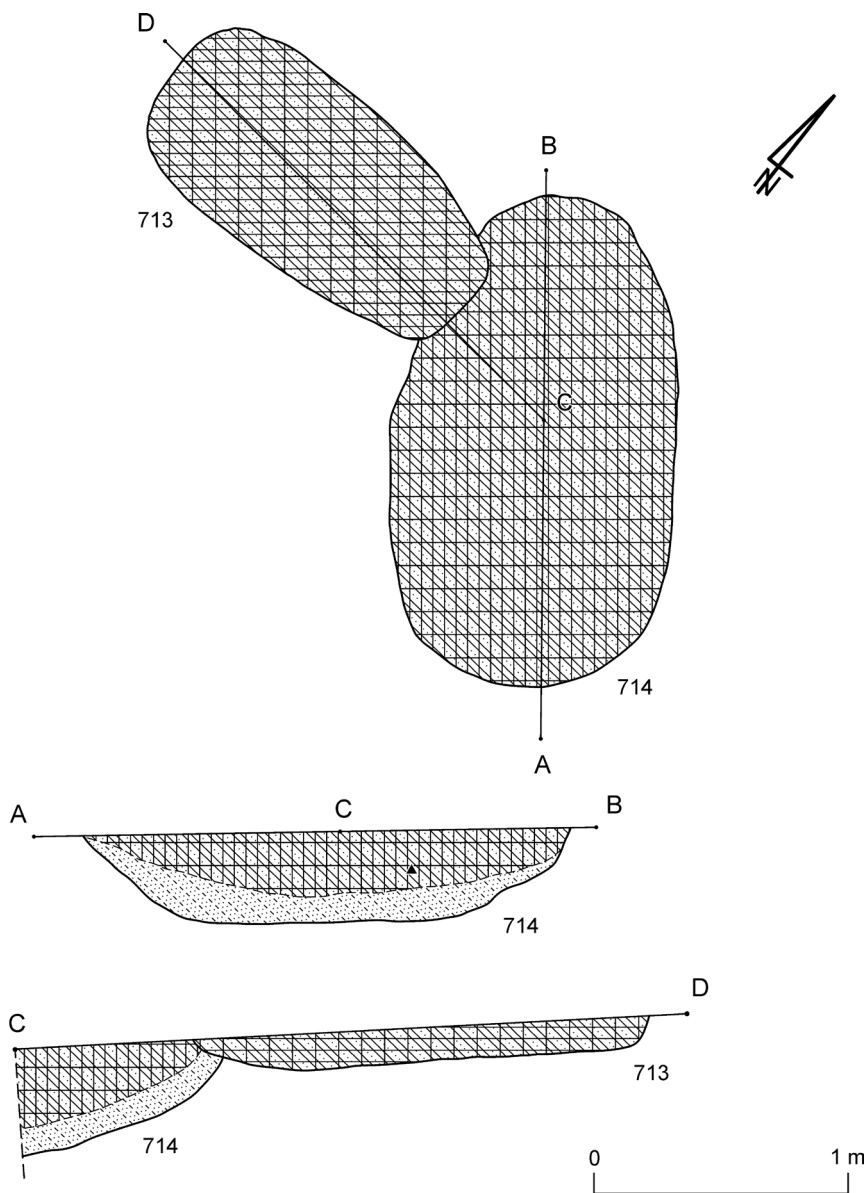
Ryc. 5. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Plany płaskie i profile obiektów kultury niemieńskiej.

*Illust. 5. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Plans and profiles of the Neman Culture objects.*

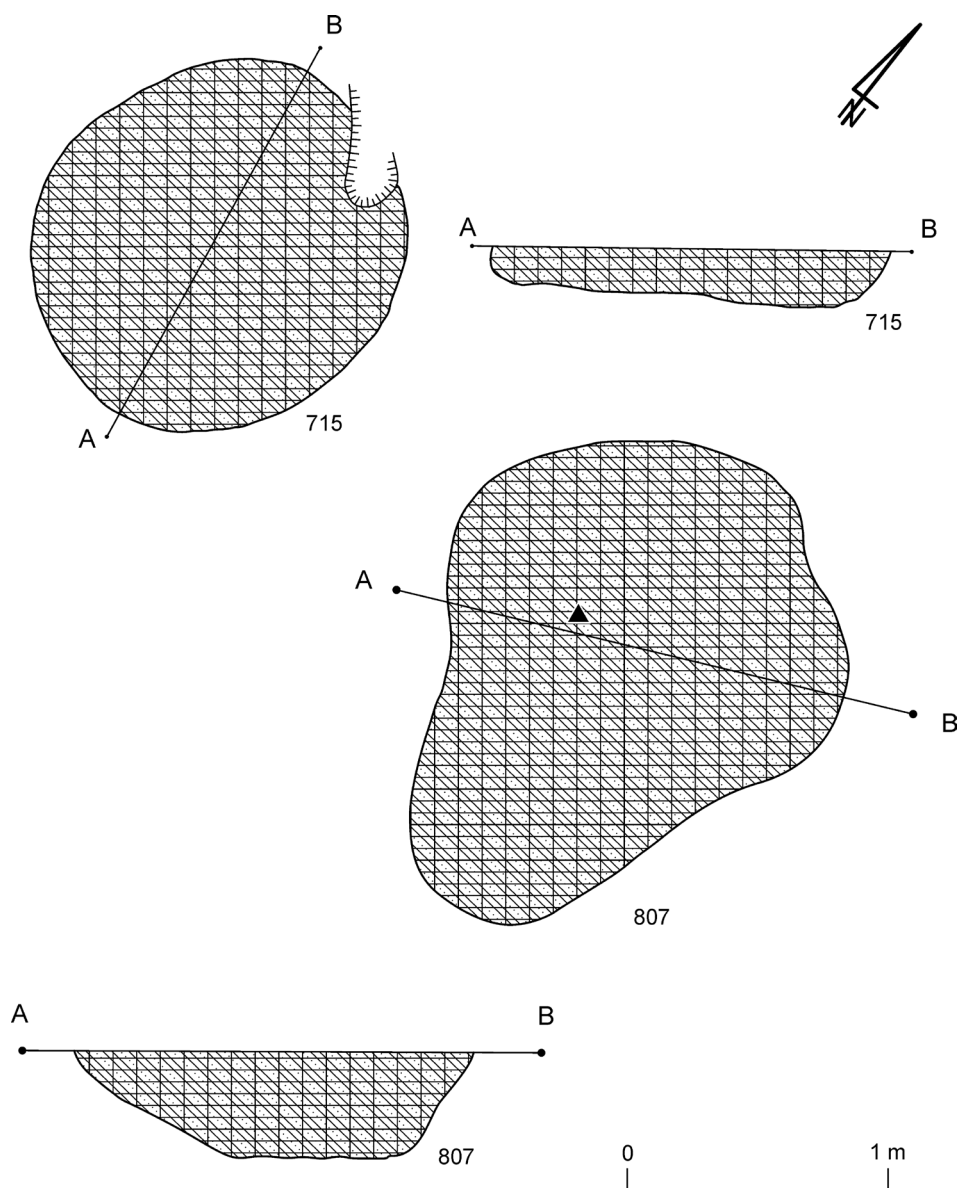
Ryc. 6. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Plany płaskie i profile obiektów kultury niemeńskiej.

*Illust. 6. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Plans and profiles of the Neman Culture objects.*

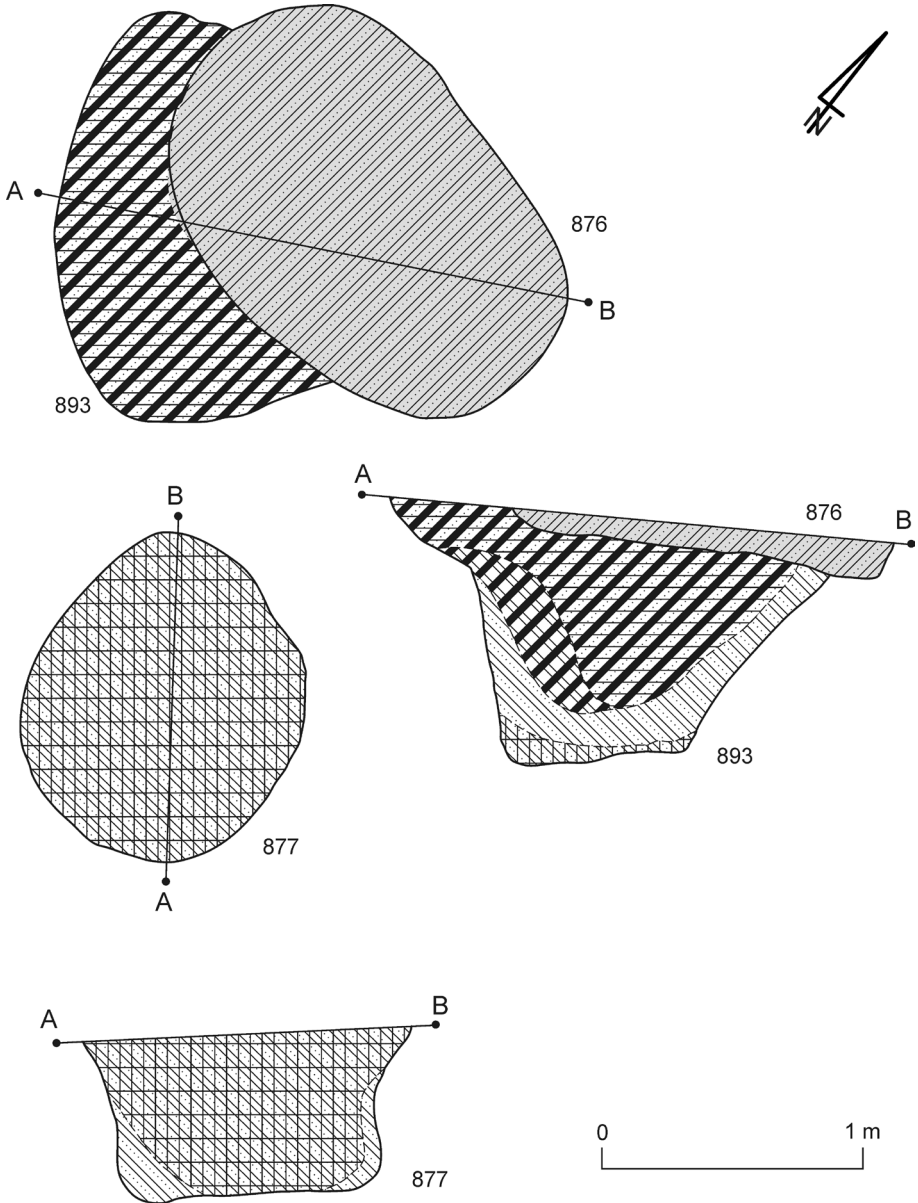
Ryc. 7. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
 Plany płaskie i profile obiektu 714 (jama gospodarcza kultury niemieckiej)
 oraz 713 (jama gospodarcza społeczności trzcienieckiego kręgu kulturowego).

*Illust. 7. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
 Plans and profiles of object 714 (Neman Culture household pit)
 and object 713 (household pit of Trzcieniec Cultural Circle community).*

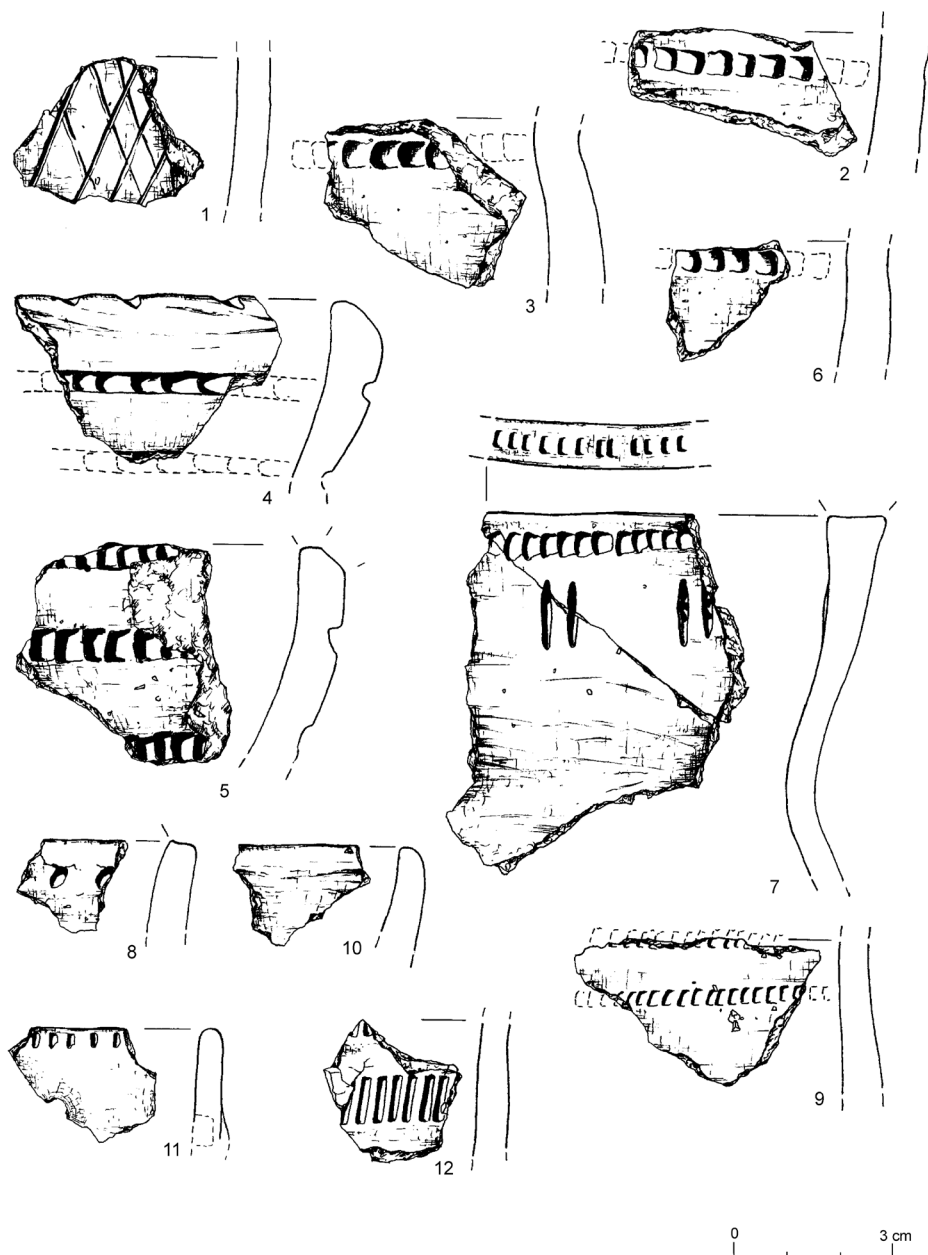
Ryc. 8. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Plany płaskie i profile obiektów kultury niemeńskiej.

*Illust. 8. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Plans and profiles of the Neman Culture objects.*

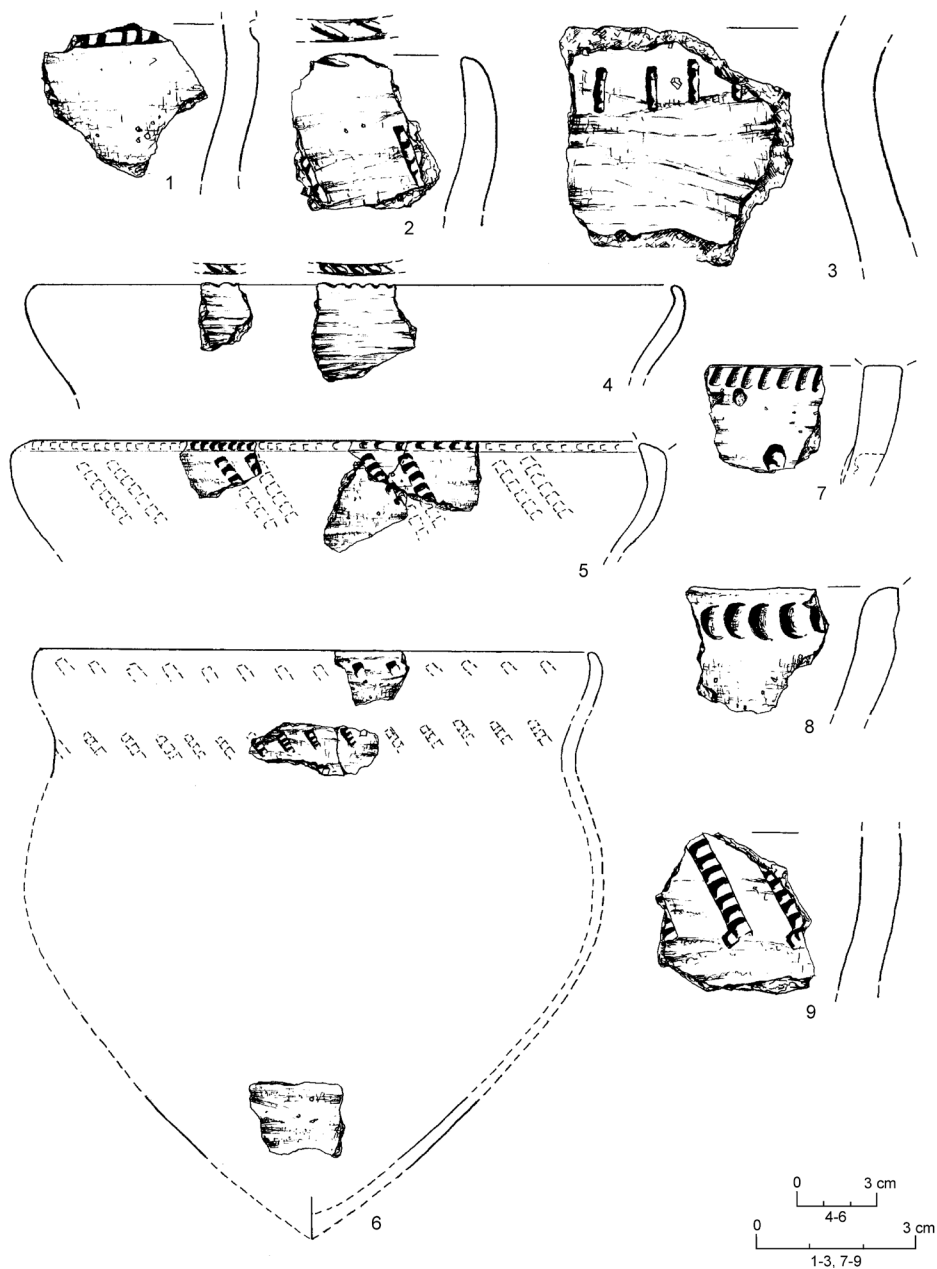
Ryc. 9. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Plany płaskie i profile jam zasobowych kultury niemeńskiej (obiekty 877 i 893);
strop obiektu 893 częściowo zniszczony wkopem nowożytnym (obiekt 876).

*Illust. 9. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Plans and profiles of the Neman Culture household pits (objects 877 and 893);
ceiling of object 893 is partly damaged with excavation of the trench (object 876).*

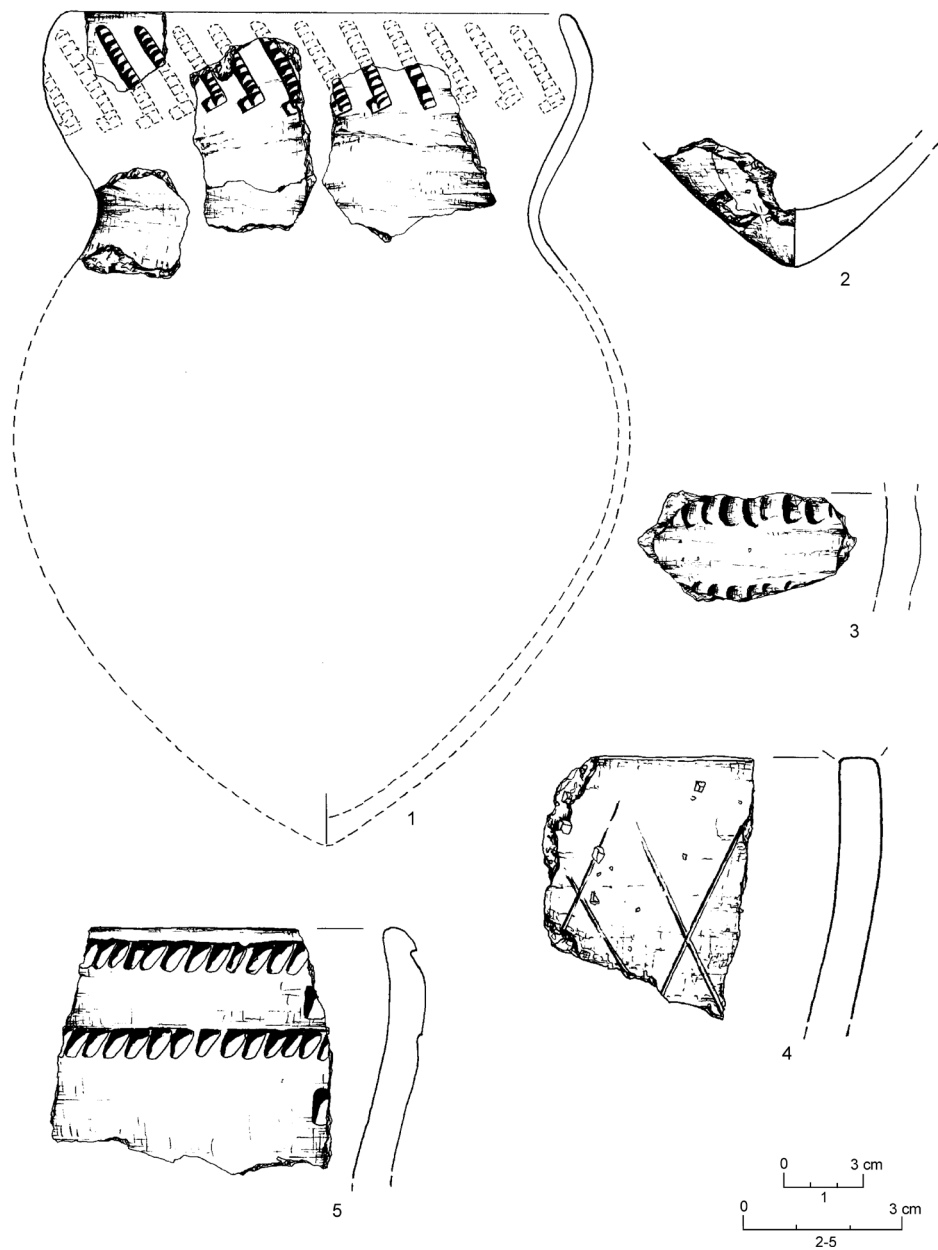
Ryc. 10. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Wybór ceramiki kultury niemeńskiej.

*Illust. 10. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Selection of the Neman Culture pottery.*

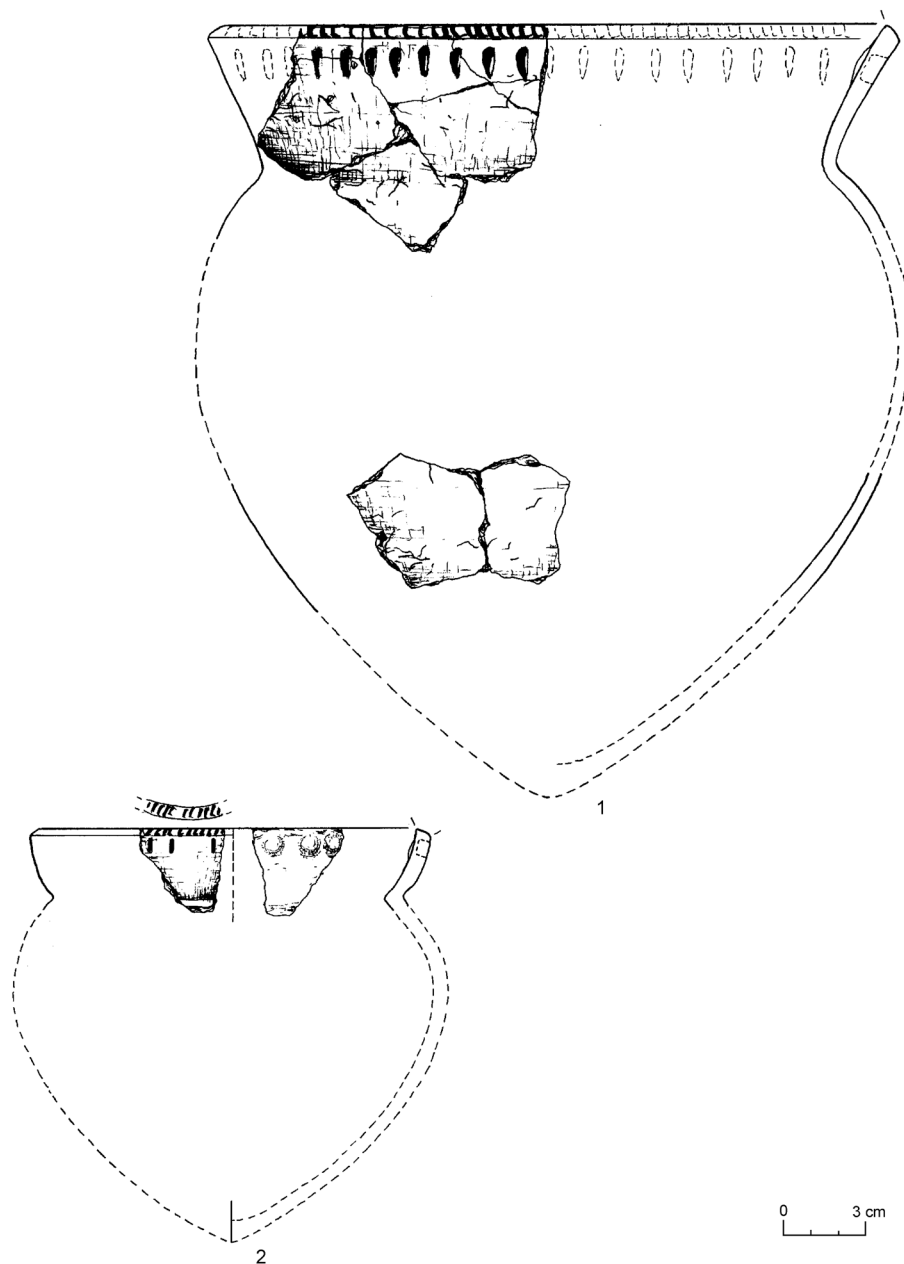
Ryc. 11. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Wybór ceramiki kultury niemeńskiej.

*Illust. 11. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Selection of the Neman Culture pottery.*

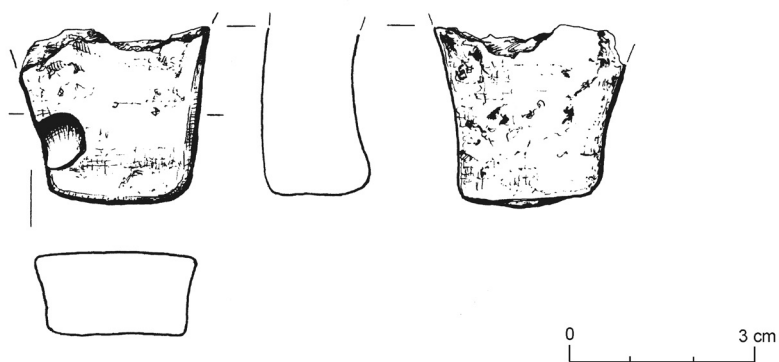
Ryc. 12. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Wybór ceramiki kultury niemeńskiej.

*Illust. 12. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Selection of the Neman Culture pottery.*

Ryc. 13. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Wybór ceramiki kultury niemeńskiej.

*Illust. 13. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Selection of the Neman Culture pottery.*

Ryc. 14. Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 37-85/2).
Fragment figurki glinianej.

*Illust. 14. Jeroniki, site 2, Choroszcz municipality, Podlaskie voivodeship (AZP 37-85/2).
Fragment of a clay figurine.*

MATERIAŁY KULTURY MIERZANOWICKIEJ ZE STANOWISKA 1 W POLESIU, WOJ. ŁÓDZKIE

Słowa kluczowe: wczesna epoka brązu, kultura mierzanowicka, faza wczesna, Nizina Mazowiecka, Polesie, obozowisko, ceramika, odciski sznura.

Prezentowany Artykuł stanowi prezentację niewielkiego liczebnie, ale wartego szerszego omówienia zespołu źródeł kultury mierzanowickiej (dalej KM), odkrytego w trakcie wieloletnich badań wykopaliskowych na stanowisku 1 w Polesiu, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Prace terenowe związane z budową autostrady A2 były prowadzone przez Fundację Uniwersytetu Łódzkiego. Kierowała nimi prof. dr hab. Lucyna Domańska oraz dr hab. Seweryn Rzepecki z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Podczas ich realizacji badaniami objęto ponad 17 ha powierzchni. Zadokumentowano przy tym ślady osadnictwa od środkowego paleolitu do czasów nowożytnych. Dotychczas została opublikowana obszerna monografia osadnictwa kultury trzcinieckiej (Górski, Makarowicz, Wawrusiewicz 2011) i w niej znajduje się wyczerpująca charakterystyka stanowiska.

Stanowisko jest usytuowane na Równinie Łowicko-Błońskiej, będącej południowo-zachodnim fragmentem Niziny Mazowieckiej. Zajmuje ono północną część rozległego plateau zbudowanego z piasków eolicznych, rozciągające się między dwoma prawostronnymi dopływami Bzury - Zwierzynką na wschodzie i Ruczajem na zachodzie (Ryc. 1, 2).

Analizowany zbiór materiałów KM liczy kilkadziesiąt charakterystycznych ułamków naczyń. Pełną ich charakterystykę przedstawiono w formie tabelarycznej (Tab. 1). Znalaziono je wyłącznie w powierzchniowych warstwach stanowiska. Nie wyróżniono natomiast obiektów zawierających ceramikę „mierzanowicką”. Prawdopodobnie, oprócz wskazanych materiałów charakterystycznych, do omawianej kultury należy bliżej nieokreślona liczba tzw. ułamków niecharakterystycznych. Zapewne zostały one opisane razem z prawie 70 000 ułamiakami naczyń kultury trzcinieckiej. Nie jest możliwa wiarygodna kwalifikacja ceramiki wczesnobrązowej tylko na podstawie cech technologicznych. Nie zmienia to jednak faktu, że osadnictwo z wczesnego okresu epoki brązu na stanowisku w Polesiu jest reprezentowane w niewielkim stopniu.

Materiały były rozmieszczone na stanowisku nierównomiernie (Ryc. 3). Zdecydowaną większość z nich znaleziono w północnej i północno-zachodniej części odcinka F (Ryc. 4: 6-18; 5: 19-24) oraz w południowo-zachodniej części odcinka E (Ryc. 4: 4-5). Tworzą one tu relatywnie dobrze czytelną koncentrację o powierzchni około 2000 m². Inne materiały były rozproszone na pozostałej powierzchni stanowiska, na następujących odcinkach (hektarach): B (Ryc. 4: 1-2), C (Ryc. 4: 3), I (Ryc. 5: 25-26), L (Ryc. 5: 28-29), M (Ryc. 5: 36-37) i P (Ryc. 5: 38). Ponadto sześć fragmentów zlokalizowano w obrębie odcinka Ł – głównie jego południowo-wschodniej części (Ryc. 5: 30-35).

Liczba zidentyfikowanych form jest niewielka. Wyróżniono dwa naczynia z uchem, które można identyfikować jako amfory (Ryc. 4: 16?; 5: 30). Jedna z nich była zdobiona obok ucha fragmentarycznie zachowanymi pasmami poziomych odcisków sznura. Ponadto trzy naczynia z fragmentami uch można zaliczyć do amfor lub dzbanów/kubków (Ryc. 4: 5, 6; 5: 25). Jeden z okazów był zdobiony obok nasady ucha poczwórnym pasmem poziomych odcisków sznura. Najliczniejszą grupą naczyń są garnki o esowatym profilu. Większość z nich była słabo zachowana (Ryc. 4: 7; 5: 21, 23, 24). W jednym przypadku określono średnicę wylewu wynoszącą około 18 cm (Ryc. 5: 21). Inne garnki zdobiono guzami doklejonymi do krawędzi wylewu (Ryc. 4: 9, 12, 15; 5: 20). Ostatnie z wymienionych naczyń zostało zrekonstruowane w całości. Był to baniasty garnek o niewielkiej średnicy wynoszącej około 15 cm z małym niewyodrębnionym dnem o średnicy około 7 cm, zdobiony trzema trójkątnymi występami na brzegu (Ryc. 5: 20). Największa wydętość znajduje się poniżej połowy wysokości. Garnki ornamentowano też odciskami palcowymi i palcowo-paznokciowymi, bezpośrednio poniżej krawędzi wylewu (Ryc. 4: 1, 13, 18).

Niezdobione naczynia z fragmentarycznie zachowanymi uchami mogą pochodzić z garnkowatych amfor lub dzbanów i kubków. Analogie można wskazać wśród materiałów fazy wczesnej i klasycznej (np. Kadrow 1991, Tabl. I: l; XI: d-f; Górski 2001, Tabl. VII: 1, 2; VIII: 2). W kulturze mierzanowickiej rozpowszechnione są również motywy zwielokrotnionych, poziomych odcisków sznura usytuowanych obok ucha. Liczne analogie można wskazać wśród materiałów fazy protomierzanowickiej i wczesnomierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997, Ryc. 2-4, 8, 10, 11). Pochodzą one z kubków (w tym typowych okazów dla fazy protomierzanowickiej), dzbanów i garnkowatych amfor.

Garnki zdobione charakterystycznymi guzkami doklejonymi do brzegu mają liczne odpowiedniki wśród materiałów fazy wczesnej i, przede

wszystkim, klasycznej kultury mierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997, Ryc. 13, 28). Reprezentowane są głównie wśród materiałów osadowych. Można wymienić liczną serię z osady na Babiej Górze w Iwanowicach (np. Kadrow 1991, Tabl. VII: a, d; VIII: e, j; IX: c, f; X: g, i, j; XII: l-m; XVII: e, i, h), Nowej Hucie-Zesławicach, stan. 63 i 64 (Bazielich, Machnik 1988, Tabl. I: 13, 15, 16; II: 2, 16, 17; III: 5, 7) i w Opatkowicach (Górski 2001, Tabl. II: 1, 9; III: 2; VII: 3; VIII: 1). Analogie pochodzą też z Brzezia (Machnik 1967, Tabl. V: 3). Datowanie fazy klasycznej zawiera się od drugiej połowy XXI do przełomu XX/XIX stulecie BC. Mniej liczne w kulturze mierzanowickiej są garnki zdobione dolkami palcowymi na brzegu. Różnego rodzaju dolki i nacinania w górnej części pojemników znane są, podobnie jak w przypadku guzków, z fazy wczesnej i klasycznej (Kadrow 1991, Tabl. XXVII-XXXI). Ornamentyka taka znana jest m.in. z osady w Opatkowicach (Górski 2001, Tabl. I: 7; III: 4).

Kilkanaście ułamków naczyń z wczesnego okresu epoki brązu jest zdobionych pojedynczymi oraz częściami, podwójnymi i potrójnymi, poziomymi pasmami odcisków sznura (Ryc. 4: 3, 6, 8, 10, 14; 5: 27-37). Tylko w jednym przypadku zanotowano grupę pionowych odcisków sznura (Ryc. 5: 38). Zdobnictwo odcisków sznura może charakteryzować fazę proto- i wczesnomierzanowicką (Kadrow, Machnik 1997, s. 13-53, Ryc. 2-5, 8-16). Generalnie rzecz biorąc, w fazie protomierzanowickiej dominują potrójne układy poziome na szyjkach naczyń (Kadrow, Machnik 1997, s. 15). W fazie wczesnej częściej są stwierdzane odciski poziome w układzie poziomym na szyi i pionowym na brzuścu (Kadrow, Machnik 1997, s. 29, 31). Ze względu na powyższe cechy, teoretycznie rzecz ujmując, omawiane zdobnictwo reprezentuje cechy obu faz stylistycznych. W fazie wczesnej pojawiło się też przykrawędne zdobnictwo guzowe, o którym była mowa wyżej.

W świetle analizy stylistycznej rozpatrywane materiały odpowiadają trzem fazom stylistycznego rozwoju ceramiki – proto-, wczesno- i klasyczno-mierzanowickiej. W zachodniej Małopolsce, na podstawie serii dat radiowęglowych, są one datowane w przedziale 2300/2350-1900 BC (Kadrow 1995, s. 21). Trudno jednak stwierdzić na tej podstawie, czy na omawianym stanowisku mamy do czynienia z jednym, czy też kilkoma epizodami osadniczymi. Bardziej wiarygodnych informacji dostarczają analizy planigraficzne, które przeprowadzono w oparciu o rozkład niektórych cech zdobniczych (odciski sznura, plastyczne guzy przykrawędne i odciski palcowe). Cechy te, w odniesieniu do obszarów genetycznego centrum rozwoju KM, mają walor chronologiczny.

Fragmety naczyń zdobione odciskami sznura stanowią dominującą grupę ceramiki KM z Polesia. W przeciwieństwie do innych analizowanych cech, stwierdzano je w rozproszeniu na całej powierzchni stanowiska (Ryc. 6A). Relatywnie ich mniejszy udział obserwowano jedynie w strefie koncentracji ceramiki KM na odcinku F (Ryc. 6A: c). Ornament sznurowy zadokumentowano tam, co prawda, czterokrotnie, ale stanowi to tylko około 20% ułamków KM odkrytych w tej strefie. Na trzech z nich widniały horyzontalne układy pasm potrójnych i poczwórnych odcisków, nie rejestrowane w pozostałej części stanowiska (Ryc. 6B: d). Natomiast podwójnie segmentowane układy odcisków sznura odkryto wyłącznie poza zasięgiem tej koncentracji ceramiki KM. Skupisko zdobionych w ten sposób fragmentów jest widoczne w południowo-wschodniej części odcinka Ł i przyległej części odcinka L. Pojedyncze przykłady znamy z odcinków K i M (Ryc. 6B: c).

Na stanowisku wyróżniono cztery fragmenty naczyń zdobionych podkrawędnymi guzami (Ryc. 4: 9, 12, 15; 5: 20). Wszystkie odnaleziono w obrębie północnej części odcinka F, w strefie największej koncentracji materiału ruchomego (Ryc. 7A). W niewielkiej odległości od nich, przy południowo-zachodniej krawędzi odcinka E, odkryto również fragment guza naklejonego prawdopodobnie na szyjce esowatoprofilowanego naczynia (Ryc. 4: 4).

Trzy fragmenty naczyń, zapewne garnków, były zdobione na brzegu dołkami palcowymi (Ryc. 4: 1, 13, 18), lokowanymi niekiedy na listwie (Ryc. 4: 18). Motywy takie wydają się towarzyszyć omówionej poprzednio grupie naczyń z guzkami. Dwa przykłady pochodzą z odcinka F (Ryc. 4: 13, 18; 7B), ponadto jeden ułamek (Ryc. 4: 1) znaleziono na odcinku B.

Powyższe obserwacje można uzupełnić danymi dotyczącymi technologii. Liczba obserwacji jest niewielka, ale tendencje technologiczne są dość czytelne. Pojemniki zdobione odciskami sznura prawie wyłącznie wykonywano w technologii opartej na domieszce drobnoziarnistego tłuczni mineralnego, niekiedy z udziałem piasku. Powierzchnie wszystkich naczyń były gładkie. Odmienną sytuację obserwowano w przypadku fragmentów garnków zdobionych guzami i odciskami palcowymi. Prawie wyłącznie stosowano średnioziarnistą domieszkę mineralną, z udziałem frakcji grubej. Ścianki naczyń były nierówne i szorstkie, z widocznymi wystającymi na powierzchni ziarnami domieszki. Różnice technologiczne mogły mieć przyczyny chronologiczne lub funkcjonalne. W pierwszym przypadku starsze są naczynia zdobione odciskami sznura, a młodsze guzami. W drugim zaś, „jednocześnie” naczynia zróżnicowane funkcjonalnie, byłyby wykonywane przy zastosowaniu odmiennych procedur.

W oparciu o powyższe obserwacje trudno jest dokonać jednoznacznej interpretacji źródeł „mierzanowickich” z Polesia. Cechy stylistyczne odpowiadające fazie proto- i późniejsze, związane ze zdobnictwem guzowym, zidentyfikowano prawie wyłącznie w obrębie skupiska materiałów na odcinku F. Dominujące w fazie wczesnej układy podwójnych odcisków sznura były natomiast obecne wyłącznie poza strefą wspomnianego wyżej skupiska.

Jeśli przyjąć hipotezę, że zarejestrowany układ odzwierciedla pojedynczy epizod osadniczy z niewielkim obozowiskiem w północnej części odcinka F, to nieliczne i rozproszone fragmenty naczyń KM (Ryc. 5: 29, 31-37) odzwierciedlałyby zapewne istnienie strefy zaplecza gospodarczego. Podobieństwo stylistyczne i technologiczne większości ułamków odkrytych na odcinkach L, Ł i M (Ryc. 5: 29, 31-37) wskazuje, że przynajmniej częściowo pochodzą one z jednego naczynia. Przedstawiona interpretacja sugeruje względną jednoczasowość omawianego epizodu osadniczego. W tej sytuacji wszystkie garnki z guzami pod krawędzią i większość naczyń zdobionych odciskami sznura byłyby związane z fazą wczesną KM. Natomiast cechy protomierzanowickie, czytelne w materiale ceramicznym, miałyby charakter archaiczny i przeżytkowy.

Prawdopodobne jest, że rytm rozwoju stylistycznego ceramiki KM na obszarze zachodniej Małopolski jest inny („szybszy”) niż na terenach pozostających poza zwartym zasięgiem tej kultury. Można więc wyrazić sceptycyzm, co do możliwości bezpośredniego przeniesienia systemu chronologii i periodyzacji kultury mierzanowickiej ze strefy wyżynnej w środowisko kulturowe Nizu Polskiego. Analizowane stanowisko pozostaje bowiem daleko na rubieżach głównego nurtu rozwoju omawianego ugrupowania kulturowego. Cechy proto-, wczesno- i klasycznomierzanowickie docierały tu zapewne stopniowo uzupełniając funkcjonujące jednocześnie wzorce wcześniejsze. Należy mieć na uwadze, że kultura mierzanowicka odpowiada wyraźnie politetycznemu modelowi kultury (Kadrow 1995, s. 26-27) z centrum, a raczej kilkoma centrami, w południowo-wschodniej Polsce. Strefa na północ od pasa wyżyn stanowi peryferie tej jednostki kulturowej, która została określona pierwotnie jako „strefa B” (wówczas kultury Chłopice-Vesele; Machnik 1977, s. 28; 1978, s. 30, Ryc. 12; 32; 8; 1987, s. 143, 151; por. Czebreszuk 1995, s. 10n.). Na tym obszarze można stwierdzić jedynie cechy stylistyczne ceramiki (głównie zdobnictwo) odpowiadające pierwowzorom małopolskim.

Zaproponowana przez Jana Machnika koncepcja strefy B kultury protomierzanowickiej (Machnik 1977, s. 28; 1978, s. 30, Ryc. 12; 32; 48; 1987, s. 143, 151; por. Czebreszuk 1995, s. 10n.) obejmowała tereny, które – na

poziomie relacji społeczno-kulturowych – można określić jako obszary inspiracji/wpływów ze strefy A – południowego „matecznika”. Miałyby one upowszechniać się dzięki akulturacji miejscowego podłoża społeczności „grzebykowo-dółkowych” (Machnik 1978, s. 48). Obok tego mechanizmu rozprzestrzenienia wzorców „protomierzanowickich” z Małopolski, autor ów dopuszczał możliwość istnienia enklaw-kolonii ludności tej formacji kulturowej w strefie B. W przywoływanej propozycji szczególną rolę w ramach wspomnianej strefy, obejmującej dorzecze środkowej Wisły, Wołyń i część Polesia odgrywały Kujawy (Machnik 1978, s. 32). Koncepcje strefy wpływów ze środowiska kultury mierzanowickiej w tym rejonie rozwinął Aleksander Koško, widząc wzorce „mierzanowickie” jako istotny składnik prologu niżowej wersji kultury epoki brązu (Koško 1979; 1991), natomiast nieco zmarginalizował je Janusz Czebreszuk, uporządkowując i eliminując niektóre z cech identyfikowanych wcześniej z KM (Czebreszuk 1995; 1996, s. 92n.). W świetle badań na wielkich inwestycjach, realizowanych w ostatnich latach (np. Józwiak, Makarowicz 2003), a także kwerendy przeprowadzonej w końcu lat 90. ubiegłego wieku w magazynach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi można stwierdzić, że pewnym standardem w strefie „B” jest obecność nielicznych źródeł ceramicznych z faz proto/wczesnomierzanowickiej i – rzadziej – klasycznej. Zasadniczo nie rejestruje się tu natomiast innych identyfikatorów tego taksonu (diagnostycznych zabytków ruchomych czy też cech obrzędowości).

Pojedyncze stanowiska o cechach fazy wczesnomierzanowickiej i sporadycznie klasycznej stwierdza się na terenie Polski Środkowej, Mazowsza, Podlasia i Polesia (Kadrow, Machnik 1997, s. 47, 76). Nieliczne i szczegółowe analizy wybranych stref prowadzą do wniosku, że osadnictwo z omawianego okresu w strefie Niżu nie było intensywne (Pelisiak 1992, Tabl. II). W niektórych regionach, w starszych opracowaniach, w ogóle nie wyróżniano materiałów z wczesnego okresu epoki brązu (Gąsior 1975, s. 101-103). Nieliczne stanowiska osadowe mają niewielki zasięg i charakteryzują się znikomą liczbą zabytków. Obozowisko w Kobylkach (pow. Belchatów) miało około 500 m² i na tej powierzchni znaleziono około 300 ułamków ceramiki (Pelisiak 2003, s. 305-308). Podobny charakter mają inne badane stanowiska osadowe z tego okresu (Pelisiak 1991; Józwiak, Makarowicz 2003). Z tego punktu widzenia stanowisko w Polesiu prezentuje się typowo.

Natomiast na omawianym stanowisku nie stwierdzono materiałów młodszych, które można by identyfikować z oddziaływaniami grup późnomierzanowickich, zwłaszcza grupy samborzeckiej. Przypuszcza

się, że część luźnych materiałów z obszarów niżowych może być wiązana z wymienioną grupą (Kadrow, Machnik 1997, s. 101). Przykład może stanowić waza z Okalewa (Abramek 1971, Ryc. 4: o) o mieszanych cechach „trzcinniecko-mierzanowickich” (Górski 2007, s. 92-93).

BIBLIOGRAFIA

- ABRAMEK, B., 1971. Cmentarzysko kurhanowe kultury trzcinnieckiej w Okalewie, pow. Wieluń. Sprawozdanie za lata 1966-1968. *Sprawozdania Archeologiczne*, 23, s. 67-77.
- BAZIELICH, M., MACHNIK, J., 1988. Materiały z wczesnego okresu epoki brązu w północnej części Nowej Huty. *Materiały Archeologiczne Nowej Huty*, 12, s. 73-88.
- CZEBRESZUK, J., 1995. Problem więzi kulturowej wczesnobrązowych Kujaw z episznurowym kręgiem przykarpackim [Question of cultural links between early Bronze Age Kuiavia and the Carpathian Epi-Corded Circle]. *Sprawozdania Archeologiczne*, 47, s. 9-32.
- CZEBRESZUK, J., 1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Poznań.
- GAŚSIOR, M., 1975. Kultura trzcinniecka na obszarze Polski Środkowej. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, 22, s. 101-120.
- GÓRSKI, J., 2001. Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 2 w Opatkowicach. *Materiały Archeologiczne*, 31, s. 163-197.
- GÓRSKI, J., 2007. *Chronologia kultury trzcinnieckiej na lessach Niecki Nidziańskiej*. Kraków.
- GÓRSKI, J., MAKAROWICZ, P., WAWRUSIEWICZ, A., 2011. *Osady i cmentarzyska społeczności trzcinnieckiego kręgu kulturowego w Polesiu, stanowisko 1, woj. łódzkie*. Łódź.
- JÓZWIAK, B., MAKAROWICZ, P., 2003. Osadnictwo z interstadium epok neolitu i brązu. In: L. CZERNIAK, ed. *Badania Archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A., 3, Część II. Wyniki badań archeologicznych w Zabrzęziu, gm. Rządźnia, woj. łódzkie, stanowisko 1*. Poznań, s. 287-310.
- KADROW, S., 1991. *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu*. Kraków.
- KADROW, S., 1995. *Gospodarka i społeczeństwo. Wczesny okres epoki brązu w Małopolsce*. Kraków.
- KADROW, S., MACHNIK, J., 1997. *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*. Kraków.

- KONDRACKI, J., 1994. *Geografia Polski: mezoregiony fizyczno – geograficzne*. Warszawa.
- KOŚKO, A., 1979. *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresie schyłkowego neolitu i wczesnego okresu epoki brązu*. Poznań.
- KOŚKO, A., 1991. Specyfika rozwoju kulturowego społeczeństw Nizy Polski w dobie schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu. Zarys problematyki. In: J. GURBA, ed. *Schyłek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce Środkowoschodniej*, s. 23-37.
- MACHNIK, J., 1967. Stosunki kulturowe na przelomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce (na tle przemian w Europie Środkowej). In: W. HENSEL, ed. *Materiały do prahistorii ziem polskich, III. Epoka brązu*, 1. Warszawa.
- MACHNIK, J., 1977. *Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen)*. Wrocław.
- MACHNIK, J., 1978. Wczesny okres epoki brązu. In: W. HENSEL, ed. *Prahistoria ziem polskich III. Wczesna epoka brązu*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 9-136.
- MACHNIK, J., 1987. *Kultury z przełomu eneolitu i epoki brązu w strefie karpackiej*. Wrocław.
- PELISIAK, A., 1991. Osada z początków epoki brązu w Sięganowie (stan. 3), woj. sieradz. *Sprawozdania Archeologiczne*, 43, s. 153-165.
- PELISIAK, A., 1992. Początki epoki brązu na terenie województwa sieradzkiego. *Sieradzki Rocznik Muzealny*, 8, s. 25-35.
- PELISIAK, A., 2003. Wielokulturowe stanowisko z neolitu i początków epoki brązu w Kobylkach, stan. 7, pow. Bełchatów, woj. łódzkie. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, 24, s. 299-309.

Jacek Górski
Muzeum Archeologiczne w Krakowie
ul. Senacka 3
31-002 Kraków
e-mail jacek.gorski@ma.krakow.pl

Przemysław Makarowicz
Instytut Prahistorii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań
e-mail: przemom@amu.edu.pl

Adam Wawrusiewicz
Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Dział Archeologii
ul. Bema 11
15-369 Białystok
e- mail: adamwawrusiewicz@op.pl

JACEK GÓRSKI, PRZEMYSŁAW MAKAROWICZ, ADAM WAWRUSIEWICZ

THE MIERZANOWICE CULTURE MATERIALS DISCOVERED
AT SITE 1 IN POLESIE, ŁÓDŹ VOIVODESHIP

Key words: Early Bronze Age, Mierzanowice Culture, early stage, Masovian Lowland, Polesie, encampment, pottery, cord impressions.

SUMMARY

The multi-cultural site 1 in Polesie (Łyskowice municipality, Łódź voivodeship) was excavated prior to the construction of A2 motorway and an area of 17 hectares was examined. A comprehensive monograph of the Trzciniec Culture colonization has been published so far (Górski, Makarowicz, Wawrusiewicz 2011). The site is located in the north-western part of the Masovian Lowland (Illusts. 1, 2).

The analyzed assemblage of the Mierzanowice Culture materials consists of several dozens of characteristic vessel fragments (Illusts. 4, 5). They were found exclusively in the surface layers of the site and their distribution was random (Illust. 3). Among the materials of proto-, early and classical Mierzanowice Culture there were a number of analogies to vessels ornamented with cord and finger impressions and lumps around their rim (Kadrow, Machnik 1997, Illusts. 2-4, 8, 10, 11, 13, 28). In the western part of Lesser Poland these remains were radiocarbon-dated to 2300/2350 – 1900 BC (Kadrow 1995, p. 21). Planigraphic analyses (Illusts. 6, 7) indicate that the pottery assemblage might be fairly homogeneous. It could be accepted that feature reflects a single settlement episode with a small encampment in the northern part of segment F. The fragments of the Mierzanowice Culture vessels (Illust. 5: 29, 31-37), which are rather scarce and randomly distributed, are likely to belong to the household zone.

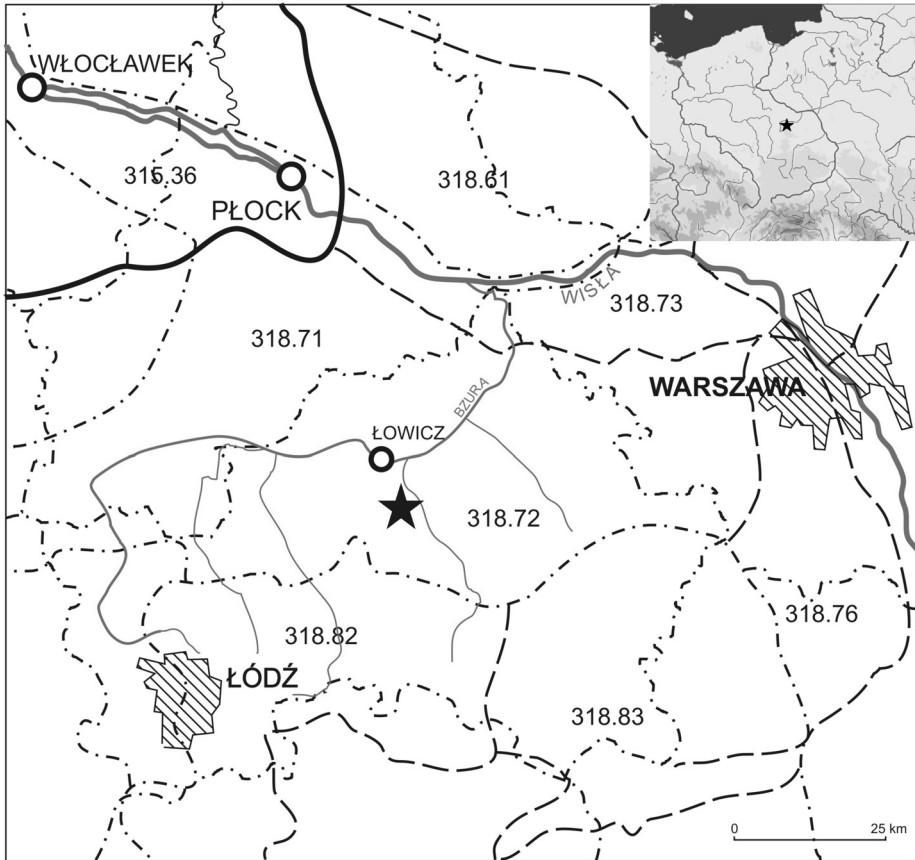
Rare sites representing early Mierzanowice stage and sporadic sites of classical Mierzanowice are found in Central Poland, Masovia, Podlachia and Polesia (Kadrow, Machnik 1997, p. 47, 76). Settlement practices during that period were not intensive in the lowland area (Pelisiak 1992, Table. II). The few settlement sites display a limited regional range and normally contain a low number of artefacts (Pelisiak 1991; Józwiak, Makarowicz 2003; Pelisiak 2003, pp. 305-308), and thus the site in Polesie is a typical one.

Tabela. 1. Polesie, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie, stan. 1.
 Specyfikacja ceramiki wydzielonej kultury mierzanowickiej. Opis poszczególnych
 fragmentów wg systemów opracowanych przez A. Koško (1979)
 oraz J. Czebreszuka (1996).

*Table 1. Polesie, Łyszkowice municipality, Łódź voivodeship, site 1.
 Specification of the Mierzanowice Culture pottery. Description of the fragments according to
 systems written by A. Koško (1979) and J. Czebreszúk (1996).*

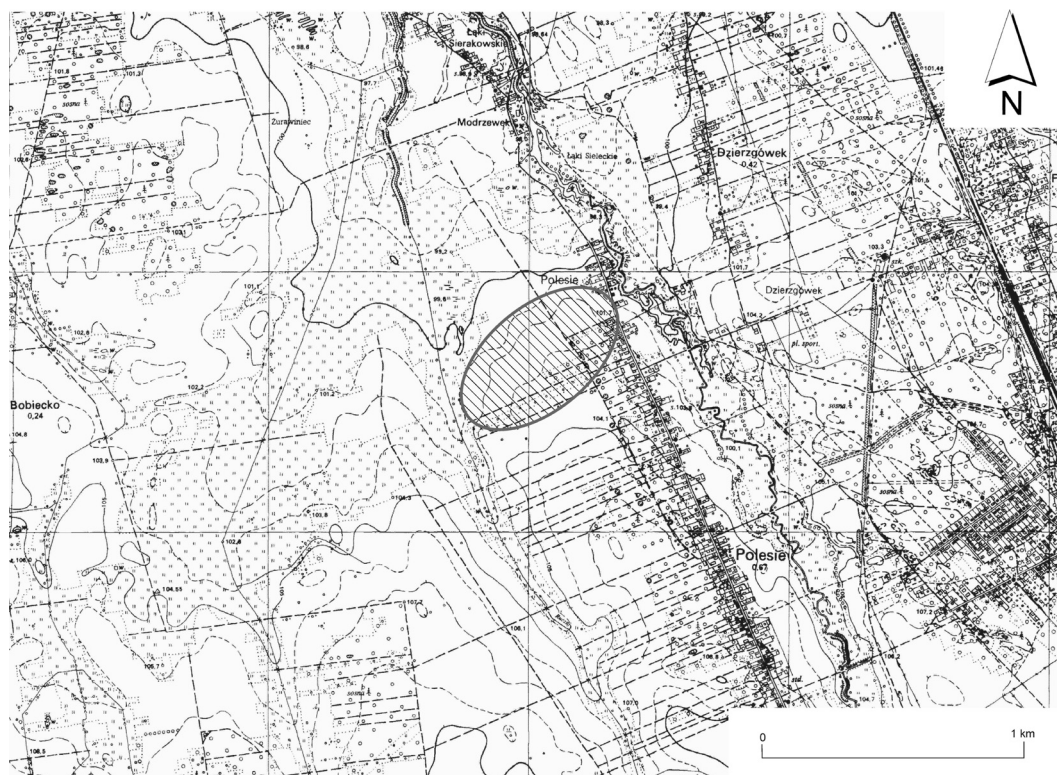
Lp.	Wykop	Warstwa	Typ/grupa/cykl technologiczny	Typ krawędzi	Typ dna	Typ ucha	Wątek zdobniczy	Uwagi
1	B 15a	WM I	4/J/IIb	1e			pz: xR-236	
2	B 16a	WM I	22/E/IIa	49d				
3	C 05c	WM I	2/K/IIb				b: xJ-121:5>	
4	E 11d	WN I	8/L/IIc				b: ?E-55*	* przekłuty pionowo
5	E 31c	WM I	2/K/IIb			A?a		
6	F 04a	WM I	1/D/Ib			A?a	b: □ xJ-121:4	
7	F 05c	WM I	6/J/IIb	25i				
8	F 06c	WM I	1/D/Ib				pzb?: □ xJ-121:4	
9	F 06d	WM I	26/L/IIc	17e			pz: /x/E-55	
10	F 09d	WM I	16/K/IIb				b: J-121:2>	
11	F 10d	WM I	7/L/IIc	49e				
12	F 13d	WM I	7/L/IIc	1d			pz: /x/E-55	
13	F 20a	WM I	19/L/IIc	49d			pz: xE-51*	* okap
14	F 28a	WM II	2/K/IIb	1e			pzb?: □ xJ-121:3	
15	F 30a-d	WM I	16/K/IIb	1d			pz: /x/E-55	
16	F 30a-d	WM I	25/L/IIc			A?a		
17	F 35d	WM I	6/J/IIb		13c			
18	F 38a	WM I	28/H/IIa	2e	---		pz: xM-180 □	
19	F 47d	WM I	5/J/IIb		13c			

20	F 60a-d	WM I	8/L/IIc	1e	1b		pz: /3/E-55	
21	F 82a	WM I	28/H/IIa	1k				
22	F 82a	WM II	6/J/IIb	2f				
23	F 88b	WM I	8/L/IIc	1k				
24	F 88b	WM I	8/L/IIc	1k				
25	I 82c	WM I	2/K/IIb			A?a		
26	I 92a	WM I	25/L/IIc	25k				
27	K 100c	WM I	16/K/IIb				b: □ xJ-121:2	
28	L 71d	WN I	2/K/IIb				b: J-121:4>	
29	L 72b	WN I	6/J/IIb	49e			pzb?: □ xJ-121:2	
30	Ł 28a	WM I	5/J/IIb			A3a	b: xJ-121:4>	
31	Ł 77a	WM I	2/K/IIb				b: □ xJ-121:2	
32	Ł 77c	WM I	2/K/IIb				b: xJ-121:1> *	*ew. b □ xJ-121:?
33	Ł 79d	WM I	2/K/IIb				b: □ xJ-121:2	
34	Ł 85d	WN I	1/D/Ib	1e			pzb?: □ xJ-121:2	
35	Ł 99a	WM I	1/D/Ib	1e			pzb?: □ xJ-121:2	
36	M 67b	WM I	2/K/IIb				b: □ xJ-121:2	
37	M 67d	WM IV	1/D/Ib				b: □ xJ-121:2	
38	P 84d	WM III	23/K/IIb				b: /x/J-121[186]...	

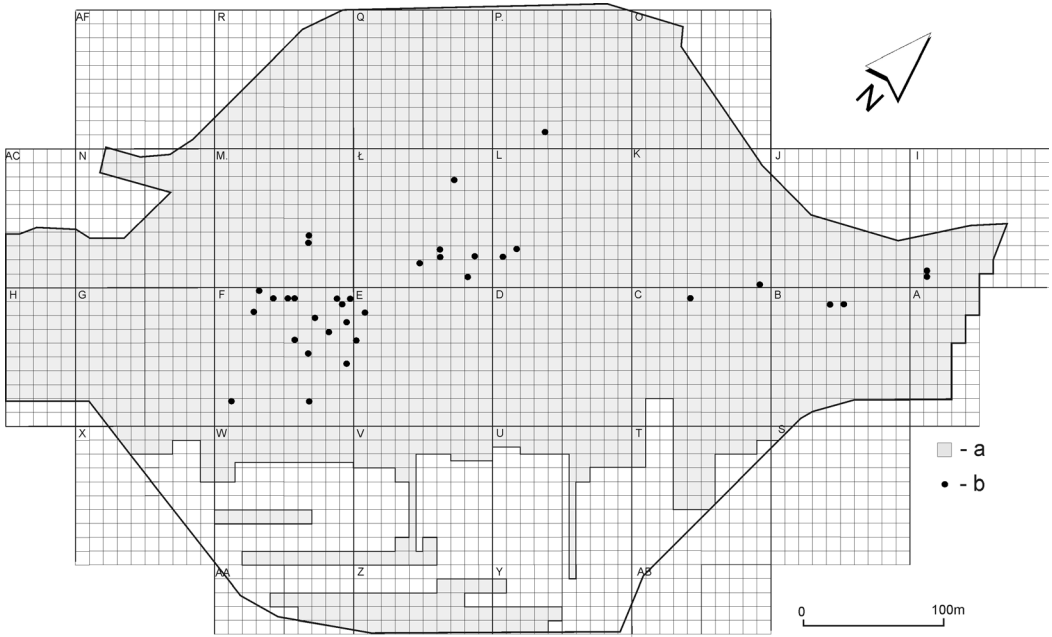
Ryc. 1. Usytuowanie stanowiska 1 w Polesiu, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie na tle regionalizacji fizyczno-geograficznej (wg Kondracki 1994) – rys. A. Wawrusiewicz.

Illust. 1. Location of site 1 in Polesie, Łyszkowice municipality, Łódź voivodeship, on the map of regions (according to Kondracki 1994) – author: A. Wawrusiewicz.

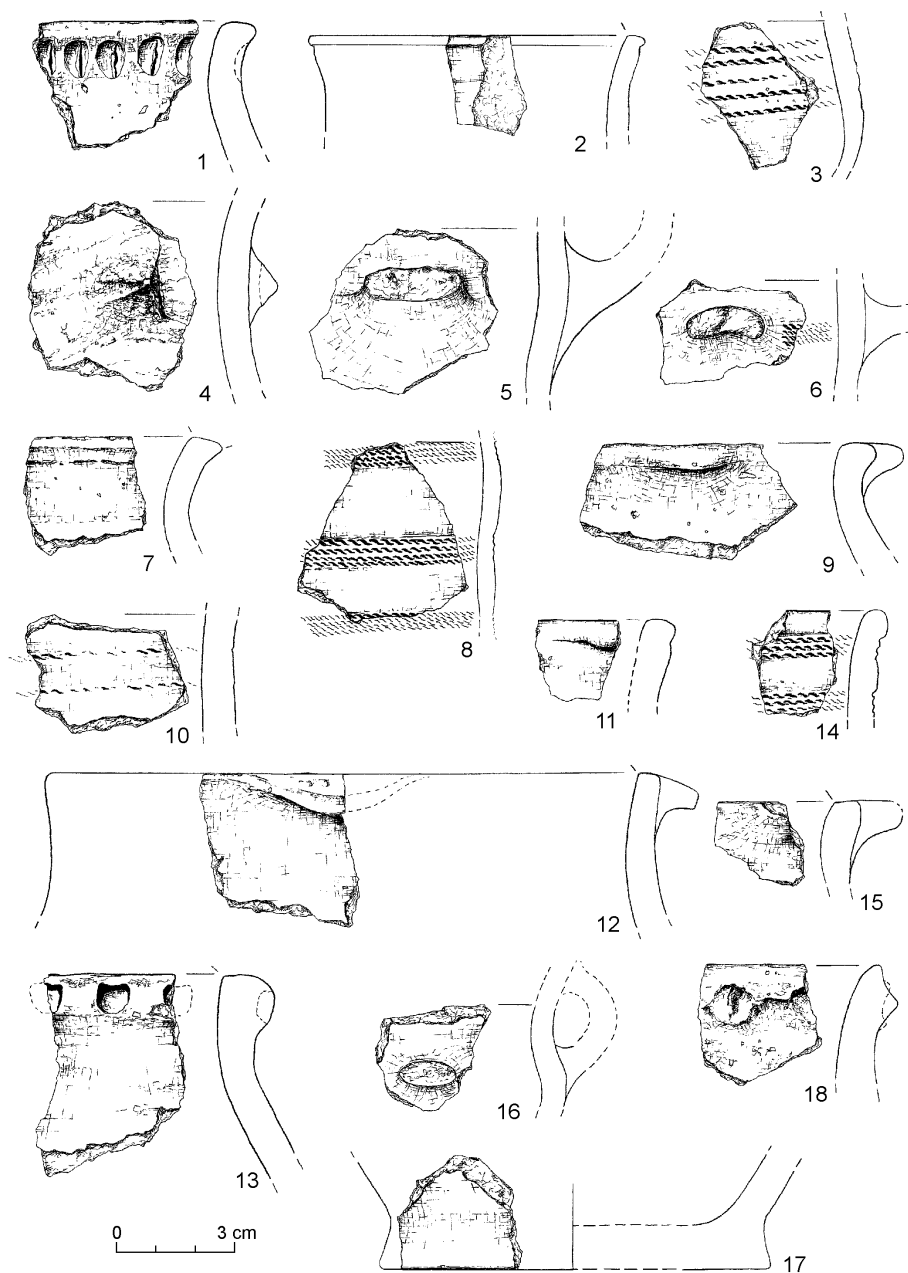
Ryc. 2. Polesie, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie, stan. 1.
Lokalizacja stanowiska (na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000)
– rys. A. Wawrusiewicz.

*Illust. 2. Polesie, Łyszkowice municipality, Łódź voivodeship, site 1.
Location of the site (on a topographic map, scale 1:10 000) – author: A. Wawrusiewicz.*

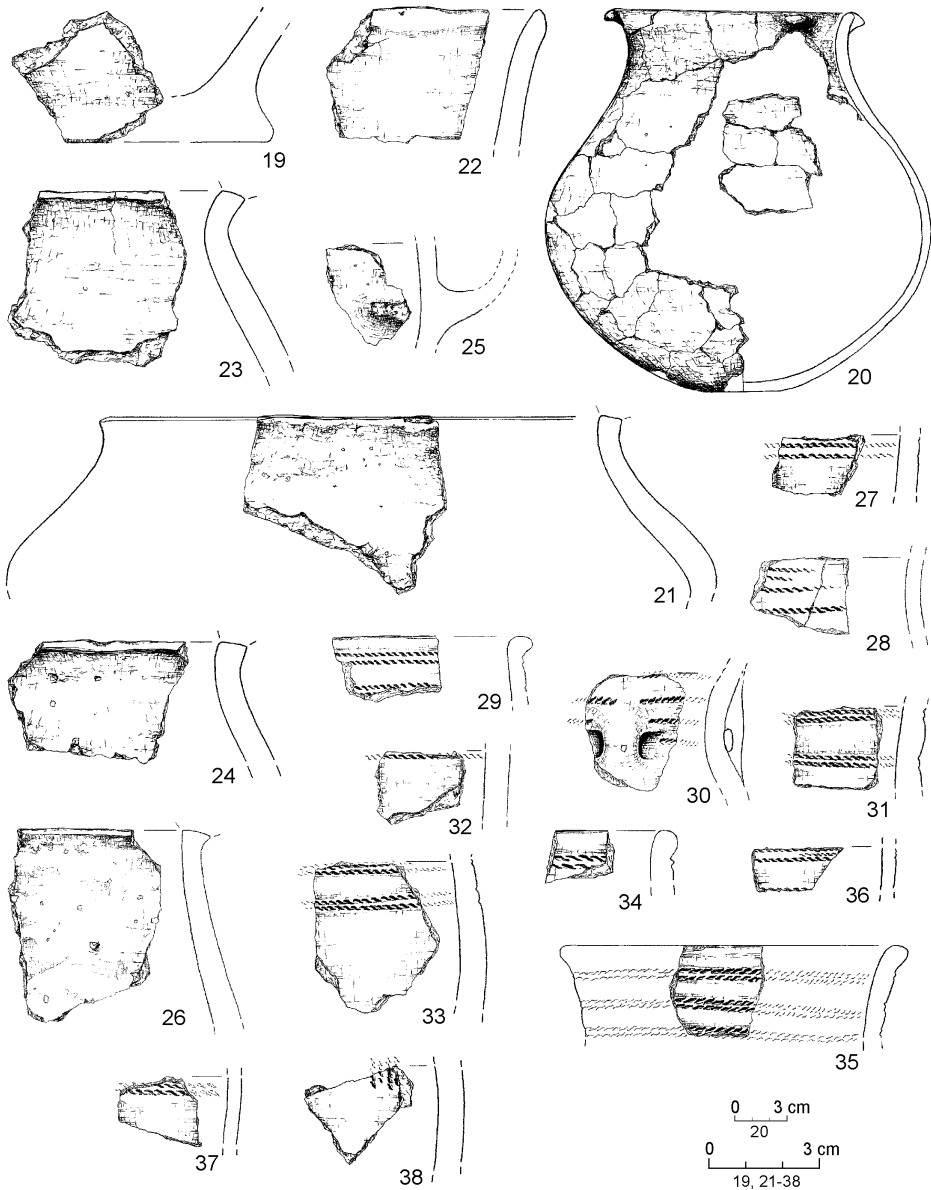
Ryc. 3. Polesie, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie, stan. 1.
 Dyspersja ceramiki kultury mierzanowickiej: a – obszar rozpoznany wykopaliskowo;
 b - lokalizacja źródeł ruchomych kultury mierzanowickiej (rys. A. Wawrusiewicz).

*Illust. 3. Polesie, Łyszkowice municipality, Łódź voivodeship, site 1.
 Distribution of the Mierzanowice Culture pottery: a – area of excavation research;
 b – location of unfixed objects of the Mierzanowice Culture
 (author: A. Wawrusiewicz).*

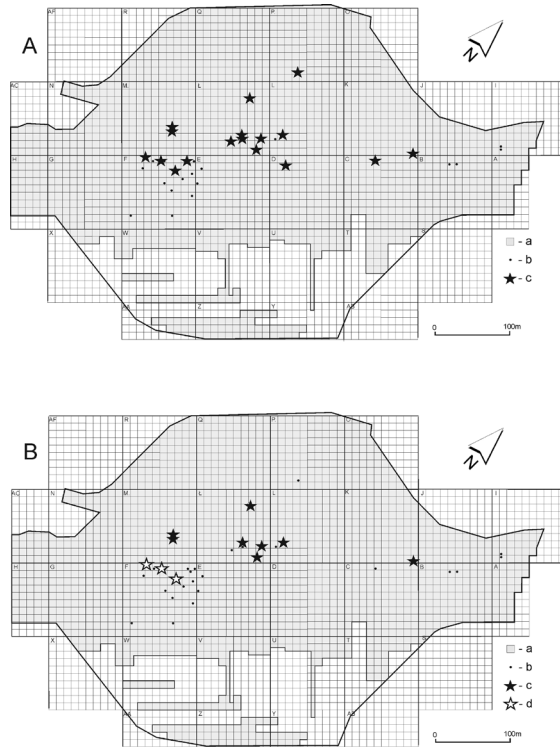
Ryc. 4. Polesie, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie, stan. 1.
Wybór ceramiki kultury mierzanowickiej (rys. A. Wawrusiewicz).

*Illust. 4. Polesie, Łyszkowice municipality, Łódź voivodeship, site 1.
Selection of the Mierzanowice Culture pottery (author: A. Wawrusiewicz).*

Ryc. 5. Polesie, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie, stan. 1.
Wybór ceramiki kultury mierzanowickiej (rys. A. Wawrusiewicz).

*Illust. 5. Polesie, Łyszkowice municipality, Łódź voivodeship, site 1.
Selection of the Mierzanowice Culture pottery (author: A. Wawrusiewicz).*

Ryc. 6. Polesie, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie, stan. 1.

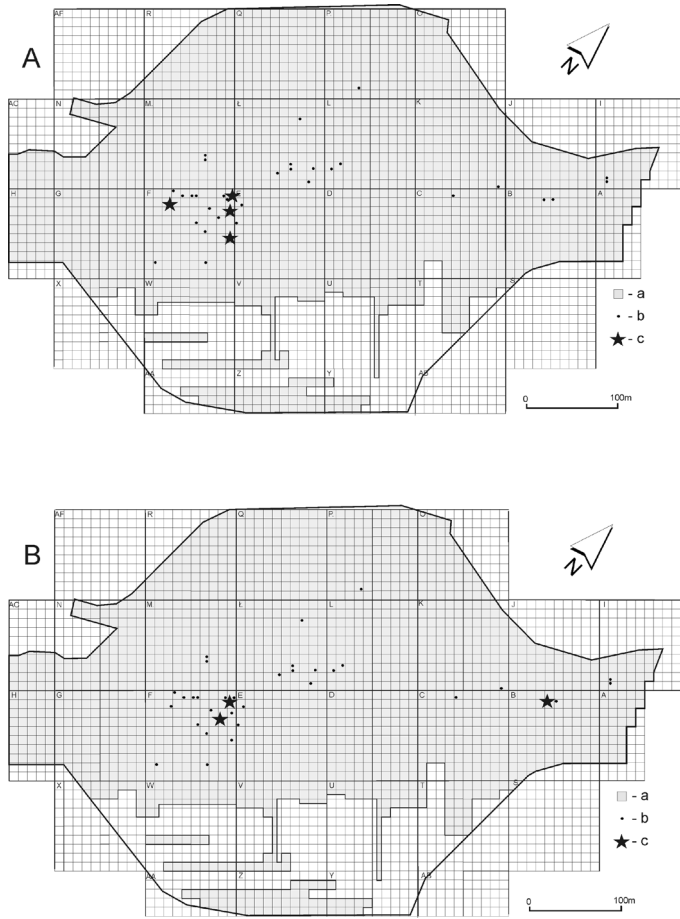
A - planigrafia ceramiki kultury mierzanowickiej zdobionej odciskami sznura: a – obszar rozpoznany wykopaliskowo; b - lokalizacja źródeł ruchomych kultury mierzanowickiej; c – lokalizacja fragmentów naczyń zdobionych ornamentem sznurowym (całość) (rys. A. Wawrusiewicz).

B - planigrafia ceramiki kultury mierzanowickiej zdobionej horyzontalnymi odciskami sznura w układzie segmentowanym: a – obszar rozpoznany wykopaliskowo; b - lokalizacja źródeł ruchomych kultury mierzanowickiej; c – lokalizacja fragmentów naczyń zdobionych podwójnymi pasmami odcisków sznura; d – lokalizacja fragmentów naczyń zdobionych potrójnymi lub poczwórnymi pasmami odcisków sznura (rys. A. Wawrusiewicz).

Illust. 6. Polesie, Łyszkowice municipality, Łódź voivodeship, site 1.

A - planigraphy of the Mierzanowice Culture pottery ornamented with cord impressions: a – area of excavation research; b - location of unfixed objects of the Mierzanowice Culture; c – location of fragments of pottery ornamented with cord impressions (complete) (author: A. Wawrusiewicz).

B - planigraphy of the Mierzanowice Culture pottery ornamented with horizontal cord impressions with a segmented layout: a – area of excavation research; b – location of unfixed objects of the Mierzanowice Culture; c – location of fragments of pottery ornamented with double lines of cord impressions; d – location of fragments of pottery ornamented with triple or quadruple lines of cord impressions (author: A. Wawrusiewicz).

Ryc. 7. Polesie, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie, stan. 1.

A - planigrafia ceramiki kultury mierzanowickiej zdobionej podkrawędnymi guzkami plastycznymi: a – obszar rozpoznany wykopaliskowo; b - lokalizacja źródeł ruchomych kultury mierzanowickiej; c – lokalizacja fragmentów naczyń (rys. A. Wawrusiewicz).

B - planigrafia ceramiki kultury mierzanowickiej zdobionej podkrawędnymi dolkami palcowymi: a – obszar rozpoznany wykopaliskowo; b - lokalizacja źródeł ruchomych kultury mierzanowickiej; c – lokalizacja fragmentów naczyń (rys. A. Wawrusiewicz).

Illust. 7. Polesie, Łyszkowice municipality, Łódź voivodeship, site 1.

A - planigraphy of the Mierzanowice Culture pottery ornamented with lumps around the mouth of the vessel: a – area of excavation research; b - location of unfixed objects of the Mierzanowice Culture; c – location of fragments of pottery (author: A. Wawrusiewicz).

B - planigraphy of the Mierzanowice Culture pottery ornamented with finger impressions around the mouth of the vessel: a – area of excavation research; b - location of unfixed objects of the Mierzanowice Culture; c – location of fragments of pottery (author: A. Wawrusiewicz).

KATARZYNA JANUSZEK, DARIUSZ MANASTERSKI

OBIEKT OBRZĘDOWY – DEPOZYT PRZEDMIOTÓW SYMBOLICZNO-UŻYTKOWYCH SPOŁECZNOŚCI Z WCZESNEJ EPOKI BRĄZU W SKRZESZEWIE, GM. WIELISZEW, WOJ. MAZOWIECKIE

Słowa kluczowe: wczesna epoka brązu, ceramika, narzędzia krzemienne, ozdoby bursztynowe, brąz, terasa Narwi.

WSTĘP

W 2011 roku zostały przeprowadzone inwestorskie badania ratownicze na stanowisku 49 w Skrzeszewie, gm. Wieliszew (Januszek 2011). Wyprzedzały one zabudowę i zagospodarowanie terenu, a prace finansował właściciel działki. Obszar objęty badaniami to północno-wschodni skraj stanowiska ze strefą ochronną, określonego na podstawie badań powierzchniowych (AZP 52-65/49) jako ślady osadnictwa z późnego neolitu, wczesnej epoki brązu i starożytności. Znajdował się on na terenie dobrze wykształconej rynny, będącej prawdopodobnie śladem erozji wielkich wód powodziowych Narwi na obszarze jej terasy nadzalewowej (Ryc. 1). Obecnie pozostałości cieków, po którym powstała wspomniana rynna, rejestrowane są poza stanowiskiem w postaci odcinków starorzecza o przebiegu równoległym do głównego koryta, oddalonego o ok. 2 km w kierunku północnym. W części objętej badaniami wykopaliskowymi reliktowy odcinek tego cieków stanowił teren wybitnie płaski, położony między wydrami, porośniętymi lasem sosnowym.

Na przebadanym obszarze obejmującym 9 arów powierzchni północno-wschodniej części stanowiska, odkryto jedynie pozostałości po działaniach frontowych z okresu II wojny światowej oraz obiekt ziemny (nr 1) o charakterze depozytu. Wskazywał on na pojedynczy akt, nie związany bezpośrednio z osadnictwem na zbadanym, podmokłym terenie. Temu bez wątplenia wyjątkowemu znalezisku został poświęcony niniejszy artykuł.

CHARAKTERYSTYKA OBIEKTU NR 1

Obiekt nr 1 – okrągła w planie jama o średnicy zawierającej się między 25-27 cm, w przekroju miała kształt naczynia o skośnych ściankach i zaokrąglonym dnie (Ryc. 2). Częścią przydenną tkwił w warstwie piasku.

Głębokość obiektu wynosiła 28 cm od jego stropu. Na jednorodnie ciemnoszaro-czarne wypełnisko składał się gruboziarnisty, rzeczny piasek z drobnym żwirkiem i bardzo drobne fragmenty zwęglonych szczątków roślinnych (zob. Aneks 1). W stropie obiektu znajdował się grocik krzemienisty. Natomiast w części przydennej zdeponowanych było osiem fragmentów ceramiki, pochodzącej z ośmiu różnych ornamentowanych naczyń. Na kawałkach pojemników ceramicznych i pomiędzy nimi zalegało 14 pozostałych wyrobów krzemienistych oraz okruchy dwóch ozdób bursztynowych i fragment drucika z brązu.

Opisywany obiekt został zlokalizowany na południowym, piaszczystym brzegu pozostałości starorzeczka, które stanowiło pas brązowo-szarej warstwy zastoiskowej o szerokości 6-6,5 m, biegnącej w kierunku NW-SE na obszarze dobrze wykształconej rynny.

ZDEPONOWANE ŹRÓDŁA - SPECYFIKACJA

1. FRAGMENTY GLINIANYCH NACZYŃ

1.1. Dwa fragmenty naczynia esowatego o krawędzi wylewu pogrubionej i „ściętej” na zewnątrz oraz z jasnobrązową, wygładzoną powierzchnią, z widocznymi ziarnami tłucznia kamiennego i złotej miki (Tabl. I). Na ułamkach zachowało się zdobienie składające się z dookólnych żłobków rozciętych jodelkową metopą. Całość została podkreślona układem różnokierunkowych, krótkich linii rytym przypominającym schematyczną „zabudowę”. Masę ceramiczną wykonano z dodatkiem drobnego i średniego tłucznia kamiennego¹ oraz miki.

1.2. Fragment brzuśca naczynia grubościennego o wygładzonej, jasnobrązowej powierzchni z szarymi przebarwieniami, zdobiony stempelkami o podwójnym żądle (Tabl. II: 1). Masa ceramiczna została przygotowana z dodatkiem tłucznia kamiennego różnych frakcji, z przewagą drobnego.

1.3. Fragment szyi najpewniej esowatego, grubościennego naczynia barwy brunatnej o powierzchni wewnętrznej przecieranej dłonią, a zewnętrznej wiechciem trawy oraz zdobionej prostokątnymi, skośnie wciskanymi stempelkami (Tabl. II: 2). Masa ceramiczna została przygotowana z dodatkiem

¹ Przyjęta grubość frakcji tłucznia: drobna do ok. 1 mm, średnia - ok. 2-3 mm, gruba ok. 4 mm i więcej.

niewielkiej ilości nieznormalizowanego tłucznia kamiennego i bardzo cienkiej domieszki organicznej (włosia?).

1.4. Fragment wylewu i szyi naczynia esowatego o wygładzonej, jasnobrązowej powierzchni z szarymi przebarwieniami oraz częściowo złuszczoną „angobką”. Na ułamku widoczne jest zdobienie rombokatymi stempelkami i poziomymi żłobkami (Tabl. II: 3). Masa ceramiczna została przygotowana z domieszką drobnoziarnistego tłucznia kamiennego.

1.5. Fragment wylewu i szyi esowatego naczynia o wygładzonej, brązowej i ceglastej powierzchni z łyszczkami złotej miki. Na ułamku widoczne jest zdobienie strefowe podwójnym, cienkim i silnie skrzyżowanym sznurem dwudzielnym (Tabl. II: 4). Trzy odciski są w układzie horyzontalnym, a jeden w falistym. Od strony wewnętrznej pod wylewem znajdują się głębokie dolki wykonane okrągłym stemplem. Masa ceramiczna została wykonana z dodatkiem drobno- i średnioziarnistego tłucznia kamiennego przy dużym udziale miki.

1.6. Fragment szyi cienkościennego, prawdopodobnie wazowatego naczynia o wygładzonej brązowej i szarej powierzchni z widoczną „angobką” oraz pojedynczymi, dużymi ziarnami tłucznia kamiennego (Tabl. III: 1). Na ułamku widoczne jest zdobienie poziomymi żłobkami rozdzielonymi ściegiem bruzdowym i odciskami okrągłego stempla. Całość w dolnej partii została podkreślona pasmem potrójnych krokiewek. Masę ceramiczną wykonano z dodatkiem różnoziarnistego tłucznia kamiennego.

1.7. Fragment szyi cienkościennego, prawdopodobnie wazowatego naczynia o wygładzonej, brązowej i szarej powierzchni z widoczną częściowo złuszczoną „angobką” (Tabl. III: 2). Na ułamku widoczne są poziome żłobki, rozdzielone odciskami prostokątnego stempla, pod którymi znajdują się podwójne, ryte festony. Masę ceramiczną wykonano z domieszką różnoziarnistego tłucznia kamiennego o przewadze frakcji drobnej.

1.8. Fragment szyi i brzośca cienkościennego, zapewne wazowatego naczynia o wygładzonej powierzchni barwy brązowej i szarej z częściowo złuszczoną „angobką” oraz wystającymi ziarnami tłucznia kamiennego (Tabl. III: 3). Na ułamku widoczne są poziome żłobki oraz dwuszereg trójkątnych nakłuc. Masę ceramiczną przygotowano z domieszką różnoziarnistego tłucznia kamiennego o przewadze frakcji średniej.

2. WYROBY KRZEMIENNE

2.1. Grocik z odlupka o liściowatym zarysie płaszczyznowym z półokrągłą wnąką w podstawie, obrysie bocznym i poprzecznym soczewkowatym, uformowany na jednej stronie retuszem powierzchniowym, a na przeciwległej - przykrawędnym (Tabl. IV: 1). Jest to forma asymetryczna z ukruszonym wierzchołkiem. Krzemień narzutowy grupy I (wg Dmochowski 2006). Wymiary: wysokość – 2,25 cm; szerokość – 0,9 cm; szerokość podstawy – 0,8 cm; szerokość wnąki – 0,5 cm; grubość – 0,4 cm; waga – 0,8 g.

2.2. Fragment (podstawa?) narzędzia bifacjalnego (noża/sztyletu?) (Tabl. IV: 2). Na zachowanej części przedmiotu brak wyświeceń użytkowych. Krzemień czekoladowy. Wymiary: zachowana długość – 2,75 cm; zachowana szerokość – 4,45 cm; grubość – 0,8 cm.

2.3. Proksymalny fragment wióra z negatywami jednokierunkowymi i wyluskaniem użytkowymi na krawędzi bocznej (Tabl. IV: 3), złamanego być może intencjonalnie w celu uzyskania narzędzia w typie wkładki. Jego piętka jest szeroka i płaska, a sęczek wydatny. Kąt między piętą a sęczkiem jest prosty. Krzemień czekoladowy. Wymiary: zachowana długość – 1,95 cm; szerokość – 1,05 cm; grubość – 0,4-0,3 cm.

2.4. Wkładka paratylcowa z okrucza z wyluskaniem użytkowymi na ostrej krawędzi roboczej (Tabl. IV: 4). Część „tylcową” stanowi naturalny, półstromy bok okrucza. Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 2,25 cm; szerokość – 1,5 cm; grubość – 0,55 cm.

2.5. Wkładka z łuszczki z łuskaniem użytkowym na ostrej krawędzi bocznej (Tabl. IV: 5). Przeciwległa krawędź oraz wierzchołek są odłamane. Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 1,8 cm; szerokość – 1,3 cm; grubość – 0,4-0,2 cm.

2.6. Wkładka paratylcowa z łuszczki częściowo korowej z nieregularnym retuszem korekcyjnym krawędzi pracującej (Tabl. IV: 6). Stromy wierzchołek i stroma część krawędzi przy podstawie, a także półstroma krawędź przeciwległa do roboczej, pokryte są korą. Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 3,7 cm; szerokość – 2,25 cm; grubość – 0,6 cm.

2.7. Wkładka z łuszczki (Tabl. IV: 7). Wierzchołek łuszczki jest naturalnie stromy, dodatkowo ścieniany na stronę spodnią. Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 2,45 cm; szerokość – 1,9 cm; grubość – 0,8 cm.

2.8. Para-wiór w typie wiórowca zakończonego drapiskiem z dookólnym retuszem stromym i widocznymi wymiażdżeniami użytkowymi na krawędzi wierzchołkowej i częściowo na krawędziach bocznych przy wierzchołku (Tabl. V: 1). Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 4,15 cm; szerokość – 1,9 cm; grubość – 0,6 cm.

2.9. Narzędzie funkcjonalne z okrucha naturalnego – o jednej powierzchni korowej, przeciwległej zeolizowanej, z wieloseryjnym retuszem stromym, formującym pseudodrapisko oraz z retuszem powierzchniowym na węższej części strony spodniej (Tabl. V: 2). Ten ostatni retusz wydaje się być sposobem korygowania powierzchni w celu uzyskania ergonomicznego kształtu, ułatwiającego trzymanie narzędzia w ręku bądź umieszczenia go w oprawie. Sugestię taką dopełnia obecność wyświeconej kory na wierzchniej stronie wąskiej części narzędzia. Na pseudodrapisku czytelne są wymiażdżenia użytkowe w części przykrawędnej. Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 4,1 cm; szerokość – 1,95 cm; grubość – 1,1 cm.

2.10. Łuszcza retuszowana (Tabl. V: 3). Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 3,4 cm; szerokość – 1,5 cm; grubość – 0,6-0,4 cm.

2.11. Łuszcza z mikroretuszem krawędzi wierzchołkowej (Tabl. V: 4). Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 3,05 cm; szerokość – 2,1 cm; grubość – 0,3-0,1 cm.

2.12. Łuszcza z uszkodzonym wierzchołkiem i mikroluskaniem jednej krawędzi bocznej w części wierzchołkowej (Tabl. V: 5). Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 3 cm; szerokość – 1,7 cm; grubość – 0,45 cm.

2.13. Łuszczeń płaski, ortogonalny z dwoma biegunami dodatkowo zaostrzonymi retuszem (wkładka?) (Tabl. V: 6). Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 1,5 cm; szerokość – 1,4 cm; grubość 0,45 cm.

2.14. Łuszczeń płaski, jednobiegunowy z wyluskaniem użytkowymi na jednej ostrej krawędzi bocznej (Tabl. V: 7). Druga krawędź boczna jest stroma (wkładka?). Krzemień narzutowy grupy I. Wymiary: długość – 1,7 cm; szerokość – 1,75 cm; grubość – 0,6 cm.

2.15. Łuszczeń płaski, dwubiegunowy (Tabl. V: 8). Krzemień nieokreślony, przepalony. Wymiary: długość – 2 cm; szerokość – 2,5 cm; grubość – 0,6 cm.

3. OZDOBY BURSZTYNOWE

3.1. Fragment silnie zwietrzałego paciorka kulistego, spłaszczonego u wylotu otworu (Tabl. VI: 1). Morfologicznie odpowiada klasie 1EI - wg klasyfikacji Ryszarda F. Mazurowskiego (1983, s. 30). Otwór usytuowany w części środkowej jest przewiercony jednostronnie. Zachowane wymiary wynoszą: średnica – 1,3 cm, grubość – 0,8 cm ; średnica otworu – 0,3 cm. Bursztyń odmiany przezroczystej, żółtej².

3.2. Fragment silnie zwietrzałego paciorka trapezowatego z jednostronnie przewierconym otworem (Tabl. V: 2). Wymiary: wysokość – 1,4 cm, szerokość – 0,8-1,8 cm, grubość – 0,7-0,9 cm, średnica otworu – 0,3 cm. Bursztyń odmiany mieszanej, jasnożółty + żółty.

4. PRZEDMIOTY Z BRĄZU

4.1. Fragment drucika z brązu pokrytego patyną. Wymiary: zachowana długość – 1,1 cm; średnica 0,15 cm.

IDENTYFIKACJA CHRONOLOGICZNO-KULTUROWA ZDEPONOWANYCH ŹRÓDEŁ

1. FRAGMENTY CERAMIKI

Opisane ułamki posiadają cechy komponentowe charakterystyczne dla kilku stylizacji dekoracji naczyń ugrupowań kulturowych Europy Środkowej wczesnej epoki brązu. Należy do nich wzornictwo iwieńsko-trzcienieckie i linińskie³.

Spośród omawianych fragmentów zaledwie jeden ma jednoznaczne cechy pozwalające łączyć go ze stylizacją iwieńsko-trzcieniecką (Tabl. I), poczynając od technologii wykonania mającej analogie w ceramice iwieńskiej (por. Makarowicz 1998, s. 79-87) i trzcienieckiej (Gardawski 1959, s. 90-93), przez morfologię i stylizykę. Zatem zarówno esowaty kształt naczynia, jak też wychylona krawędź wylewu, dookolne żłobki umieszczone na szyi, łącznie z pionowym rozcięciem, to cechy wyraźnie wskazujące na komponenty iwieńskie i trzcienieckie. Miejsce odkrycia nie pozostawia jednak wątpliwości, że mamy w tym wypadku do czynienia z wyrobem ludności o trzcienieckim

² Odmiany surowca bursztynowego określiła mgr Katarzyna Kwiatkowska z Muzeum Ziemi PAN.

³ Zakładając, że stylizyka linińska jest wypadkową dekoracji paraneolitycznej kultury niemieńskiej oraz kultur późnego neolitu i wczesnej epoki brązu Europy Środkowej można przyjąć, że naczynia zdołbione w taki sposób stanowią jedną grupę stylistyczną, chociaż składającą się z kilku komponentów.

charakterze kulturowym. Natomiast motyw jodelki (metopy), być może dwu- lub trzykrotnie powtórzony, jest także ornamentem charakterystycznym dla stylizyk wymienionych ugrupowań, lecz stosunkowo rzadkim (por. Makarowicz 1998, Tabl. 4: 3, 68; Manasterski 2012). W zestawieniu z naczyniami odkrytymi w Suchaczu, gm. Tolkmicko, Pruszczu Gdańskim oraz w Opokach koło Aleksandrowa Kujawskiego można założyć, że był on stosowany w zdobnictwie pojemników ceramicznych nad dolnym i częściowo środkowym biegiem Wisły. Unikatowy jest z kolei wątek kończący dekorację w dolnej części naczynia. Jest to kompozycja powtarzających się układów linii skośnych i prostych, przypominających schematycznie przedstawione zabudowania z dwuspadowym dachem. Jediną analogią, która się tu nasuwa jest naczynie z Sulęcinka, zaliczone do pucharów dzwonołatych typu Myrhøj (Czebreszuk 2001, s. 122, Ryc. 24: 3) i wiązane z drugą fazą kultury iwieńskiej (PDZ 2) (Czebreszuk 2001, s. 119-120, Ryc. 26: 6). Dodatkowo warto zaznaczyć, że jedynie w Suchaczu ceramika o podobnej ornamentyce miała kontekst osadowy. Pozostałe, przywoływane wyżej analogie związane były z pochówkami, a co za tym idzie obiektami o charakterze obrzędowym. Można zatem przyjąć, że dekoracje tego typu występowały na ceramice ceremonialnej⁴.

Kolejne dwa ułamki pochodzące z różnych naczyń odcinają się od pozostałych jednorodną stylistyką paraneolityczną (Tabl. II: 1, 2). Pierwszy z opisywanych pochodzi z brzuśca dekorowanego dwuzębnym stemplem. Charakterystyczne odciski⁵ w układzie pionowych pasm pokrywają całą powierzchnię zachowanego fragmentu. Mimo, że tego rodzaju ornamentyka jest typowa dla całej strefy leśno-wschodnioeuropejskiej, to ze względu na niewielkie rozmiary opisywanego ułamka nie jest możliwe precyzyjne przyporządkowanie go właściwej jednostce taksonomicznej. Analogiczne odciski stempla, choć w innej kompozycji, widoczne na misie pochodzącej ze stanowiska III w miejscowości Linin pod Warszawą uprawdopodobniają linińską proveniencję omawianego fragmentu (por. Kempisty 1972, s. 448, Tabl. XX: 8). Podobnie przedstawia się drugi z wymienionych ułamków, na powierzchni którego widoczne jest przecieranie wiechciem oraz skośnie wciskane, trapezowate stemple. Obie cechy są typowe dla zdobnictwa

⁴ Jednak taki charakter nie wyklucza ich obecności na terenie osad.

⁵ Porównując je ze śladami zarówno na ceramice paraneolitycznej rejonu dorzecza Kamy i obszarów przyurańskich, jak też do efektów badań eksperymentalnych, można przyjąć, że do dekoracji opisywanego fragmentu posłużyły zęby bobra (por. Kalinina, Ustinova 1995, Ryc. 9:5).

ceramiki kręgu kultury niemeńskiej (Kempisty 1973, s. 13n; Józwiak 2003, s. 71n; Manasterski 2009, s. 62n), co wiąże omawiany fragment zarówno z klasyczną kulturą niemiecką, jak też grupą linińską.

Analogiczne konotacje do wyżej opisanych, lecz z udziałem komponentu iwieńsko-trzcienieckiego posiada ułamek kolejnego naczynia (Tabl. II: 3). Zarówno esowaty kształt, jak też wątek dookolnych linii rytych na szyi zrekonstruowanego pojemnika, wskazują na jego wczesnobrązową pozycję chronologiczną. Dodatkowo trapezowate, skośnie wciskane stemple wiążą go ze stylistyką paraneolityczną. Nie jest to niestety element wskazujący precyzyjnie zarówno na przynależność kulturową, jak też pozycję chronologiczną. Taki układ łączący wątek ryty i stempelkowy znany jest powszechnie zarówno z wczesnobrązowej fazy grupy linińskiej, jak też, głównie z wczesnego etapu niższej części stylistycznego kręgu iwieńsko-trzcienieckiego (Kempisty 1973, s. 21n; Makarowicz 1998, s. 137n; Czebreszuk 2001, s. 172; Józwiak 2003, s. 204n; Manasterski 2009, s. 74-81). Bezpośrednie analogie do prezentowanego ułamka, na którym połączono duże, trapezowate odciski stemplowe umieszczone pod wylewem naczynia z dookolnymi żłobkami można znaleźć wśród ceramiki pochodzącej z trzcienieckiego obiektu mieszkalnego z Raszyna koło Warszawy (Manasterski, Januszek 2011, Tabl. II: 6). Podobnie ornamentowana ceramika pochodzi również ze stanowiska II w Szestnie, gm. Mrągowo (Manasterski 2009, Tabl. 86: 4; 87: 6). We wszystkich wskazanych przypadkach dekoracja naczyń złożona z komponentów iwieńsko-trzcienieckich i paraneolitycznych została uznana za jeden z wielu przykładów ilustrujących synkretyzm stylistyczny, charakterystyczny dla wczesnobrązowych społeczności wschodniej części Niżu Polskiego (Manasterski 2009, s. 74-80; Manasterski, Januszek 2011, s. 60-61).

Poza opisanymi dotychczas pozostał fragment ceramiki zdobiony strefowo sznurem (Tabl. II: 4) oraz ułamki trzech naczyń dekorowanych dookolnymi żłobkami, którym towarzyszą różnorodne stempelki, krokwie i festony (Tabl. III).

Pierwszy z wymienionych to część podwylewowa esowatego pojemnika z ornamentem podwójnego sznura w układzie strefowym na stronie zewnętrznej (Tabl. II: 4). Wewnątrz zaś, pod krawędzią widoczne są głębokie odciski kolistego stempla. Kompozycja ta nawiązuje do stylistyki iwieńskiej/pucharów dzwonowatych (PDZ 1) (np. Czebreszuk 1996, s. 114n, Ryc. 36: 9, 11; 40: 4; 41: 2; 47: 7; 2001, s. 120n) lub protomierzanowickiej (np. Machnik 1978, s. 40, Tabl. X) oraz paraneolitu leśno-wschodnioeuropejskiego. W tym ostatnim przypadku można znaleźć liczne analogie zarówno w ceramice

niemeńskiej, jak też linińskiej (np. Józwiak 2003, s. 191n; Manasterski 2009, s. 62n). Najbliższych nawiązań, lecz nie bezpośrednich dostarczają materiały z okolic Warszawy, gdzie koliste dolki podkrawędne odciskane wewnątrz naczyń łączą się z ornamentem sznurowym, ściągów bruzdowych oraz dookolnych żłobków (por. Kempisty 1972, Tabl. XIII: 15; XIX: 1, 4-6, 8; XX: 5, 9; XXIV: 22; XXVII: 10; XXIX: 12, 18; XXXIII: 2, 13). Także badania prowadzone w ostatnim dziesięcioleciu na stanowiskach trzcinieckich dostarczyły ceramiki z udziałem stempli odciskanych wewnątrz naczyń (Januszek, Manasterski 2011, s. 104-109, Tabl. I: 2, 5). Najliczniejsze przykłady pochodzą natomiast z Pojezierza Mazurskiego, gdzie wspomniane wątki mieszają się w różnych układach (Manasterski 2009, Tabl. 1n). Również w Suchaczu nad Zalewem Wiślanym zarejestrowano naczynia o podobnej stylistyce, wśród których znalazły się dwa ze żłobieniem zamiast odcisków sznura (Manasterski 2012).

Kolejne, wzmiankowane wcześniej fragmenty trzech pojemników ceramicznych (Tabl. III), które najpewniej można łączyć z trzcinieckim kręgiem kulturowym zawierają cechy komponentowe innych stylistyk. O ile dookolne linie ryte są charakterystyczne dla dekoracji iwieńskiej i trzcinieckiej, o tyle współwystępujące odciski stempli są typowe dla zdobnictwa linińskiego (Józwiak 2003, s. 196-209) i silnie związane z tą grupą (Manasterski 2009, s. 62n). W tych przypadkach stanowią albo jedyny wątek na naczyniach lub motyw łączony ze ściągami bruzdowymi, odciskami sznurów czy też żłobkami. Układ krokwiowy podkreślający całą kompozycję na jednym z opisywanych fragmentów (Tabl. III: 1), choć spotykany w dekoracji naczyń trzcinieckich należy genetycznie wiązać z ugrupowaniami późnoneolitycznymi i wczesnobrązowymi Niżu Polskiego, a wywodzić z tradycji późnosznurowej (Manasterski 2009, s. 72-81; 2012). Podobne spostrzeżenia zostały już zaprezentowane przez Janusza Czebreszuka (1996, s. 114n) w odniesieniu do relacji zachodzących między ceramiką późnosznurową a wczesnobrązową (pucharów dzwonowatych/iwieńską) na Kujawach. Z innego środowiska można wywodzić ornament rytych festonów, obecny na kolejnym analizowanym fragmencie (Tabl. III: 2). W naczyniach trzcinieckich łączono go często z oddziaływaniem stylistyki kultur zakarpackich (gdzie łuczki towarzyszyły guzom) i przypisywano fazie klasycznej i późnej (np. Gardawski 1959, s. 142; Blajer 1989, s. 444n; Makarowicz 1998, s. 153-155). Ostatnio jednak Jacek Górski (2011) zaproponował nieco inne spojrzenie na to zagadnienie. Stwierdził, że w grupie mazowiecko-podlaskiej do tego typu zdobnictwa można zaliczyć kilka naczyń zdobionych lukowatymi żłobkami, otwartymi od góry. Dekoracja ta uznana została za

wyraz przekształcenia wzorców płynących z południa i jako wyróżniająca się, określona mianem *stylistyki typu Polesie*. J. Górski synchronizuje ją z młodszym odcinkiem starszego okresu epoki brązu. W opisywanym przez nas fragmencie, podobnie jak w większości naczyń zdobionych powtarzającymi się festonami, są one zamknięte od góry najczęściej poziomymi żłobkami. Jest to układ przypominający dekoracje znaną z kultury amfor kulistych. Biorąc pod uwagę wyniki badań Marzeny Szmyt (1996, s. 251–254) wskazujące na styk późnego etapu kultury amfor kulistych z wczesną fazą kultury trzcinieckiej, to można uznać ten trop za bardzo prawdopodobny. Szczególnie, gdy zwrócimy uwagę na podobieństwo niektórych wątków dekoracyjnych. Należą do nich między innymi festony – typowe dla zdobnictwa w kulturze amfor kulistych – zarówno w wersji sznurowej, jak też rytej, które uznane zostały za jeden ze stylistycznych wyznaczników tego ugrupowania (Szmyt 2001, Ryc. 2: 3). Co więcej, charakterystyczne jest również umieszczanie ich jako dolnego wykończenia układów horyzontalnych znajdujących się w górnych partiach naczyń obydwu kultur. Biorąc zatem pod uwagę całą zawartość ceramiczną odkrytego obiektu, która przez bardzo duży udział komponentu paraneolitycznego i iwieńskiego wskazuje na wczesnotrzciniecką pozycję chronologiczną należy dopatrywać się lokalnej („amforowej”) genezy omówionego wątku zdobniczego. Stwierdzenie takie nie jest także w opozycji do łączenia w późniejszym okresie łuczków i festonów z oddziaływaniami południowymi i stylistyką guzową, bowiem mogło dojść na obszarze niżowym do nałożenia się podobnych przecież, lecz różnych genetycznie wątków, czego wyrazem są naczynia w stylu Polesie (Górski 2011, Ryc. 2, 3).

Podsumowując rozważania na temat ceramiki odkrytej w obiekcie nr 1 ze Skrzyszewa należy stwierdzić, że zarówno wątki zdobnicze, jak też technologia poszczególnych ułamków zazębiają się ze sobą, wskazując na powiązania między naczyniami. Stwierdzenie to dotyczy zarówno masy ceramicznej, która w większości przypadków charakteryzuje się dodatkiem różnoziarnistego tłuczni kamiennego, jak i starannie wygładzonych powierzchni większości fragmentów naczyń. Ze względu zaś na dekoracje, przeważają ułamki zdobione motywami rytymi. Wyjątek stanowią fragmenty trzech naczyń, na których nie stwierdzono takich wątków. Są to:

- a) ułamek zdobiony odciskami dwuzębego stempla, które pokrywają całą powierzchnię (Tabl. II: 1). W tym przypadku jedynie przesłanki technologiczne wskazują na łączność z pozostałymi naczyniami;
- b) fragment z domieszką organiczną i niewielkim udziałem tłuczni kamiennego oraz przecieraniem powierzchni (Tabl. II: 2). Elementem łączącym go

z pozostałymi, są odciski trapezowatych stempli identycznych, jak w przypadku naczynia z podobnymi odciskami, którym towarzyszy żłobkowanie (Tabl. II: 3);

c) ułamek naczynia dekorowanego podwójnym sznurem oraz kolistymi stemplami wewnątrz, pod wylewem (Tabl. II: 4). Z innymi wiąże go zarówno technologia (m.in. dodatek złotej miki, stwierdzony również w naczyniu o stylistyce iwieńsko-trzcinieckiej – Tabl. I), jak też koliste dolki podobne do widocznych na fragmencie pojemnika, którego dekorację podkreśla wątek krokwiowy (Tabl. III: 1).

Pozostałe naczynia posiadające wspólne cechy technologiczne i stylistyczne można rozdzielić na dwie grupy. Pierwsza obejmuje pojemniki zdobione wątkami rytymi i stemplowymi (Tabl. II: 3; III: 1-3), do drugiej zaś należy naczynie zdobione wyłącznie techniką rycia (Tabl. I). Z pozostałymi fragmentami ceramiki z obiektu nr 1 łączy je żłobkowanie oraz technologia wykonania, polegająca na zastosowaniu drobnego i średniego tłucznia kamiennego oraz na starannym wygładzeniu powierzchni z widoczną na niej, podobnie jak w naczyniu zdobionym sznurem, dużą zawartość złotej miki⁶.

Analizowany zbiór ceramiki obejmuje zazębiające się komponenty kilku ugrupowań kulturowych. Można tu wyróżnić lokalny (i genetycznie najstarszy) komponent liniński i być może amfor kulistych przy udziale zachodniego – iwieńskiego z elementami pucharów dzwonowatych, protomierzanowicki, którym towarzyszą cechy trzcinieckie, będące najpewniej wyrazem początku unifikacji wczesnobrazowych wzorców (por. Gardawski 1959, s. 90n; Czebreszuk 1998, s. 412n). Prezentowany zestaw charakterystycznych elementów zdobniczych i technologicznych ceramiki wskazuje zatem na pewien etap procesu akulturacji prowadzący do wykształcenia się typowych naczyń trzcinieckich⁷.

2. WYROBY KRZEMIENNE

Odkryte w obiekcie nr 1 przedmioty krzemienne to zbiór narzędzi typologicznych oraz funkcjonalnych, wyróżnionych na podstawie

⁶ Spostrzeżenie to może być o tyle istotne, że dodatek miki można prawdopodobnie uznać za element dekoracyjny, bowiem powierzchnia naczynia błyszczy metalicznie (por. Makarowicz 1998, s. 243; Manasterski 2009, s. 41).

⁷ Proces formowania się kultury trzcinieckiej pod wpływem oddziaływań kultury iwieńskiej (z udziałem komponentu pucharów dzwonowatych), w którym brały udział lokalne społeczności o różnorodnym charakterze kulturowym, został dostrzeżony również w innych częściach Niżu Polskiego (por. Czebreszuk 1996, s. 158n; 1998; 2001, s. 150n; Manasterski 2009, s. 119n; 2012; Makarowicz 2010, s. 18, 19, 387-389).

zaobserwowanych makroskopowo śladów na krawędziach (załuskanie, mikrołuskanie, wymiażdżenia), wskazujących na ich użytkowanie. Do tych pierwszych należą: grocik (Tabl. IV: 1) i fragment noża sierpowatego bądź sztyletu (Tabl. IV: 2). Kolejną kategorię reprezentują: różne formy wkładek, w większości paratylcowych (Tabl. IV: 3-7), narzędzia ukształtowane za pomocą nieregularnego retuszu korekcyjnego (Tabl. V: 1, 2), łuszcza z częściowym retuszem krawędzi (Tabl. V: 3), łuszczyki z mikroretuszem bądź mikrołusowaniem użytkowym (Tabl. V: 4, 5) oraz formy narzędziowe łuszczeni (Tabl. V: 6-8). Do produkcji wzmiankowanych wytworów wykorzystano w większości „lokalny” krzemień narzutowy, a tylko w dwóch przypadkach importowany surowiec czekoladowy.

Ze względu na dominację narzędzi funkcjonalnych, precyzyjne określenie genetycznej przynależności kulturowej i chronologicznej przeważającej większości wytworów wydaje się niemożliwe. Niemniej jednak pewne przesłanki mogą przybliżyć afiliację taksonomiczną tych wyrobów. W analizowanej grupie za diagnostyczne należy uznać typy wytworów oraz technikę ich produkcji. Największy walor dystynktywny ma wśród narzędzi grocik z półokrągłą wnęką w podstawie (Tabl. IV: 1). Forma ta mieści się w klasyfikacji grotów strzał kultury mierzanowickiej (KM) z Małopolski Wojciecha Borkowskiego (1987, s. 161-167) i tylko generalnie odpowiada klasie IV. Najlepsze analogie do opisywanego ostrza można wskazać w inwentarzach późnomierzanowickich (np. Łubcze, stan. 38, grób 1 i 4 - Bagińska 1997, Ryc. 2c, d; 3b, d, f-h). Na Mazowszu i Podlasiu porównywalne formy związane są również z kulturą trzciniecką (KT) i określone jako grociki sercowate w typie wczesnobrązowym (Borkowski, Kowalewski 1997, s. 208; Borkowski 2008, s. 337-339). Jednak ostrza z podobnym kształtem wcięcia w postawie pojawiają się już w zespołach grobowych najpóźniejszych etapów rozwoju kultury ceramiki sznurowej (KCSZ) (podfazy IIIB i IIIC) na Wyżynie Małopolskiej (Włodarczak 2006, Tabl. LX:11; LXII: 7, 10; LXVII: 4, 9; LXX: 20; XCIV: 4; CX: 1, 6; CXIII: 1, 5). Podfazy IIIB i IIIC KCSZ są współczesne fazie protomierzanowickiej (Włodarczak 2006, s. 129), której inwentarze grobowe nawiązują niektórymi cechami do kręgu kultury pucharów dzwonowatych (KPDZ). Z kolei rozwój tej ostatniej jednostki w Małopolsce przypada na młodszy etap podfazy IIIB-IIIC KCSZ, fazę protomierzanowicką i początek fazy wczesnej KM (Włodarczak 2006, s. 130). Zatem ideę produkcji podobnych form ostrzy można łączyć z jednostkami, w genezie których niebagatelną rolę odgrywały inspiracje z kręgu KPDZ. W obiekcie ze Skrzyszewa analizowany grocik może wskazywać na genetyczne powiązania

z fazą protomierzanowicką w związku z współwystępowaniem ceramiki o stylistyce zbliżonej do wspomnianej fazy, łączącej elementy charakterystyczne dla strefy leśnej. Jednak genetyczne zależności nie implikują jednoznacznie afiliacji chronologicznej danego przedmiotu. Wspomniana stylistyka ceramiki jest zapewne materialnym efektem kontaktów społeczności protomierzanowickich z lokalnymi ugrupowaniami niemeńskimi o niemożliwej do sprecyzowania długości trwania. Wobec tego analizowane ostrze może również wskazywać na późniejszą niż analogiczną do protomierzanowickiej chronologię względną. Tym bardziej, że najlepsze do niego analogie pochodzą z zespołów późnomierzanowickich.

Z wytwórczością KM można w pewnym stopniu łączyć fragment narzędzia bifacjalnego (Tabl. IV: 2), gdyż zachowana jego część najbardziej zbliżona jest do podstawy noży sierpowatych podtrójkątnych tej jednostki, wykonanych z krzemienia ożarowskiego (por. Libera 2001, Tabl. XXXI: b). Okazy z surowca czekoladowego należą w KM do nielicznych (Libera 2001, s. 92), a produkcja tego typu noży synchronizowana jest z fazą klasyczną i późną wymienionego taksonu w Małopolsce (Libera 2001, s. 129, 130). Niewątpliwe związki analizowanego przedmiotu z obszarem eksploatacji krzemieni w rejonie północno-wschodniego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich poświadczą egzotyczny nad dolną Narwią krzemień czekoladowy. Ze względu na analogie prezentowanego fragmentu do wyrobów KM należy wykluczyć powiązania z rejonem kopalń w Polanach, Polanach Kolonii, Polanach Kolonii II i w Tomaszowie, gdyż sugerowana tam przez wielu badaczy działalność KM, według Jerzego Libery nie znajduje potwierdzenia w źródłach (Libera 2001, s. 118, n.179). Jednak dokładne określenie chronologii i taksonomii danego produktu wymaga zakończenia badań, postulowanych przez Janusza Budziszewskiego, m.in. odnośnie identyfikacji odmian krzemienia czekoladowego oraz opracowania materiałów z dawnych badań na stanowiskach pragórnicych (Budziszewski 2008, s. 95).

Następnym, wyróżniającym się w badanym zbiorze typem są wkładki (Tabl. IV: 3-7). Koncepcja ich wytwarzania polega na odpowiednim doborze półsurowca, nieznacznie odbiegającego od formy finalnej oraz jego dostosowaniu prostymi metodami do zamierzonego efektu, np. przez odłamanie krawędzi prostopadłych do tyłca/paratyłca i ostrza, bądź czasami retusz korekcyjny lub zaostrażający. Wszystkie wyróżnione egzemplarze w przekroju są nieregularnie trójkątne i mają różnej wielkości wyluskania użytkowe na krawędzi roboczej (w jednym przypadku jest to drobny retusz). Tego typu formy stanowią najliczniejszą kategorię w materiałach fazy klasycznej KT

z Opatowa na Wyżynie Środkowomałopolskiej (Budziszewski 1998, s. 312n). Jednak znane są również z zespołów horyzontu wczesnotrzcinieckiego, łączących cechy kultury iwieńskiej i trzcinnieckiego kręgu kulturowego (np. Rybiny, stan. 14 – Budziszewski 1989, s. 49n). Oprócz tego są stałym elementem obozowisk na Mazowszu z inwentarzami o cechach wczesnotrzcinieckolinińskich (Raszyn, stan. 7 – Manasterski, Januszek 2011, Tabl. II:1; Reguły, stan. 14 – Januszek, Manasterski 2011, Tabl. VIII: 4-11; Skrzyszew, stan. 12 – Manasterski, Januszek 2011, Tabl. I: 2). Geneza wkładek ze stanowiska 14 w Rybinach łączona jest z oddziaływaniami płynącymi z zachodnioeuropejskich środowisk KPDZ (por. Budziszewski 1989, s. 50). Dla form z analizowanego zbioru propozycja podobnego praźródła nie wydaje się do końca słuszną. Ze względu na obecność w obiekcie fragmentów ceramiki o cechach komponentowych iwieńskich i pucharów dzwonowatych, znajomość opisywanych form na stanowisku 49 w Skrzyszewie można w pewnym stopniu łączyć z oddziaływaniami iwieńskimi. Z drugiej strony podobne narzędzia do opisanych należą także do inwentarzy osadowych kultury amfor kulistych z Kujaw, gdzie określone są jako odlupki retuszowane (por. Domańska, Kabaciński 2000, Ryc. 2: 11, 14).

Kolejne narzędzia z opisywanego depozytu o morfologii trudnej do jednoznacznej interpretacji, można z pewnym prawdopodobieństwem określić jako krzesaki do niecenia ognia (Tabl. V: 1, 2). Do tej kategorii zbliżają je wymiażdżenia krawędzi, najbardziej czytelne na wierzchołkach okazów i na krawędziach bocznych w części przywierzchołkowej. Krzesaki są dość powszechną formą w inwentarzach grobowych różnych grup kręgu sznurowego i wszystkich grup KPDZ od Moraw po Holandię i Wyspy Brytyjskie (Budziszewski, Włodarczyk 2010, s. 60- 61).

Pozostałe, najmniej diagnostyczne elementy analizowanego zespołu łączy technika luszczeniowa (Tabl. V: 3-8). Wykonane tym sposobem narzędzia funkcjonalne, w tym płaskie luszczenie-wkładki o zgeometryzowanym zarysie (Tabl. V: 6-8) są częstym elementem niżowych inwentarzy późnoneolitycznych i wczesnobrązowych, w tym trzcinnieckich.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w prezentowanym zbiorze przeważają elementy charakterystyczne dla dwóch taksonów – KM i KT. Natomiast obecność wśród nich form znanych również z inwentarzy późnoneolitycznych może dodatkowo potwierdzić wczesnobrązową metrykę zdeponowanych narzędzi. Biorąc pod uwagę fakt współwystępowania wymienionych jednostek przez ok. 300 lat na Wyżynie Małopolskiej od ok. 1900-1800 BC (Górski, Kadrow 1996, s. 11, 21n), to opisywany zbiór należy

uznać za wyraz wzajemnych kontaktów obu wspomnianych ugrupowań na Mazowszu i określić go jako homogeniczny w sensie osadniczym, powstały z elementów o złożonej genetycznie tradycji kulturowej. Przeważają w nim jednak narzędzia, które generalnie można spotkać wśród wielu klasycznych inwentarzy KT, tj. wkładki, noże sierpowate, grociki z półokrągłym wcięciem podstawy i formy narzędziowe luszczeni. W związku z aktualnym stanem wiedzy o niżowej genezie społeczności KT z Małopolski, to zdeponowane narzędzia należy łączyć ze stosunkową wczesną (prototrzciniecką) fazą KT na obszarze Mazowsza.

Należy jeszcze dodać, że niemal wszystkie wymienione okazy noszą ślady wskazujące na ich użycie przed umieszczeniem w obiekcie. Wyjątek stanowi fragment narzędzia bifacjalnego, powstały wskutek silnego uderzenia, na którym brak czytelnych makroskopowo śladów użytkowania⁸. Być może jest to rytualnie zniszczony przedmiot prestiżowy.

3. OZDOBY BURSZTYNOWE

Opisane fragmenty dwóch ozdób bursztynowych należą do form mało diagnostycznych pod względem chronologii i taksonomii kulturowej. Pierwsza z nich – kulisty paciorek, lekko spłaszczony przy wylocie otworu (Tabl. VI: 1) najbardziej zbliżony jest do okazów znanych ze skarbu kultury iwieńskiej w Wąsoszu na Kujawach (por. Bukowski 2002, Ryc. 20r), przypisanych wcześniej kulturze unietyckiej (por. Sarnowska 1969, Ryc. 37r). Podobne formy pochodzą również z inwentarzy grobowych wspomnianej jednostki (Bukowski 2002, Ryc. 11B, 14:3, 16b) oraz z grobu KPDZ w Święcicach na Wyżynie Małopolskiej (Budziszewski, Włodarczak 2010, Tabl. XXIX: 5-20). Drugi paciorek o formie trapezowatej (Tabl. VI: 2) morfologicznie odpowiada ozdobom bursztynowym rejestrowanym w skarbach kultury unietyckiej (Bukowski 2002, Ryc. 9h) oraz w grobach kultury iwieńskiej (Bukowski 2002, Ryc. 21:3). Ze względu jednak na jednostronnie przewiercony i tym samym poszerzony otwór, analizowany okaz najbardziej odpowiada formom znanym z kultury unietyckiej (por. Bukowski 2002, Ryc. 11A: 5). Dodatkowo, oba fragmenty analizowanych paciorków mogą stanowić część składową złożonej ozdoby, połączonej z występującym w obiekcie drutem z brązu. Takie zestawienia (bursztyń i brąz) są charakterystyczne dla naszyjników z wczesnej epoki brązu, odkrytych w grobach i skarbach kultury unietyckiej (Mazurowski 1983, s. 113, 114).

Ze względu na banalność obu form i małą precyzję wykonania, można sądzić, że ozdoby te zostały wytworzone z surowca bursztynowego

⁸ Ewentualne ślady użycia danego przedmiotu powinna wyjaśnić przyszła analiza traseologiczna.

pozyskanego lokalnie z utworów czwartorzędowych. Najbliższe, w stosunku do stanowiska w Skrzyszewie, nagromadzenie bursztynu ze wspomnianych osadów zarejestrowano u ujścia Narwi w Modlinie (Kosmowska-Ceranowicz 2002, s. 102, zał. 7).

4. FRAGMENT DRUCIKA Z BRĄZU

Opisany fragment metalowego drucika został wykonany z brązu cynowego z dodatkiem ołowiu (zob. Aneks 2). Skład stopu prezentowanego zabytku mieści się w zakresach zawartości pierwiastków charakterystycznych dla stopów epoki brązu i wykazuje dużą zbieżność z metalem spotykanym w wyrobach społeczności trzcinieckiego kręgu kulturowego (por. Aneks 2).

WNIOSKI

Obrzędowy charakter obiektu potwierdzają zdeponowane w nim, wyselekcjonowane przedmioty różnych kategorii, w wielu wypadkach specyficznie przygotowane przed umieszczeniem ich w charakterystycznej jamie. Zniszczono więc naczynia, wybierając z nich kawałki ornamentowane – będące zapewne wizytówkami różno-genetycznej społeczności wczesnej epoki brązu – twórców obiektu. Umieszczono w obiekcie osiem takich fragmentów. Dodano użytkowane wcześniej narzędzia i broń, wśród których wyróżniają się: grocik – element uzbrojenia strzały do łuku oraz przedmioty z importowanego krzemienia czekoladowego, tj. wiórowa wkładka i fragment narzędzia bifacjalnego. Ten ostatni można zaliczyć do wyrobów prestiżowych. Nie bez znaczenia jest również obecność jedyne go przepalonego wyrobu krzemienne go w postaci płaskiego łuszcznia. Obok szczególnych ułamków glinianych naczyń oraz symbolicznych i prestiżowych wyrobów krzemien nych, w obiekcie umieszczono również podobnej kategorii zniszczoną wcześniej ozdobe/ozdoby, złożoną z fragmentów dwóch paciorków bursztynowych i kawałka brązowego drutu. Całość depozytu zasypano ziemią z pozostałościami wczesniej palonego ogniska, w którym znalazło się drewno sosny i olchy. Wspomniane ognisko (nieuchwytn e w trakcie badań) palono zapewne w niedalekim sąsiedztwie obiektu, na co wskazuje wchodzący w skład wypełniska różnoziarnisty piasek i drobny żwirek – luźne skały charakterystyczne dla brzegu starorzecza, przy którym powstał obiekt.

Sam obiekt – jama wydrążona na kształt naczynia o lejątych ścianach i zaokrąglonym dnie, bądź pozostałość po naczyniu z materiału organicznego, nie znajduje odpowiednika pośród źródeł nieruchomych,

znanych z osad lub cmentarzysk pradziejowych. Pewne nawiązanie mogą stanowić jedynie jamy grobowe o zbliżonej średnicy, lecz o nieckowatym przekroju z pochówkami ciałopalnymi, znane z cmentarzyska na stanowisku 1 w Borku (Wielkopolska), datowanego na II i przełom II na III okres epoki brązu (Ziąbka, Maryniak 1988, Ryc. 3: 1, 4: 1). Ze względu na brak kości ciałopalnych w wypełnisku prezentowanego obiektu, nie można jednoznacznie łączyć go z obrzędowością funeralną. Co prawda opisana zawartość – przedmioty symboliczno-użytkowe i prestiżowe, stanowiące w wielu jednostkach kulturowych elementy wyposażenia grobów – sugeruje określenie tej formy ziemnej jako domniemanego cenotafu. Jednak złożony genetycznie i kulturowo depozyt może być również przejawem innych rytuałów. Poza tym wskazuje on głównie na skomplikowaną mozaikę kulturową, która zaistniała nad dolną Narwią we wczesnej epoce brązu przed całkowitą krystalizacją cech klasycznie trzcinieckich. Czynnikiem generującym ten proces były zewnętrzne (zachodnie i południowe) wpływy, przejawiające się importem idei i surowców (formy naczyń, ozdób i uzbrojenia; brąz, krzemień czekoladowy) do lokalnego, konserwatywnego środowiska paraneolitycznego, którego głównym przedmiotem prestiżu była swoiście ornamentowana ceramika. Podobnie złożony proces kształtowania się kultury trzcinieckiej został dostrzeżony na podstawie materiałów z jamy o „kultowym” charakterze, odkrytej na stanowisku 5 we Wronowicach-Paprzycy nad rzeką Huczwą (Kadrow 1988).

Poczynione obserwacje w trakcie analizy chronologiczno-kulturowej elementów depozytu nie rozstrzygają wątpliwości co do form złożoności procesu „trzcinietyzacji” lokalnych społeczności paraneolitycznych. Dodatkowo, prezentowanego zespołu nie można jednoznacznie odnieść do żadnej znanej jednostki taksonomicznej, czyli nie należy rozpatrywać go w znaczeniu kultury archeologicznej, horyzontu czy pakietu cech. Wypada jedynie podkreślić jednoczasowość jego elementów, co może rzucić światło na interpretacje podobnych, „mieszanych” w sensie kulturowym materiałów, odnajdowanych bez zwartego kontekstu.

BIBLIOGRAFIA

- BAGIŃSKA, J., 1997. Groby kultury mierzanowickiej na Grzędzie Sokalskiej. *Sprawozdania Archeologiczne*, XLIX, 191-206.
- BLAJER, W., 1989. Kultura trzciniecka. In: J. KMIĘCIŃSKI, ed. *Pradzieje ziem polskich*, I.2. *Epoka brązu i początki epoki żelaza*. Warszawa-Łódź, 441-254.

- BORKOWSKI, W., 1987. Neolithic and early bronze age heart-shaped arrow-heads from the Little Poland Upland. *Archaeologia Interregionalis* 8. *New in Stone Age Archaeology*. Warszawa, Kraków, 147-181.
- BORKOWSKI, W., 2008. Grociki strzał wykonane z krzemienia czekoladowego z terenów Mazowsza i Podlasia. In: W. BORKOWSKI, J. LIBERA, B. SAŁACIŃSKA, S. SAŁACIŃSKI, eds. *Krzemień czekoladowy w pradziejach* (Materiały z konferencji w Orońsku, 08-10.10.2003). *Studia nad gospodarką surowcami krzemiennymi w pradziejach*, 7. Warszawa-Lublin, 333-345.
- BORKOWSKI, W., KOWALEWSKI, M., 1997. Krzemienne groty strzał z epoki brązu z terenów Mazowsza i Podlasia. In: J. LECH, D. PIOTROWSKA, eds. *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20-22 października 1994 r.* Warszawa, 205-214.
- BUDZISZEWSKI, J., 1989. Wstępne wyniki badań materiałów krzemiennych kultury iwieńskiej ze stanowiska 14 w Rybinach, gm. Topólka, woj. wrocławskie. Aneks I. In: P. MAKAROWICZ. *Osada kultury iwieńskiej w Rybinach, woj. wrocławskie, stanowisko 14.* Inowrocław, 49-51.
- BUDZISZEWSKI, J., 1998. Krzemieniarstwo społeczności kultury trzcinieckiej z Wyżyny Środkowomalopolskiej. In: A. KOŚKO, J. CZEBRESZUK, eds. „Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy proces? Poznań, 301-328.
- BUDZISZEWSKI, J., 2008. Stan badań nad występowaniem i prądziejową eksploatacją krzemieni czekoladowych. In: W. BORKOWSKI, J. LIBERA, B. SAŁACIŃSKA, S. SAŁACIŃSKI, eds. *Krzemień czekoladowy w pradziejach* (Materiały z konferencji w Orońsku, 08-10.10.2003). *Studia nad gospodarką surowcami krzemiennymi w pradziejach*, 7. Warszawa-Lublin, 33-106.
- BUDZISZEWSKI, J., WŁODARCZAK, P., 2010. *Kultura pucharów dzwonowatych na Wyżynie Małopolskiej*. Kraków.
- BUKOWSKI, Z., 2002. *Znaleziska bursztynu w zespołach z epoki brązu i z wczesnej epoki żelaza z dorzecza Odry oraz Wisły*. Warszawa.
- CZEBRESZUK, J., 1996. *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Poznań.
- CZEBRESZUK, J., 1998. „Trzciniec” – koniec pewnej tradycji. In: A. KOŚKO, J. CZEBRESZUK, eds. *Trzciniec – system kulturowy czy interkulturowy proces?* Poznań, 411- 429.
- CZEBRESZUK, J., 2001. *Schyłek neolitu i początki epoki brązu w strefie południowo-zachodniobałtyckiej (III i początki II tys. Przed Chr.)*. *Alternatywny model kultury*. Poznań.

- DMOCHOWSKI, P., 2006. A New classification of erratic flint from western Poland. In: A. WIŚNIEWSKI, T. PŁONKA & J.M. BURDUKIEWICZ, eds. *The Stone: Technique And Technology*. Wrocław, 217-226.
- DOMAŃSKA, L., KABACIŃSKI, J., 2000. Krzemieniarstwo społeczności późnoneolitycznych. In: A. KOŚKO, ed. *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, III: Kujawy, 4: Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900 – 1400/1300 przed Chr.* Poznań, 379-391.
- GARDAWSKI, A., 1959. Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce. *Materiały Starożytne*, V, 7-189.
- GÓRSKI, J., 2011. Przejawy oddziaływań zakarpaccich na terenie grupy podlasko-mazowieckiej kultury trzcinieckiej. In: U. STANKIEWICZ, A. WAWRUSIEWICZ, eds. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok, 279-286.
- GÓRSKI, J., KADROW, S., 1996. Kultura mierzanowicka i kultura trzciniecka w zachodniej Małopolsce. Problem zmiany kulturowej. *Sprawozdania archeologiczne*, XLVIII, 9-32.
- JANUSZEK, K., 2011. *Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych w Skrzyszewie, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie na stanowisku nr AZP 52-65/49 ze strefą ochronną*. Teresin (maszynopis w archiwum MWKZ w Warszawie).
- JANUSZEK, K., MANASTERSKI, D. 2011, Obozowisko ludności kultury trzcinieckiej z Regul koło Warszawy. *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, I, 83-129.
- JÓZWIAK, B., 2003. *Spółeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Poznań.
- KADROW, S., 1988. Jama nr 10 na stanowisku 5 we Wronowicach-Paprzycy, gm. Tyszowice, woj. Zamość. *Prace i Materiały Zamojskie*, 25-33.
- KALININA, I., V., USTINOVA, E., A., 1995. Ispol'zovanie čelústej životnyh dlá ornamentacii drevnej keramiki. *Rasijskaá Archeologjá*, 2, 69-82.
- KEMPISTY, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dółkowej z terenu Mazowsza i Podlasia. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXVII, 4, 441-483.
- KEMPISTY, E., 1973. Kultura ceramiki grzebykowo-dółkowej na Mazowszu i Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXVIII, 1, 3-75.
- KOSMOWSKA-CERANOWICZ, B., ed., 2002. *Znaleziska i dawne kopalnie bursztynu w Polsce. Od Bałtyku przez Kurpie do Karpat*. Łomża.
- LIBERA, J., 2001. *Krzemiennie formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza)*. Lublin.

- MACHNIK, J., 1978. Wczesny okres epoki brązu. In: A. GARDAWSKI, J. KOWALCZYK, eds. *Prahistoria ziem polskich III. Wczesna epoka brązu*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- MAKAROWICZ, P., 1998. *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000-1600 BC)*. Poznań.
- MAKAROWICZ, P., 2010. *Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*. Poznań.
- MANASTERSKI, D., 2009. *Pojęzierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Zabie-Szestno*. Warszawa.
- MANASTERSKI, D., 2012. Typ Juodkrantė – iwieński i trzciniecki komponent stylistyczny w ceramice z rzucewskiej osady w Suchaczu. *Światowit* – w druku.
- MANASTERSKI, D., JANUSZEK, K., 2011. Obiekt mieszkalny ludności kultury trzcinieckiej z Raszyna koło Warszawy. *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, I, 51-82.
- MANASTERSKI, D., JANUSZEK, K., 2011. Ślady osadnictwa paraneolitycznego i wczesnobrązowego na stanowisku 12 w Skrzeszewie, gm. Wieliszew. *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, I, 131-145.
- MAZUROWSKI, R. F., 1983. Bursztyn w epoce kamienia na ziemiach polskich. *Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne*, V, 7-134.
- SARNOWSKA, W., 1969. *Kultura unietycka w Polsce*, I. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- SZMYT, M., 1996. *Spoločności kultury amfor kulistych na Kujawach*. Poznań.
- SZMYT, M., 2001. Społeczności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej. In: J. CZEBRESZUK, M. KRYVALCEVIČ, P. MAKAROWICZ eds. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. Przed Chr.* Poznań, 167-193.
- WŁODARCZAK, P., 2006. *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*. Kraków.
- ZIĄBKA, L., MARYNIAK, B. 1988. Cmentarzysko z II i przelomu II na III okres epoki brązu w Borku, gm. Godziesze Wielkie, woj. kaliskie (stanowisko 1). *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 36, 59-88.

Katarzyna Januszek
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: katarzyna.januszek@uw.edu.pl

Dariusz Manasterski
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: dmanasterski@uw.edu.pl

KATARZYNA JANUSZEK, DARIUSZ MANASTERSKI

RITUAL FACILITY – EARLY BRONZE AGE DEPOSIT
OF SYMBOLIC AND FUNCTIONAL OBJECTS
IN SKRZESZEW, WIELISZEW MUNICIPALITY,
MASOVIAN VOIVODESHIP

Key words: Early Bronze Age, pottery, stone tools, amber ornaments, bronze, fluvial terrace of the Narew River.

SUMMARY

Archaeological rescue survey carried out in 2011 at the north-eastern edge of site 49 in Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship, yielded remains of military activities of World War II and a ritual pit located nearby. It was a dish-shaped feature with a rounded bottom 28 cm deep and a circumference of 25 – 27 cm at the ceiling (Illust. 2). It was located near the southern bank of the old river bed belonging to one of the Narew's arms in a well-formed tunnel valley (Illust. 1). The pit contained eight fragments of different ornamented pottery vessels (Tables I-III), 15 flint tools (small arrowhead – Table IV: 1; inserts – Table IV: 3-7; tools for striking fire – Table V: 1, 2; retouched flakes made by splintering technique – Table V: 3-5; tool-like splintered pieces – Table V: 6-8) including an incomplete one (sickle/dagger? Table IV: 2), two fragments of amber beads (Table VI) and a piece of classic bronze wire. The whole cluster of selected items was buried near the old river arm and covered with soil containing remains of a fire which was fed with pine and alder wood.

Chronological and cultural analyses of the eight fragments of different ornamented vessels displayed overlapping components of several cultural groups. Among them there are: the local Linin component (genetically the oldest) and probably Globular Amphora component together with the western one – the Iwno with elements of Bell Beaker Culture, Proto-Mierzanowice Culture with elements of the Trzciniec Culture which were most likely signs of initial stages of Early Bronze cultural patterns unification.

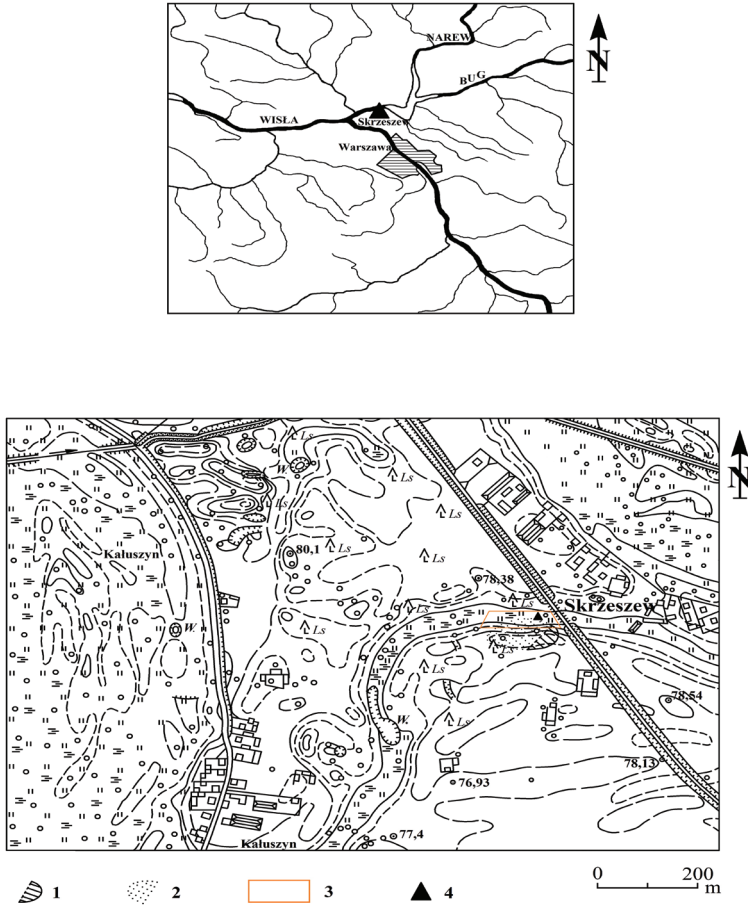
In the assemblage of flint tools formed with elements of complex cultural tradition there is a majority of characteristic features of two types – the Mierzanowice Culture and the Trzciniec Culture. The presence of forms known also from Late Neolithic inventories might additionally confirm the

Early Bronze origin and the existence of Proto-Trzciniec stage in Masovia. Other objects buried in the feature are amber beads indicating the Unetice Culture forms and a classic bronze wire fashioned from an alloy related to the one used for the manufacture of the Trzciniec Culture artefacts.

The contents of the deposit, that is symbolic and functional objects, and moreover prestigious ones, indicate mainly the complexity of cultural tradition which developed in the region of the Lower Narew during the Early Bronze Age, before classical Trzciniec Culture elements emerged. Factors which led to that process were external (western and southern) influences in the form of accepting of ideas and importing raw materials (shape of vessels, ornaments and weapons, bronze, chocolate flint) into the local conservative Para-Neolithic environment whose main prestigious object was pottery of particular ornamentation.

The outcome of the chronological and cultural analyses of the deposit does not remove doubts about the form and complexity of conversion of local Para-Neolithic communities into the Trzciniec Culture ones. In addition to that, the assemblage cannot be unambiguously referred to any known archaeological taxonomic unit, which means it is not supposed to be considered as an archaeological culture, horizon or a set of features of objects. It is reasonable to emphasize the co-occurrence of its elements, which might shed light on the interpretation of similar “mixed” materials that are found without a consistent context.

The feature itself does not have direct analogies among pre-historic assemblages in terms of form and discovered objects. Certain factors related mainly to its contents, only partly typical of the Early Bronze burial assemblages and treasures, might indicate its function as a cenotaph.

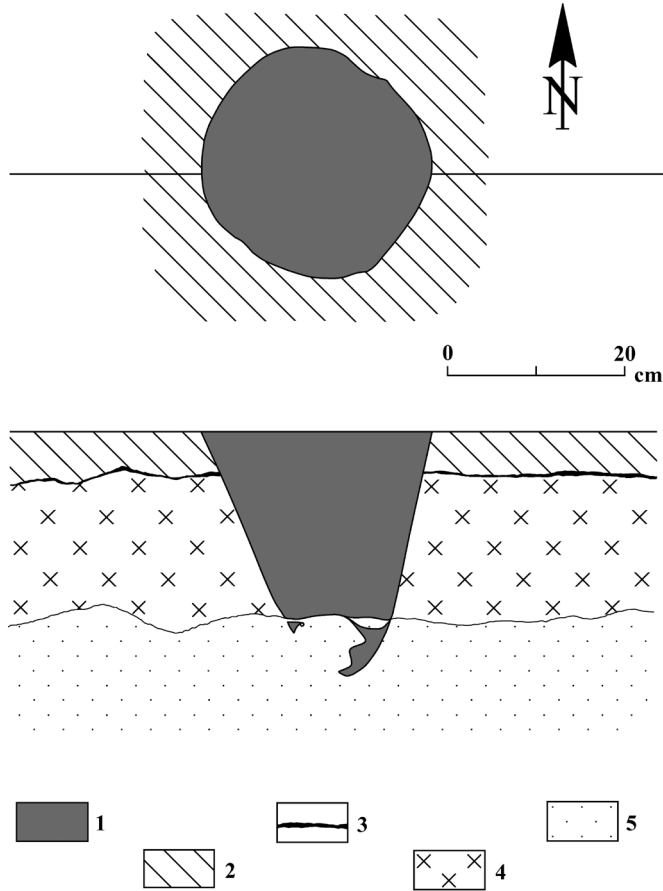

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska 49 w Skrzyszewie, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie.
(rys. D. Manasterski).

Legenda: 1 – obszar stanowiska 49 oznaczonego w ramach badań AZP; 2 – obszar stanowiska i strefy ochronnej, niedostępny w ramach badań AZP; 3 – zasięg obszaru badań wykopaliskowych; 4 – lokalizacja obiektu nr 1.

*Illust. 1. Location of site 49 in Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship.
(author: D. Manasterski).*

Legend: 1 – area of site 49 within the AZP research boundaries; 2 – area of the site and protected zone, not accessible for AZP research; 3 – territorial range of excavations; 4 – location of feature 1.

Ryc. 2. Skrzyszew, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie, stan. 49

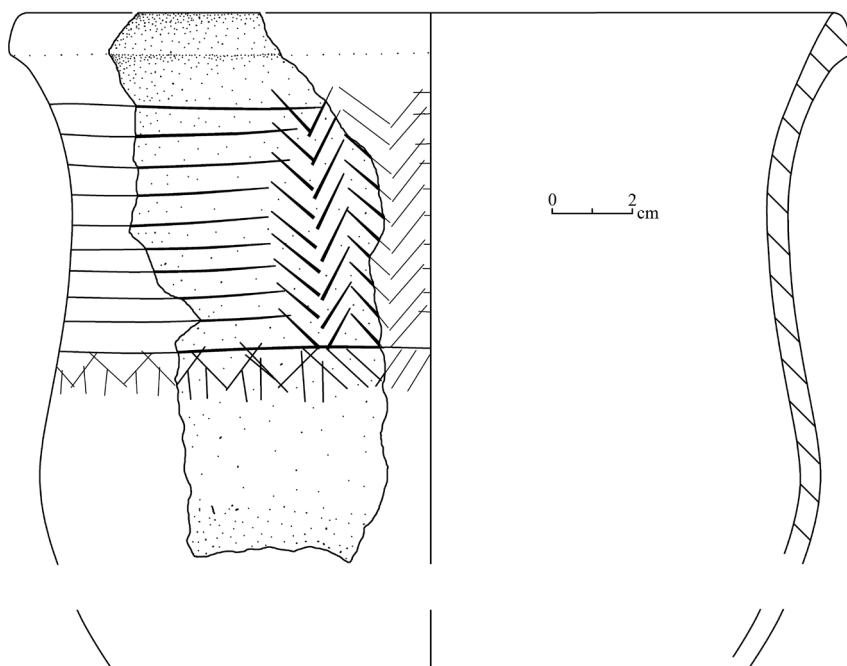
Plan i przekrój obiektu nr 1 (rys. K. Januszek).

Legenda: 1 – ciemnoszaro-czarny gruboziarnisty piasek z drobnym żwirkiem i bardzo drobnymi fragmentami zwęglonego drewna sosny i olchy; 2 – brązowo-ciemnoszary, zmurszały torf z piaskiem; 3 – biały, gruboziarnisty piasek; 4 – warstwa zastoiskowa z silnie rozłożonymi szczątkami organicznymi; 5 – jasnożółty, gruboziarnisty piasek.

Illust. 2. Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship, site 49

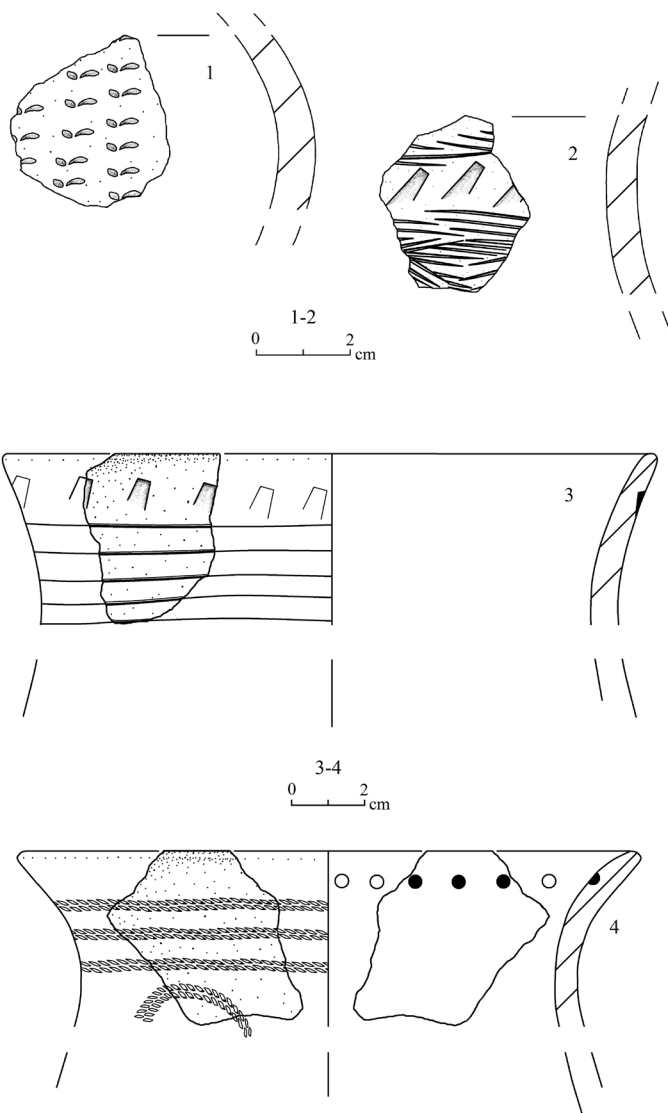
Layout and section of feature 1 (author: K. Januszek).

Legend: 1 – dark grey and black thick-grained sand with fine pebbles and very small pieces of charred wood of pine and alder; 2 – brown and dark grey putrid peat with sand; 3 – white thick-grained sand; 4 – layer of sand with gyttja with badly decayed organic remains; 5 – pale yellow thick grained sand.

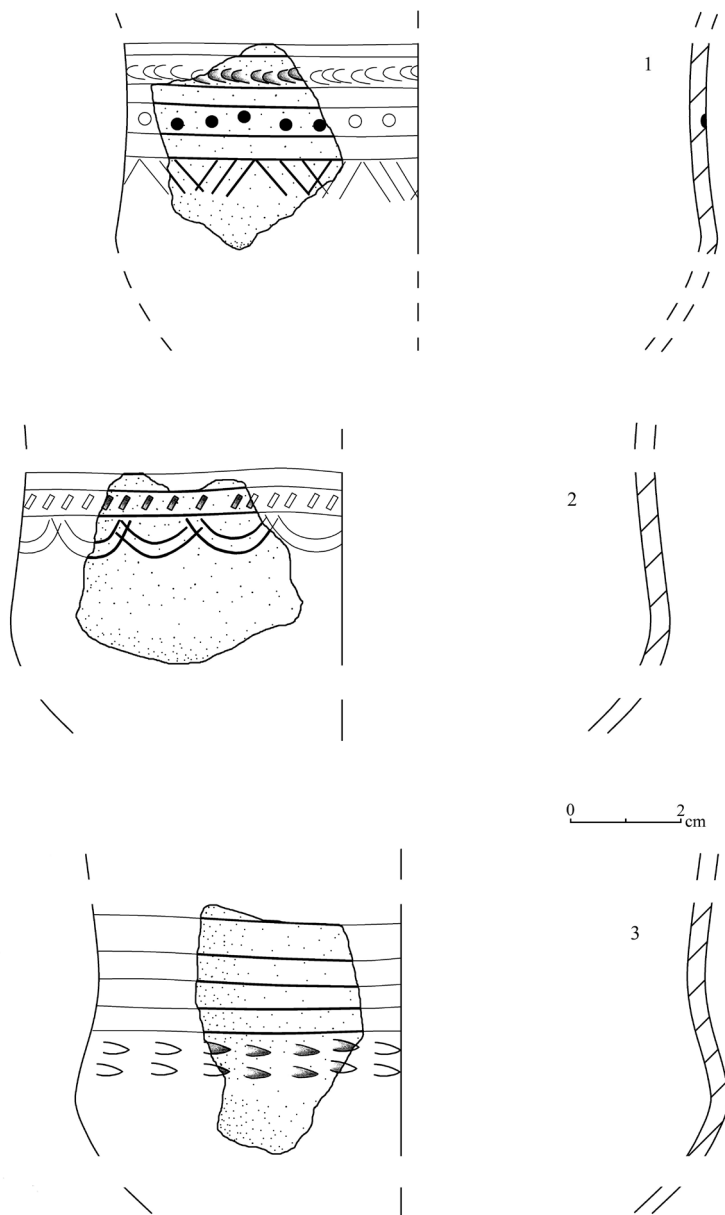
Tabl. I. Skrzyszew, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie, stan. 49.
Fragment naczynia z obiektu nr 1 (rys. D. Manasterski).

*Table I. Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship, site 49.
Fragment of a vessel from feature 1 (author: D. Manasterski).*

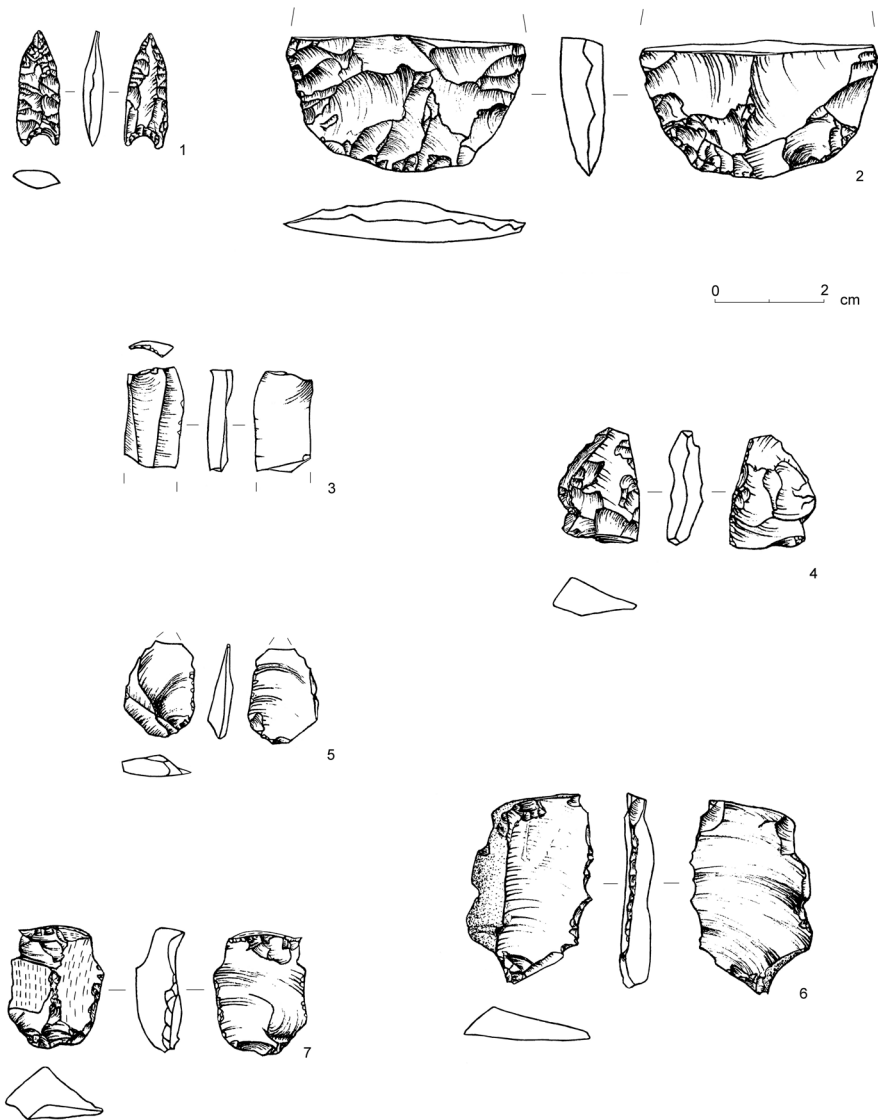
Tabl. II. Skrzyszew, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie, stan. 49.
 Fragmenty naczyń z obiektu nr 1 (rys. D. Manasterski).

Table II. Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship, site 49.
 Fragments of vessels from feature 1 (author: D. Manasterski).

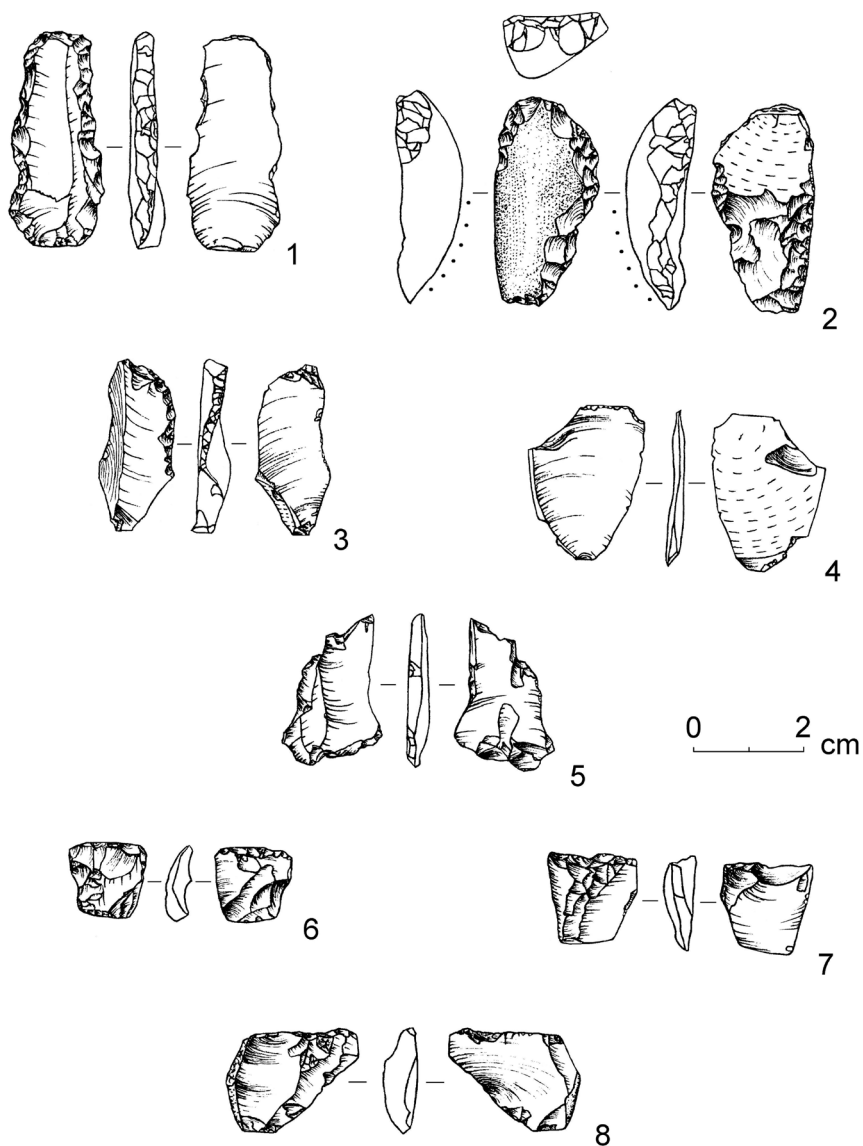
Tabl. III. Skrzyszew, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie, stan. 49.
 Fragmenty naczyń z obiektu nr 1 (rys. D. Manasterski).

Table III. Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship, site 49.
 Fragments of vessels from feature 1 (author: D. Manasterski).

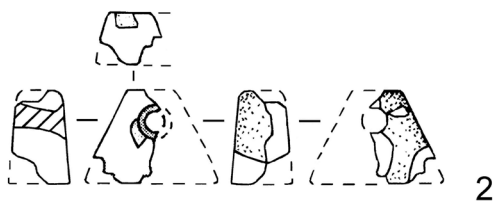
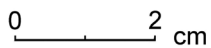
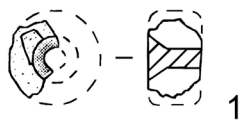
Tabl. IV. Skrzyszew, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie, stan. 49.
Narzędzia z obiektu nr 1 (rys. K. Januszek).

Table IV. Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship, site 49.
Tools from feature 1 (author: K. Januszek).

Tabl. V. Skrzyszew, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie, stan. 49.
Narzędzia z obiektu nr 1 (rys. K. Januszek).

*Table V. Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship, site 49.
Tools from feature 1 (author: K. Januszek).*

Tabl. VI. Skrzyszew, gm. Wieliszew, woj. mazowieckie, stan. 49.
Paciorki bursztynowe z obiektu nr 1 (rys. K. Januszek).

*Table VI. Skrzyszew, Wieliszew municipality, Masovian voivodeship, site 49.
Amber beads from feature 1 (author: K. Januszek).*

MARIA MICHNIEWICZ

WYNIKI EKSPERTYZY BOTANICZNEJ PRÓBK
ORGANICZNEJ ZE STANOWISKA NR AZP 52-65/49
W SKRZESZEWIE, GM. WIELISZEW,
WOJ. MAZOWIECKIE, WYKOP 2, OBIEKT 1

Próbka zawiera:

87 węgli drzewnych *Pinus silvestris* z pnia; tkanki drzewne zwykle w bardzo dobrym i dobrym stanie zachowania w momencie zwęglania z wyjątkowo licznymi przewodami żywicznymi pionowymi; kształty węgielków „oble”, co wskazuje na redepozycję;

8 węgli drzewnych *Pinus silvestris* z gałęzi;

2 węgle drzewne *Alnus* sp.;

2 fragmenty zniszczonego drewna *Pinus silvestris*;

domieszkę fragmentów drobnych korzonków ryzodermy roślin zielnych oraz ziaren piasku o różnych rozmiarach.

Objętość próby wynosi około 12 cm.

ZDZISŁAW HENSEL (INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII PAN)

PAWEŁ GAN (INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII PAN)

METALOWY PRZEDMIOT Z OBIEKTU
NR 1 W SKRZESZEWIE, WOJ. MAZOWIECKIE.
ANALIZA ARCHEOMETRYCZNA.

Celem analizy archeometrycznej polegającej na rozpoznaniu składu chemicznego pozyskanego fragmentu metalu była próba powiązania uzyskanych rezultatów z charakterystycznym dla poszczególnych okresów epoki brązu składem stopów brązowych.

Zestaw zastosowanych metod badawczych z uwagi na stan zachowania zabytku, ograniczył się jedynie do badań z zastosowaniem fluorescencji rentgenowskiej za pomocą mikroskopu skaningowego Vega z przystawką Tescan. Jest oczywiste, że wyniki analiz uzyskane tą metodą, z jednego zabytku nie mogą stanowić same w sobie podstawy do datowania obiektu archeologicznego, niemniej jednak wraz ze stratygrafią i analizą fragmentów ceramiki mogą pomóc w jego interpretacji.

Analizę przeprowadzono na miejscowo oczyszczonej powierzchni silnie skorodowanego metalu, jej wynik przedstawiono w tabeli 1. Najogólniejszym stwierdzeniem jest, że wymieniony zabytek wykonany został z brązu cynowego, z dodatkiem ołowiu. Oznaczono również, w ilościach śladowych, liczne zanieczyszczenia wskazujące na niedokładnie przeprowadzone procesy rafinacji rudy. W dalszych rozważaniach naszą uwagę skoncentrujemy na poszukiwaniu najbliższych analogii dla uzyskanego rezultatu.

Cu	Al	Si	Ti	Cr	Mn	Fe	Ni	Zn	Ag	Sn	Sb	Pb	Au	Bi	As
89,36	0,18	0,05	0,07	0,09	0,00	0,16	0,16	0,00	0,50	7,75	0,40	1,19	0,03	0,00	0,04

Tabela 1. Skład chemiczny zabytku ze Skrzeszewa (EDX-SEM).

Przedstawiona poniżej w skrócony sposób historia metalurgiczna na terenie ziem polskich zaczyna się w neolicie. Podstawowym typem metalu jest miedź, miedź stopowa a także brąz antymonowy, arsenowy bądź bizmutowy, które to nazwy pochodzą od dominujących szkodliwych domieszek w stopie, których ówcześni metalurdzy nie potrafili usunąć. Na początku

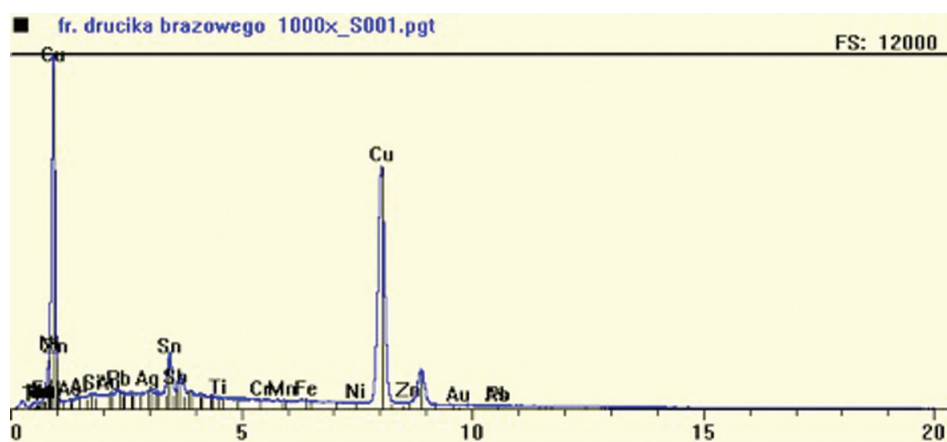
epoki brązu stopniowo rośnie rola cyny jako podstawowego dodatku stopowego poprawiającego lejność i wytrzymałość stopu. Następuje również rozwój procesów służących wstępnemu oczyszczaniu rud. Drugim pierwiastkiem stopowym celowo wprowadzanym do miedzi staje się ołów. Tendencje te, z nierozpoznanych dotychczas przyczyn zostają zahamowane w IV-V okresie epoki brązu. Ponowne stopniowe polepszanie jakości stopów obserwowane jest w okresie halsztackim.

Porównanie wyników analiz zabytku ze Skrzyszewa z bazą analiz stopów miedzi SAM (Studien zu den Anfängen der Metallurgie) stworzoną przez badaczy niemieckich, obejmującą wyniki badań przedmiotów zabytkowych znalezionych na ziemiach Europy i uwzględniającą wszystkie etapy rozwoju metalurgii od neolitu (ponad 40 tysięcy wyników analiz), a także z bazą analiz wykonanych przez Laboratorium Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, miało na celu wskazanie możliwych powiązań w grupach metalu i zawartościach składników stopowych. Odkryty obiekt (nr 1) stanowił jedyny nieruchomy obiekt archeologiczny rozpoznany podczas trwania badań wykopaliskowych. Ze względu na inwentarz (ułamki ceramiki i wyroby krzemienne) chronologicznie został powiązany ze społecznościami wczesnej epoki brązu.

Chemiczny skład stopu badanego zabytku metalowego mieści się w zakresach zawartości pierwiastków charakterystycznych dla stopów z epoki brązu. Wykazuje dużą zbieżność z metalem spotykanym w wyrobach społeczności trzcinieckiego kręgu kulturowego. Większość z oznaczonych pierwiastków zbliżona jest do średnich zawartości tychże pierwiastków w zakresach występujących w tej kulturze. Pewne wątpliwości pojawiają się przy rozpatrywaniu ołowiu i arsenu. Ołów w kulturze trzcinieckiej występuje w przedziale od 0,00 do 3,00 %, średnio 0,23%, natomiast w zabytku ze Skrzyszewa oznaczono 1.32% Pb. Choć wynik ten mieści się w zakresie, zdecydowanie odbiega od średniej, może to wskazywać na późniejszą chronologię wyrobu. Natomiast oznaczenie zawartości As na poziomie 0,05% byłoby nowym minimum, stanowiącym dolną granicę zakresu charakterystycznego dla trzcinieckiego kręgu kulturowego, przy czym średnia zawartość tego pierwiastka wynosiła dotychczas 0,63%. Tak niska zawartość arsenu jest czymś wyjątkowym w materiale zabytkowym z epoki brązu. Wynik ten można tłumaczyć poprzez skuteczne zastosowanie metod rafinacji rudy, albo przez wykorzystanie innego surowca. Dla pozostałych ważnych dla stopu pierwiastków odnotowano: poziom cyny wynoszący 7,88%, Podczas gdy średnia wynosi 8,14% w przedziale od 0,60 do 15,70%. Antymon występuje w zakre-

się od 0,00 do 1,10%, przy czym średnia wynosi 0,32%. W zabytku oznaczono 0,40%. Zauważalny brak bizmutu, którego obecność szkodliwie wpływa na właściwości plastyczne, jest charakterystyczny dla wyrobów z tego okresu, wyznaczona średnia wynosi 0,009%.

Podsumowując niech dane nam będzie zauważyć, iż przykład zabytku ze Skrzyszewa dowodzi, konieczności rozpatrywania chronologii i składu chemicznego nie przez pryzmat pojedynczych znalezisk, lecz przede wszystkim w oparciu o większe, dobrze datowane zespoły, dające szansę na wszechstronne, wraz z analizą archeologiczną i stratygraficzną rozpoznanie problematyki. Istnieje konieczność dalszych badań w tym zakresie.

Tablica 1. Widmo zabytku ze Skrzyszewa.

ARTUR GRABAREK

ŚLADY OSADNICTWA SPOŁECZNOŚCI KULTURY TRZCINIECKIEJ ODKRYTE NA STANOWISKACH 1 I 56 W ADAMOWIE, GM. GRODZISK MAZOWIECKI

Słowa kluczowe: kultura trzciniicka, autostrada A-2, krzemieniarstwo schyłkowe, ceramika, Równina Łowicko-Błońska.

WSTĘP

Stanowiska 1 i 56 w Adamowie zostały odkryte w 1973 roku w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez Stefana Woydę. Zlokalizowano je na płaskiej kulminacji lokalnego wyniesienia terenu oraz na skłonach N i NW opadających ku terasie dennej rzeki Rokitnicy. Obszar ten znajduje się na Równinie Łowicko-Błońskiej będącej, wg podziału fizyczno-geograficznego Polski, częścią Niziny Środkowomazowieckiej (Kondracki 1988). Wymieniony mezoregion jest płaskim, mało urozmaiconym poziomem denudacyjnym, położonym między Wysoczyzną Rawską na południu i Kotliną Warszawską na północy (Szwarczewski, Woronko, Dąbski 2011a, s. 12).

W wyniku prospekcji terenowej na powierzchni pól zarejestrowano ułamki naczyń kultur: pucharów lejkowatych, trzciniECKIEJ, łuzycKIEJ, pomorskiej i przeworskiej oraz średniowiecznych i nowożytnych. Na podstawie rozrzutu materiału zabytkowego, powierzchnię stanowiska 1 określono na 3,5 ha. W 2003 roku archeolodzy ze Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich przeprowadzili badania powierzchniowe i sondażowe w ramach programu autostradowego. W ich trakcie stwierdzono, że materiał zabytkowy występuje również w części wschodniej wyniesienia. W oparciu o uzyskane wyniki ustalono, że całkowita powierzchnia stanowiska wynosi około 10 ha (Grabarek 2011a, s. 20; 2011b, s. 19).

W przedstawianym artykule zostaną zaprezentowane i omówione źródła kultury trzciniECKIEJ, uzyskane w trakcie ratowniczych, szerokopłaszczyznowych badań wykopaliskowych, wyprzedzających budowę autostrady A-2¹ (Grabarek 2011a; Grabarek 2011b).

¹ Wykopaliska przeprowadzono w latach 2007–2009 na wniosek Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, Oddział w Warszawie. Badaniami kierował mgr Artur Grabarek z Pracowni Archeologicznych Badań Terenowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (PABT IA UW).

W czasie prowadzonych prac na obszarze pasa autostrady przecinającego stanowiska w Adamowie, odkryto 1074 obiekty nieruchome i 80042 relikty związane z działalnością grup ludzkich należące do różnych kultur archeologicznych (Grabarek 2011a, s. 8-10, 20; Grabarek 2011b, s. 7-9, 19). Obserwacje poczynione w trakcie badań wykopaliskowych pozwoliły na stwierdzenie, że w rzeczywistości nie mamy do czynienia z dwoma, lecz z jednym dużym, wielokulturowym stanowiskiem, z co najmniej siedmioma fazami zasiedlenia (Ryc. 1-3).

ŹRÓDŁA

Z ogólnej liczby 78219 ułamków ceramiki (46075 – Adamów, stan. 1 oraz 32144 – Adamów, stan. 56) osadnictwo z wczesnej i/lub starszej epoki brązu reprezentowane jest zaledwie przez 71 fragmentów naczyń (63 – Adamów, stan. 1 i 8 – Adamów, stan. 56). Materiał ten pochodził w większości z warstwy kulturowej, a niewielka jego liczba z wypełnisk jam kultury łużyckiej (Grabarek 2011a, s. 192-196; Grabarek 2011b, s. 118-119).

Poza ceramiką wydobyto 1623 przedmioty krzemienne (Grabarek 2011a; Grabarek 2011b). Zdecydowaną ich większość należy łączyć z krzemieniarstwem kultury łużyckiej (Przeździecki 2011a, s. 99-191; Przeździecki 2011b, s. 56-117). Niemniej z dotychczasowej charakterystyki formalnych cech inwentarza krzemiennego jasno wynika, iż nie jest to zespół jednorodny, tak pod względem struktury typologicznej, technologicznej, jak i surowcowej. Wśród wytworów krzemiennych można wskazać przedmioty pochodzące z epok: kamienia, brązu i wczesnego okresu epoki żelaza² (por. Przeździecki 2011a, s. 99-191). Interesujący jest fakt, że najstarsza ceramika związana jest z wczesnym okresem epoki brązu, przy braku neolitycznej. W wypadku tej ostatniej taki wynik jest w sprzeczności z neolityczną identyfikacją części wyrobów krzemiennych.

1. ŹRÓDŁA NIERUCHOME

Spośród obiektów odkrytych na obu stanowiskach, zaledwie w jednym (ob. 325) wystąpiła ceramika kultury trzcinieckiej. Jama miała owalny kształt o wymiarach 80 x 60 cm. W przekroju była nieckowata o jednorodnym

² Przedstawiony zestaw cech będzie definiował jedynie ogólny kontekst chronologiczny zbioru z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Choć istnieją przesłanki umożliwiające nieco dokładniejsze datowanie przynajmniej części z tych materiałów, to należy przy tym podkreślić, iż mają one wyłącznie charakter pośredni i nie mogą być traktowane jako element rozstrzygający (Przeździecki 2011a, s. 147-148).

wypełnisku ze słabo zbielicowanej próchnicy. Miąższość obiektu wynosiła około 15 cm, a materiał ceramiczny znajdował się w jego stropie. Ze względu na treść wypełniska oraz na kontekst, jamę należy wiązać najpewniej z kulturą lużycką.

2. ŹRÓDŁA RUCHOME

2.1. CERAMIKA

Fragmety prezentowanych naczyń kultury trzcinieckiej pochodzą głównie z górnych partii naczyń esowatych, z silnie wychylonymi na zewnątrz brzegami³ (Ryc. 4: 5; 5: 2, 3, 6; 6: 1). Krawędzie wylewów zostały prosto lub skośnie ścięte, rzadziej zaokrąglone. Jest to zabieg szeroko rozpowszechniony w grupie mazowiecko-podlaskiej kultury trzcinieckiej (Taras 1995, s. 65, Dąbrowski 1997, s. 14). Omawiane naczynia są zdobione głównie poziomymi i pionowymi, wąskimi, a rzadziej szerokimi żłobkami (Ryc. 4: 1-5; 5: 1-6; 6: 1; 7: 1-6; 8: 1-4). Znajdują się one bezpośrednio pod krawędzią wylewu oraz na szyi, aż do przejścia w brzusiec. W niektórych przypadkach zostały zwieńczone u dołu zwielokrotnionymi festonami (Ryc. 5: 1; 7: 2). Ponadto stosowano odciski stempla o kształcie zbliżonym do owalu lub przecinkowatym (Ryc. 5: 4-6; 7: 5-6). Na dwóch fragmentach widoczny jest ornament w postaci poziomych i pionowych linii rytych (Ryc. 4: 1; 7: 4). W kilku przypadkach górne części naczyń mają poziome listwy plastyczne o daszkowatym kształcie (Ryc. 7: 7; 8: 3-6). Szczegółowy podział odkrytych zabytków przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Zestawienie fragmentów ceramiki społeczności kultury trzcinieckiej na stan. Adamów 1 i 56.

Lp.	Lokalizacja	Obiekt/ Warstwa	Mikro- morfologia	Zdobni- ctwo	Domie- szka	Granu- lacja	Grubość ścianek w cm.	Barwa ścianek	Ryc.
1	61 XI	4.1.	nieokreślona (nok)	poziome linie ryte (PLR)	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista	1,1	brązowo- pomarań- czowa	8:3

³ W dwóch przypadkach stan zachowania pozwolił na dokładniejszą rekonstrukcję form (Ryc. 4: 5; 6: 1).

2	71 XI	4.1.	nok	PLR, powyżej rząd poziomych stem- pekłów	piasek tłuczeń	średnio- ziarnista	0,6	ciemno brązowa	5:4
3	73 XI	4.1.	wylew, krawędź zaokrąglona	listwa plastyczna	tłuczeń, pasek, mika	średnio- ziarnista/ grubo- ziarnista	0,7-0,8	brąz./ pomarań- czowa	7:7
4	55 XI	4.1.	nok	PLR	piasek mika	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,8	brunatna	4:3
5	58 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń mika	średnio- ziarnista	1	ciemno- szara	
6	58 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	średnio- ziarnista/ grubo- ziarnista	1,4	pomarań- czowa	
7	58 XI	4.1.	nok	PLR	piasek	drobno- ziarnista	1	brązowa	
8	65 XI	4.1.	nok	listwa plastyczna	piasek tłuczeń mika?	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,8	brązowa	
9	67 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,7	brązowo- szara	
10	69 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń mika	drobno- ziarnista	0,8	jasno- brązowa	
11	69 XI	4.1.	nok	PLR zwieńczo- ne festona- mi	piasek mika	drobno- ziarnista	0,4	brązowa	7:2

12	65 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,5	brunatna	
13	98 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,8	brązowa	
14	99 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń mika	drobno- ziarnista	0,7	brunatna	
15	99 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń skaleń	średnio- ziarnista/ grubo- ziarnista	1,3	żółta	
16	72 XII	4.1.	nok	PLR	tłuczeń mika	grubo- ziarnista	2,1	brązowa	4:4
17	43 XII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	średnio- ziarnista/ grubo- ziarnista	1,1	brązowa	
18	43 XII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń mika	średnio- ziarnista/ grubo- ziarnista	0,6	ciemno- żółta	7:1
19	62 XII	4.1.	wylew, krawędź zaokrąglona	PLR	piasek tłuczeń mika	drobno- ziarnista	1,7	ceglasto/ brązowa	
20	72 XII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	średnio- ziarnista	0,7	jasno- brązowa	
21	84 XII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń mika	średnio- ziarnista	0,7	żółto- pomarań- czowa	
22	82 XII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	średnio- ziarnista/ grubo- ziarnista	1	brązowa	

23	94 XII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń mika	drobro- ziarnista/ średnio- ziarnista	1,5	brązowa	
24	90 XI	4.1.	nok	listwa plastyczna	piasek tłuczeń skaleń?	średnio- ziarnista/ grubo- ziarnista	1,1	jasno- brązowa	
25	90 XI	4.1.	nok	listwa plastyczne	piasek tłuczeń skaleń	średnio- ziarnista/ grubo- ziarnista	1,2	pomarań- czowa	
26	90 XI	4.1.	wylew, krawędź lekko zaokrąglona	PLR	piasek mika	drobro- ziarnista	0,5	jasno- brązowa	5:2
27	90 XI	4.1.	wylew, krawędź lekko zaokrąglona	PLR	piasek tłuczeń	drobro- ziarnista/ średnio- ziarnista	1,3	czarna	5:3
28	90 XI	4.1.	wylew, krawędź lekko zaokrąglona	brak	piasek	drobro- ziarnista	0,6	brązowa	
29	80 XI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	średnio- ziarnista	0,8	ciemno- szara	
30 3 fr	91 XII	4.1.	wylew mocno wychylony, krawędź ścięta (je- dynkowata)	PLR ogranic- zone od dołu festonem	piasek tłuczeń mika	drobro- ziarnista	0,6	ciemno- żółta	4:5
33	71 XII	4.1.	nok	PLR	piaske tłuczeń? mika	drobro- ziarnista	0,7	ciemno- szara	
34	71 XII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń mika	drobro- ziarnista/ średnio- ziarnista	1	brunatna	

35	71 XII	4.1.	nok	PLR	piasek	drobno- ziarnista	0,7	żółta	
36	71 XII	4.1.	nok	PLR	piasek mika	drobno- ziarnista	0,6	pomarań- czowa	
37 9 fr.	71 XII	4.1. ob. 325	wylew moc- no wychy- lony pod krawędziom, krawędź zaokrąglona	PLR	piasek, tłuczeń? mika	drobno- ziarnista	0,6-1,2	brunatna	6:1
46	37 XVII	4.1.	nok	przebie- ranie powie- rzchni, PLR, wypełnio- ne odciskami	piasek, tłuczeń mika	średnio- ziarnista	?	szaro- żółta	
47	66 XII	4.1.	nok	PLR	piasek, tłuczeń	drobno- ziarnista	0,7	brązowo- żółta	7:4
48	95 XII	4.1.	nok	PLR ogra- ni- czone od dołu stem- pelkami	piasek, mika	średnio- ziarnista	0,7	brązowa	4:1
49	99 XII	4.1.	wylew pogrubiony, krawędź zaokrąglona	PLR, powyżej 4 rzędy po 3 poziome stempelki	piasek, mika	drobno- ziarnista	0,5	brązowa	5:6
50	88 XII	4.1.	nok	PLR	piasek, tłuczeń	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnist	0,6	żółta	5:1
51	88 XII	4.1.	nok	PLR	piasek, tłuczeń mika	drobno- ziarnista	0,7	brunatna	

52	88 XII	4.1.	nok	PLR ogran- iczone od dołu stem- pelkami	piasek skaleń mika	drobno- ziarnista	0,6	ciemno- brązowa	
53	55 XII	4.1.	nok	PLR ogran- iczone od dołu stem- pelkami	piasek tłuczeń mika?	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,7	brązowa	
54	77 XII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista	0,5	brunatna	7:3
55	55 XII	4.1.	nok	PLR ogran- iczone od dołu stem- pelkami	piasek tłuczeń mika	drobno- ziarnista	0,7	ciemno- szara	7:5
56	55 XII	4.1.	nok	PLR ogran- iczone od dołu stem- pelkami	piasek tłuczeń mika	drobno- ziarnista	0,7	ciemno- szara	7:6
57	67 XII	4.1.	nok	PLR przedzie- lone pozi- omymi, przecin- kowatymi stemplami	piasek tłuczeń mika	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,7	ciemno żółto- brązowa	5:5
58	6 XVIII	4.1.		PLR	piasek tłuczeń	średnio- ziarnista	0,7	jasno- żółta	
59	39 XVIII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista	0,8	żółto- pomarań- czowa	

60	9 XVIII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista	0,7	szara	
61	40 XVIII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista	1,1	jasno brunatna	
62	29 XVIII	4.1.	nok	PLR zwieńczo- ne od doły trójkąt- nymi stem- pelkami	piasek tłuczeń mika?	drobno- ziarnista	0,6	brunatna	
63	19 XVIII	4.1.	wylew, krawędź wylewu ścięta pozio- mo	PLR	piasek tłuczeń	drobno/ średnio/ grubo- ziarnista	0,7	brunatna	
64	11 XX- VII	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	1,1	ciemno- żółta	8:7
65	14 XXXI	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń? mika	drobno- ziarnista	0,7	pomarań- czowa	8:4
66	31 XX- VII	4.1.	nok	listwa plastyczna	piasek tłuczeń mika	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	1,1	pomarań- czowa	4:2
67	17 XX- VII	4.1.	nok	PLR	piasek mika	drobno- ziarnista	0,6	brązowa	8:1
68	99 XXVI	4.1.	nok	listwa plastyczna	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,8	ciemno- brązowa	8:5
69	88 XXX	4.1.	nok	listwa plastyczna	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista	0,8	pomarań- czowa	8:8

70	100 XXX	4.1.	nok	PLR	piasek tłuczeń	drobno- ziarnista/ średnio- ziarnista	0,7	brunatna	8:2
71	82 XXX- IV	4.1. od. 1059	nok	podwójna listwa plastyczna	piasek tłuczeń skałek	średnio- ziarnista	0,8-1,3	brązowa	8:6

Masę ceramiczną przygotowano z gliny z dodatkiem drobno- i średnioziarnistego tłuczni kamiennego oraz piasku. Większość przelomów jest jedno- lub dwubarwnych. Grubość ścianek waha się w przedziale od 0,4 do 2,1 cm. Powierzchnie naczyń są dość dobrze wygładzone (angoba z domieszką miki). Na zewnątrz ceramika ma przeważnie barwę żółtą, brązową, brunatną, brunatno-szarą, szarą i pomarańczową.

Analogie do tzw. smukłych form esowatych, ornamentowanych liniami rytymi i zwieńczonymi od dołu zwiłkrotnionymi liniami falistymi, wykonywanymi za pomocą „grzebienia” znajdujemy między innymi w centralnej i środkowo-wschodniej Polsce. Według Aleksandra Gardawskiego (1959, s. 96, Tabl. XLVIII: 9) są one jednym z wyznaczników grupy mazowiecko-podlaskiej. Podobieństwo tego typu wątków dekoracyjnych jest również zauważalne w ceramice grupy opatowskiej (Gardawski 1959, Tabl. XXIV: 1) oraz fazy wczesnej (tzw. wczesnoklasycznej) w Dubecznie, stan. 1 i fazy klasycznej w Tyszowcach, stan. 25A (Taras 1998, s. 76, Ryc. 1: 13, s. 80; Ryc. 5: 1, s. 83; Ryc. 8: 2, s. 83).

Ornament poziomych żłobków, które zostały przedzielone krótkimi, przecinkowatymi poziomymi nakłuciami (Ryc. 5: 5), posiada bliskie analogie w grupie lubieńskiej (Gardawski 1959, s. 20, Tabl. III: 7) oraz w materiale z Rybin, gm. Topólka, stan. 17 (Czebreszuk, Makarowicz, Szmyt 1998, s. 125, Ryc. 4: 1). W przypadku tego ostatniego autorzy uważają, że w zakresach: makromorfologii (wazy i garnki o esowatym profilu, formy tulipanowate i doniczkowate), technologii (domieszka średnio-, drobnoziarnistego tłuczni i piasku) i dekoracji, takie watki są wyrazem więzi łączącej kulturę iwieńską z trzcieniecką (Czebreszuk, Makarowicz, Szmyt 1998, s. 121). Podobny pogląd prezentował Marek Gedl (1975, s. 19), który dopatrywał się wpływów kultury iwieńskiej na wschód od Wisły. Jednak według Jana Dąbrowskiego (por. 1997, s. 90-92; 2005, s. 62) nie upoważnia to do wysnuwania tak dalece idących wniosków pomimo tego, że materiały z Kujaw wskazują na współwystępowanie ceramiki trzcienieckiej z iwieńską. Opisywane w niniejszym artykule źródła wydają się świadczyć, że mamy do czynienia z oddziaływaniem stylistyki iwieńskiej

na trzcinińską. Elementem, który łączy obie tradycje jest fragment naczynia z wypełniską ob. 325 (Ryc. 6: 1). W zakresie makromorfologii jest to garnek o lekko esowatym profilu, z silnie wychylonym na zewnątrz wylewem. Został on wykonany z masy ceramicznej z dodatkiem drobnoziarnistego piasku. W oparciu o rodzaj zastosowanej receptury, można przyjąć jego wczesną chronologię⁴.

Na uwagę zasługuje także niewielki fragment naczynia o wyodrębnionej, lejkowatej szyi i wychylonym na zewnątrz wylewie. Bezpośrednio pod krawędzią znajdują się trzy rzędy poziomo odcisniętych stempelków. Pod względem kształtu są one zbliżone do prostokątów. Od dołu ograniczone zostały przynajmniej dwoma poziomymi liniami rytmami (Ryc. 5: 6). Tego typu stylistyka według A. Gardawskiego (1959, s. 124-129) wywodzi się z ugrupowań późnoneolitycznych lub paraneolitycznych. Jest to szczególnie widoczne w materiałach pochodzących z wczesnej fazy grupy mazowiecko-podlaskiej kultury trzcinińskiej. Być może podobnie, jak w przypadku ściegu bruzdowego można powyższą cechę uznać za reminiscencję kultury niemeńskiej lub innych ugrupowań paraneolitycznych (por. H. Taras 1995, s. 66).

Pewne kontrowersje wzbudzają trzy fragmenty cienkościennych naczyń wykonanych z gliny z dodatkiem piasku. Cechują się także dobrze wygładzonymi powierzchniami zewnętrznymi, które mają czarną lub brunatną barwę. Ornamentacja prezentowanej ceramiki nawiązuje do stylistyki trzcinińskiej (Ryc. 5: 4; 7: 5-6). Są to pojedyncze lub zwiłokrotnione linie ryte, ograniczone od dołu odciskami stempelka w postaci owalu lub łezki. Tego typu zdobnictwo ma swoje analogie w materiałach ze stanowiska 18 w Markach, pow. Wołomin (Taras 1995, Tabl. 5: 15). Niemniej technologia ich wykonania przypomina tzw. ceramikę grafitową kultury łużyckiej, co każe traktować omawiane ułamki z dużą ostrożnością. Nie mamy bowiem pewności, czy we wskazanym przypadku możemy mówić o adaptacji trzcinińskich wzorców stylistycznych przez społeczności kultury łużyckiej, czy też wręcz przeciwnie, bez względu na technologię, sposób wypalenia i potraktowanie powierzchni zewnętrznych, należy uznać je za trzcinińskie (epitrzcinińskie?).

Poddane analizie materiały ceramiczne można łączyć z HT 2 i HT 3 według systematyki typochronologicznej zaproponowanej przez Janusza Czebreszuka (1996, s. 159-165) i Przemysława Makarowicza (2010, s. 18-54). Jednak, w przypadku niektórych ułamków (Ryc. 5: 5, 6: 1) wydaje się zasadne,

⁴ Również A. Gardawski (1959, s. 90-91) stwierdza, że we wczesnej fazie kultury trzcinińskiej do masy ceramicznej był dodawany piasek.

aby początki osadnictwa związanego ze społecznościami kultury trzcinieckiej w Adamowie przesunąć na jego starszy odcinek, tj. HT 1. Takie datowanie znajduje uzasadnienie chociażby w świetle przedstawionych poniżej materiałów krzemienych (por. grociki).

2.2. ZABYTKI KRZEMIENNE

Większość przedmiotów krzemienych pochodzących z badań na omawianych stanowiskach to formy uniwersalne, stanowiące pospolity, nieistotny diagnostycznie atrybut inwentarzy krzemienych, charakterystyczny dla wielu różnych jednostek kulturowych – od połowy neolitu po schyłek epoki żelaza⁵. Za kryteria decydujące o datowaniu tych form na epokę brązu i wczesną epokę żelaza przyjęto:

- a. sposób pozyskiwania pól surowca, wyrażający się w dominującej roli technologii łuszczeniowej;
- b. wysoki udział okazów amorficznych: skrobaczy, odlupków retuszowanych oraz narzędzi funkcjonalnych – definiowanych w oparciu o dostrzegalne makroskopowo ślady pracy;
- c. pragmatyzm w doborze pól surowca: wiórów, odlupków, rdzeni, a w wielu przypadkach także naturalnych, bądź przemysłowych okruchów, doraźnie adoptowanych do pełnienia określonej funkcji⁶.

Choć przedstawiony zestaw cech definiuje jedynie ogólny kontekst chronologiczny materiałów krzemienych, to istnieją przesłanki umożliwiające nieco dokładniejsze datowanie przynajmniej części z nich. Należy przy tym podkreślić, iż mają one wyłącznie charakter pośredni i nie mogą być traktowane jako element rozstrzygający (por. Przeździecki 2011a ; 2011b).

Pierwsza z nich odnosi się do zgeneralizowanej chronologii stanowisk w Adamowie, opartej głównie na analizie naczyń glinianych. Mamy tu zdecydowaną przewagę materiałów kultury łużyckiej przy 0,1 % udziale ceramiki trzcinieckiej. Można przypuszczać, że proporcje te mogą przekładać się także na inne kategorie surowcowe. Jako potwierdzenie może posłużyć współwystępowanie form krzemienych w obiektach wyłącznie z ceramiką kultury łużyckiej.

Podjętą próbę konkretyzacji ustaleń chronologicznych w aspekcie typologicznym, należy mieć na względzie, że wszelkie rozważania ograniczają

⁵ Analizę zabytków krzemienych wykonał mgr Michał Przeździecki z Instytutu Archeologii UW.

⁶ Wskazuje na to obecność atypowych retuszy, zmiążdżeń krawędzi, a w wielu przypadkach ślady pracy na surowych formach.

się głównie do kategorii drobnych wkładek sierpowych stanowiących reprezentatywną grupę narzędziową w tym zestawieniu (Ryc. 9: 1–10). Sierpaki wykonywane z drobnych łuszczni lub łuszczyk zarówno za pomocą płaskawego retuszu powierzchniowego, jak i ledwie dostrzegalnego łuskania krawędzi, a często wręcz z pominięciem jakichkolwiek zabiegów przygotowawczych stanowią charakterystyczny komponent inwentarzy kultury łużyckiej, choć pojedyncze formy tego typu znane są także z zespołów późnotrzcinieckich (Taras 1997, s. 174, Przeździecki 2011a, s. 147).

Większy problem sprawia natomiast identyfikacja grocików. Pierwszy okaz to fragmentarycznie zachowany drobny, symetryczny grocik sercowaty ze skrzydełkami (Ryc. 9: 11). Retusz płaski, pokrywa dwie strony okazu, choć należy zaznaczyć, iż jest on ograniczony do strefy przykrawędnej. Bifacjalny charakter formy podkreśla pełny retusz części wierzchołkowej. Identyfikacja surowcowa, nie jest możliwa ze względu na przepalenie okazu.

Drugi przedmiot to krępy, podtrójkątny grocik z krzemienia narzutowego o wymiarach 21 x 20 x 3 cm, wykonany z odlupka o wielokierunkowym układzie negatywów na stronie górnej (Ryc. 9: 13). Egzemplarz ten ukształtowano przy pomocy marginalnego retuszu krawędzi bocznych na stronę górną oraz bifacjalnego retuszu wierzchołka, a łuskanie podstawy ma charakter inicjalny. Uwagę zwraca fakt, że wierzchołek grotu znajduje się w części przysęczkowej okazu. Egzemplarz ten stylistycznie nawiązuje do form wczesnobrązowych, o czym świadczą m.in. takie cechy, jak mniejsze rozwarcie skrzydełek, maksymalna szerokość okazu powyżej wnęki oraz gorsza precyzja wykonania. Nie można jednak wykluczyć, iż jest to półwytwór lub „zaniech” bardziej wyrafinowanej formy neolitycznej (np. kultura pucharów lejkowatych lub kultura ceramiki sznurowej). Na trudności klasyfikacyjne tej kategorii grocików z terenu Mazowsza (w ramach konkretnej jednostki kulturowej) zwracali już uwagę Wojciech Borkowski i Mariusz Kowalewski (1997, s. 206) wskazując, iż formy te były znajdowane zarówno w towarzystwie ceramiki kultur: pucharów lejkowatych, sznurowej, trzcinieckiej oraz łużyckiej.

Ostatni z prezentowanych – to grocik sercowaty o wymiarach 25 x 17 x 3 cm, z ułamanym skrzydełkiem – wykonany z krzemienia czekoladowego (Ryc. 9: 12). Biorąc pod uwagę parametry technologiczne półsurowca, analogii można się doszukiwać w krzemieniarstwie kultury ceramiki sznurowej. Potwierdzeniem takiej identyfikacji są grociki sercowate o asymetrycznym układzie skrzydełek mające bezpośrednie odniesienia na stanowiskach (głównie w grobach) wymienionego ugrupowania. Za łączeniem prezentowanych form z krzemieniarstwem kultury ceramiki sznurowej przemawia

także fakt dominacji – w materiałach krzemiennych z Adamowa – wiórowców charakterystycznych dla wymienionego ugrupowania⁷.

PODSUMOWANIE

Analizę chronologiczno-kulturową prezentowanego materiału zabytkowego oparto głównie na ceramice, bowiem wyroby krzemienne ze względu na rozpiętość czasową odnalezionych w Adamowie źródeł niewiele wnoszą do problemu datowania. Na omawianym obszarze nie stwierdzono jam z wczesnej lub starszej epoki brązu, co w połączeniu z nieznaczną ilością ceramiki może świadczyć o krótkotrwałym i niestabilnym osadnictwie trzciniectwem. Mogło się ono wiązać z czasowymi pobytami grup mobilnych, związanych z gospodarską pasterską, a zapewne w późniejszym czasie także rolników, na co wskazują wkładki krzemienne z wyświeceniami żniwnymi (sierpaki). Należy jednak pamiętać, że przypuszczenia te wysnute są w oparciu o wyniki badań przeprowadzonych na określonym wycinku terenu, który względem całego stanowiska jest obszarem peryferyjnym.

BIBLIOGRAFIA

- BORKOWSKI, W., KOWALEWSKI, M. 1997. Krzemienne groty strzał z epoki brązu z terenów Mazowsza i Podlasia. In: J. LECH, D. PIOTROWSKA, eds. *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20–22 października 1994 r.* Warszawa, 205-214.
- CZEBRESZUK, J., 1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Poznań.
- CZEBRESZUK, J., MAKAROWICZ, P., SZMYT, M., 1998. Sieć powiązań genetycznych społeczności trzciniectwa kręgu kulturowego na Kujawach. In: A. KOŚKO, J. CZEBRESZUK, eds. „Trzciniectwo” – system kulturowy czy interkulturowy proces? Poznań, 121-134.
- DĄBROWSKI, J., 1997. *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*, Białystok.
- DĄBROWSKI, J., 2005. Kultura trzciniectwa na Mazowszu. In: M. DULI-NICZ, ed. *Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia*. Warszawa, 61-66.
- GARDAWSKI, A., 1959. Plemiona kultury trzciniectwa w Polsce. *Materiały Starożytne*, V, 7-190.

⁷ Ze względu na bardzo dużą rozpiętość czasową omawianych wytworów istnieje możliwość występowania tego typu okazów również w kulturze trzciniectwa.

- GEDL, M., 1975. *Kultura lużycka*. Kraków.
- GRABAREK, A., 2011a. *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku AZP 58-62/1, nr auto. 92. Adamów gm. Grodzisk Mazowiecki. woj. mazowieckie*. Warszawa (maszynopis w bibliotece Pracowni Archeologicznych Badań Terenowych Instytutu Archeologii UW).
- GRABAREK, A., 2011b. *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku AZP 58-63/56, nr auto. 24 wg Gibb'a. Adamów gm. Grodzisk Mazowiecki. woj. mazowieckie*. Warszawa (maszynopis w bibliotece Pracowni Archeologicznych Badań Terenowych Instytutu Archeologii UW).
- KONDRACKI, J., 1988. *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa.
- MAKAROWICZ, P., 2010. *Trzcinięcki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*. Poznań.
- PRZEŹDZIECKI, M., 2011a. Analiza zabytków krzemiennych. In: A. GRABAREK, ed., *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku AZP 58-62/1, nr auto. 92. Adamów gm. Grodzisk Mazowiecki. woj. mazowieckie*. Warszawa, 99-191 (maszynopis w bibliotece Pracowni Archeologicznych Badań Terenowych Instytutu Archeologii UW).
- PRZEŹDZIECKI, M., 2011b. Analiza zabytków krzemiennych. In: A. GRABAREK, ed., *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku AZP 58-63/56, nr auto. 24 wg Gibb'a. Adamów gm. Grodzisk Mazowiecki. woj. mazowieckie*. Warszawa, 56-117 (maszynopis w bibliotece Pracowni Archeologicznych Badań Terenowych Instytutu Archeologii UW).
- SZWARCZEWSKI, P., WORONKO, B., DAŃSKI, M., 2011a. Wyniki badań geologiczno-geomorfologicznych. In: A. GRABAREK, ed., *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku AZP 58-62/1, nr auto. 92. Adamów gm. Grodzisk Mazowiecki. woj. mazowieckie*. Warszawa, 12-19 (maszynopis w bibliotece Pracowni Archeologicznych Badań Terenowych Instytutu Archeologii UW).
- SZWARCZEWSKI, P., WORONKO, B., DAŃSKI, M., 2011b. Wyniki badań geologiczno-geomorfologicznych. In: A. GRABAREK, ed., *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku AZP 58-63/56, nr auto. 24 wg Gibb'a. Adamów gm. Grodzisk Mazowiecki. woj. mazowieckie*. Warszawa, 11-18 (maszynopis w bibliotece Pracowni Archeologicznych Badań Terenowych Instytutu Archeologii UW).
- TARAS, H., 1995. *Kultura trzcinięcka w międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu*. Lublin.
- TARAS, H., 1997. Krzemieniarstwo kultury trzcinięckiej na wyżynach Wschodnio-malopolskiej i Zachodniowolyńskiej oraz zachodnim Polesiu. In: J. LECH, D. PIOTROWSKA, eds. *Z badań nad krzemieniarstwem*

epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20–22 października 1994 r. Warszawa, 163-183.

TARAS, H., 1998. Podstawy taksonomii kultury trzcinieckiej w środkowowschodniej Polsce. *In: A. KOŚKO, J. CZEBRESZUK, eds. „Trzciniec” – system kulturony czy interkulturony proces?* Poznań, 75-86.

Artur Grabarek

Pracownia Archeologicznych Badań Terenowych

Instytut Archeologii

Uniwersytet Warszawski

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa

e-mail: arturgrabarek@poczta.onet.pl

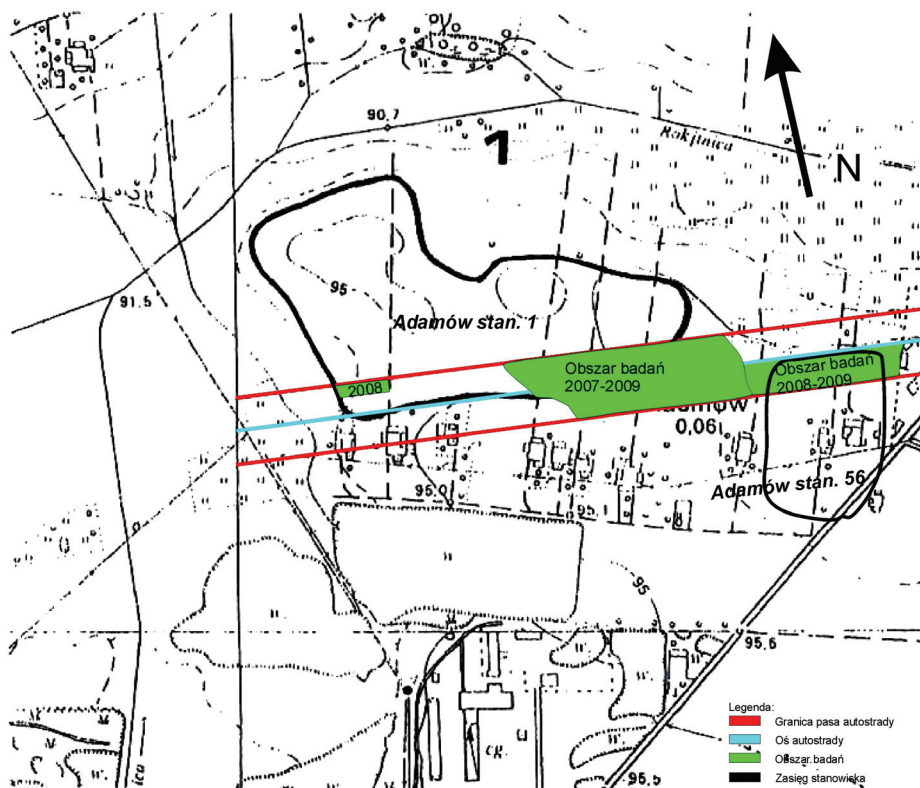
ARTUR GRABAREK

REMAINS OF SETTLEMENT ACTIVITY OF THE
TRZCINIEC CULTURE COMMUNITY DISCOVERED
AT SITE 1 AND 56 IN ADAMÓW,
GRODZISK MAZOWIECKI MUNICIPALITY

Key words: Trzciniac Culture, A2 motorway, declining flint manufacture, pottery, Łowicko-Błońska Plain.

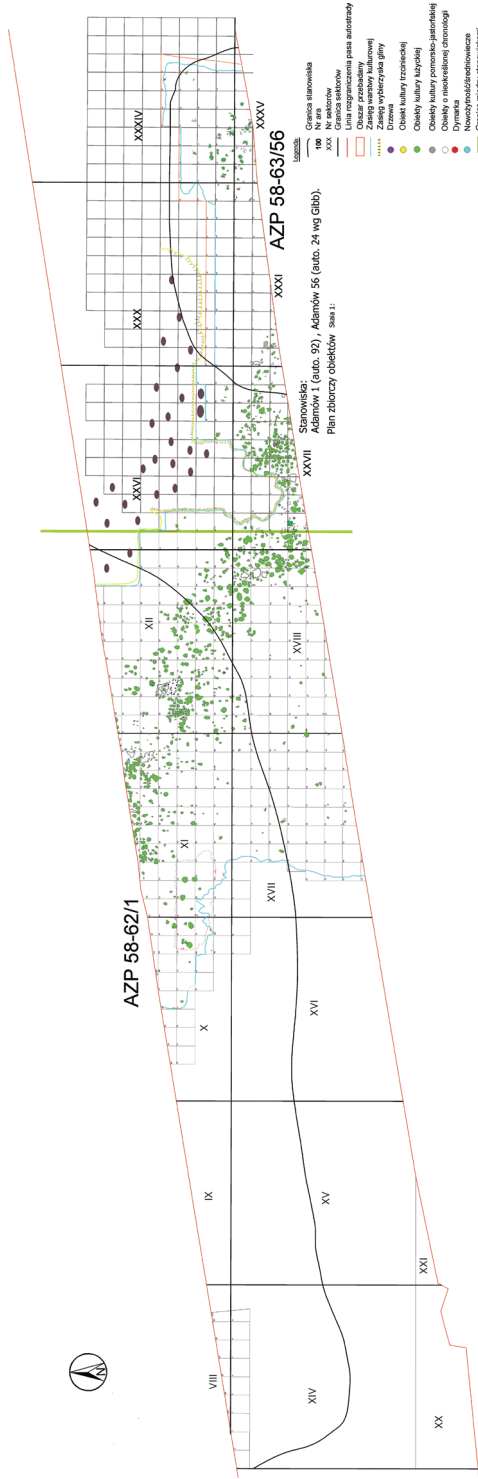
SUMMARY

During a preliminary survey carried out at the edge of sites 1 and 56 in Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, located on part of A2 motorway (Illust. 1) researchers discovered remains of settlement activity ranging from Stone Age up to the modern period. The assemblage included some fragments of vessels and flint artefacts belonging to the Trzciniac Culture (Illusts. 4 – 9). Technical and stylistic analyses of the pottery displayed a big time span of the settlement activity, from an early to late phase of the Trzciniac Culture. Such time range is reflected in a very limited part of the flint artefacts, among these there are small arrowheads and sickle inserts (Illust. 9). These sources might be remains of seasonal residence of transhumant pastoral groups, and later probably farmers, as indicated by the sickle inserts with glossed edges. However, it must be taken into consideration that the suggestions are based on examination of a very small area which is only a periphery of the whole site.

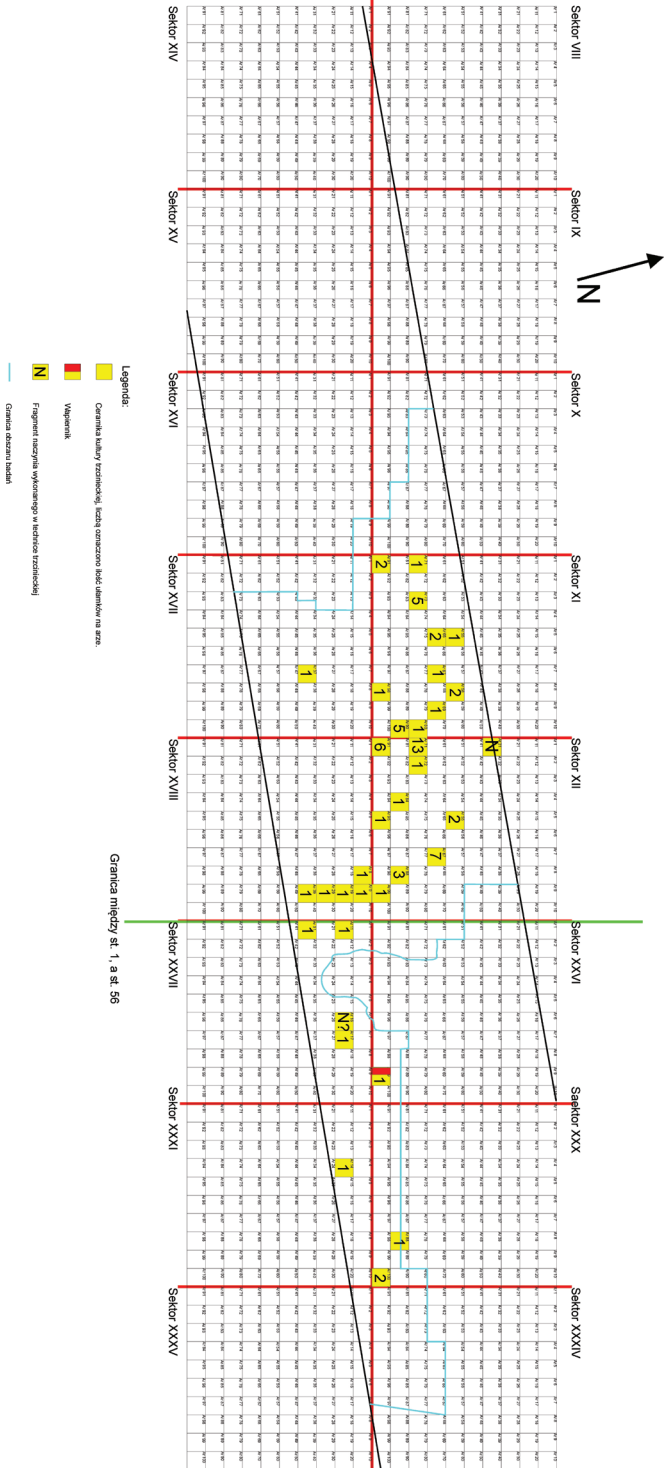
Ryc.1 . Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki.
Zasięg stanowisk 1 i 56 z obszarem badań archeologicznych, prowadzonych w latach 2007-2009.

*Illust. 1 . Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality.
Range of sites 1 and 56 with the area of excavation research carried out in 2007 - 2009.*

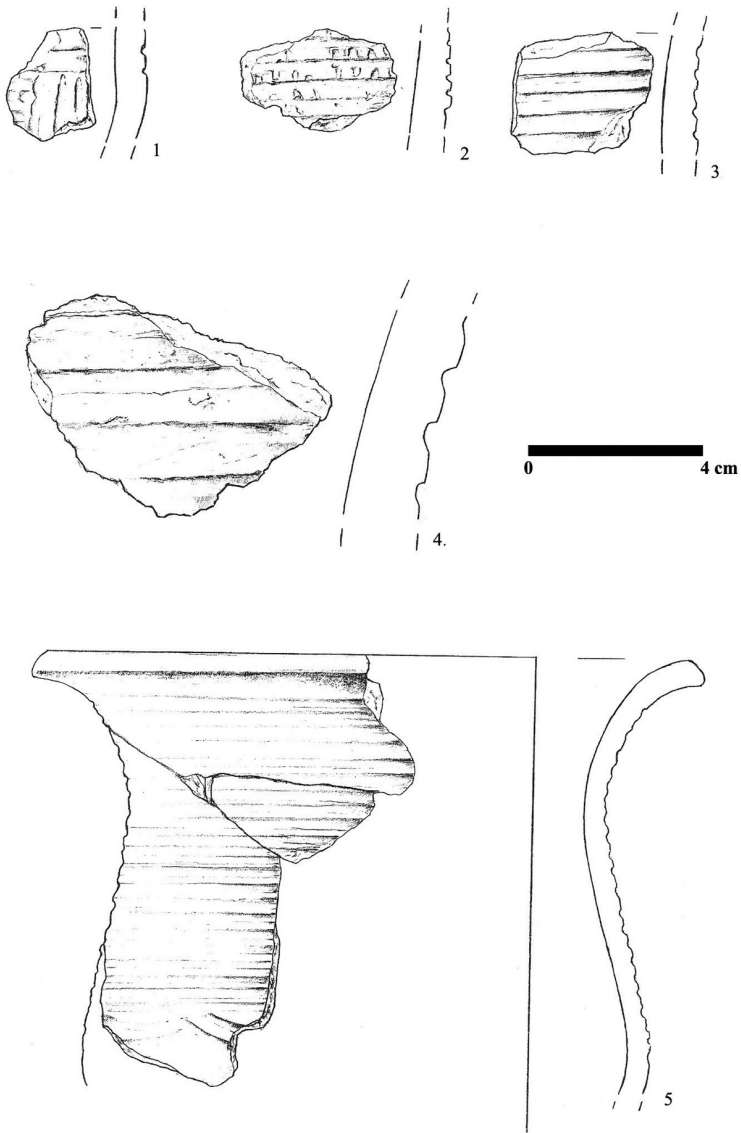
Ryc. 2. Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki, stan. 1 i 56.
 Plan zbiorczy obiektów.

*Illust. 2. Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, sites 1 and 56.
 Overall plan of the objects.*

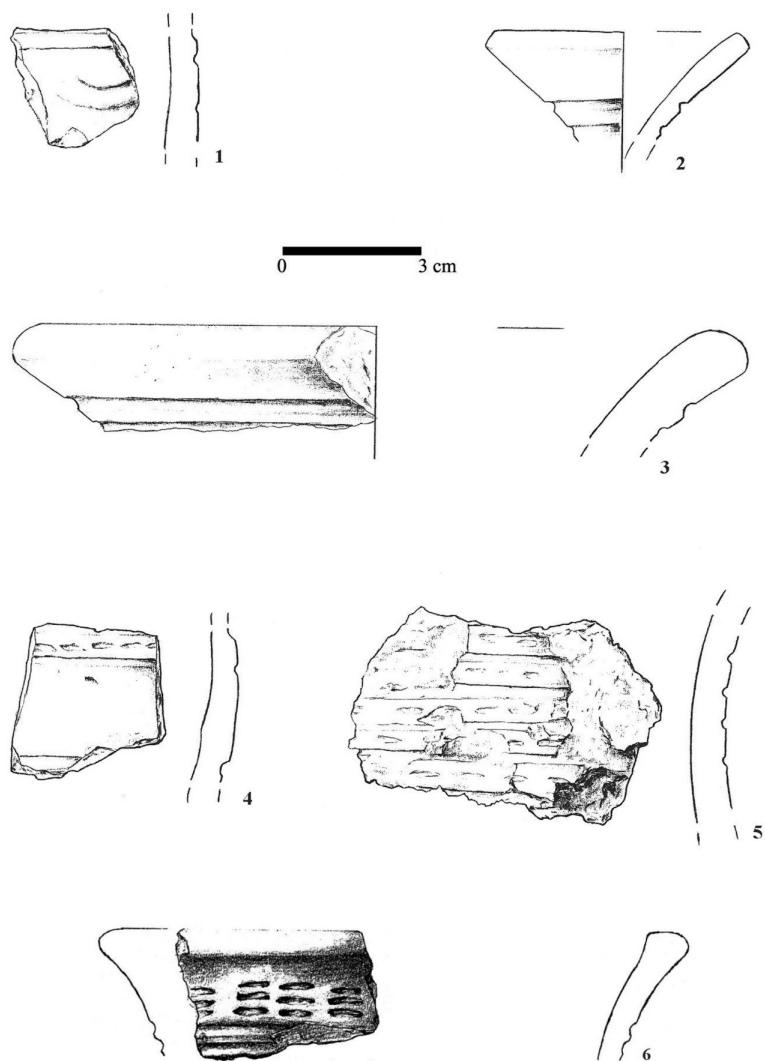
Ryc. 3. Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki, stan. 1 i 56.
Planigrafia ceramiki kultury trzcinieckiej.

*Ilust. 3. Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, sites 1 and 56.
Planigraphy of Trzciniec Culture pottery.*

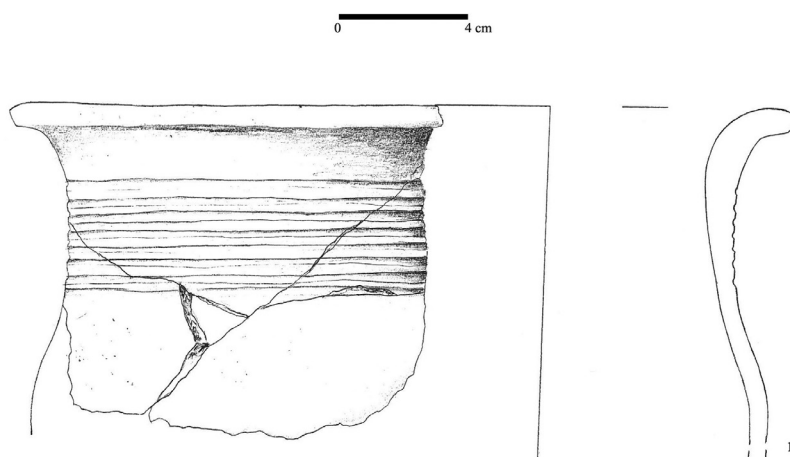
Ryc. 4. Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki, stan. 1.
Wybór ceramiki z warstwy kulturowej.

*Illust. 4. Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, site 1.
Selection of pottery from the cultural layer.*

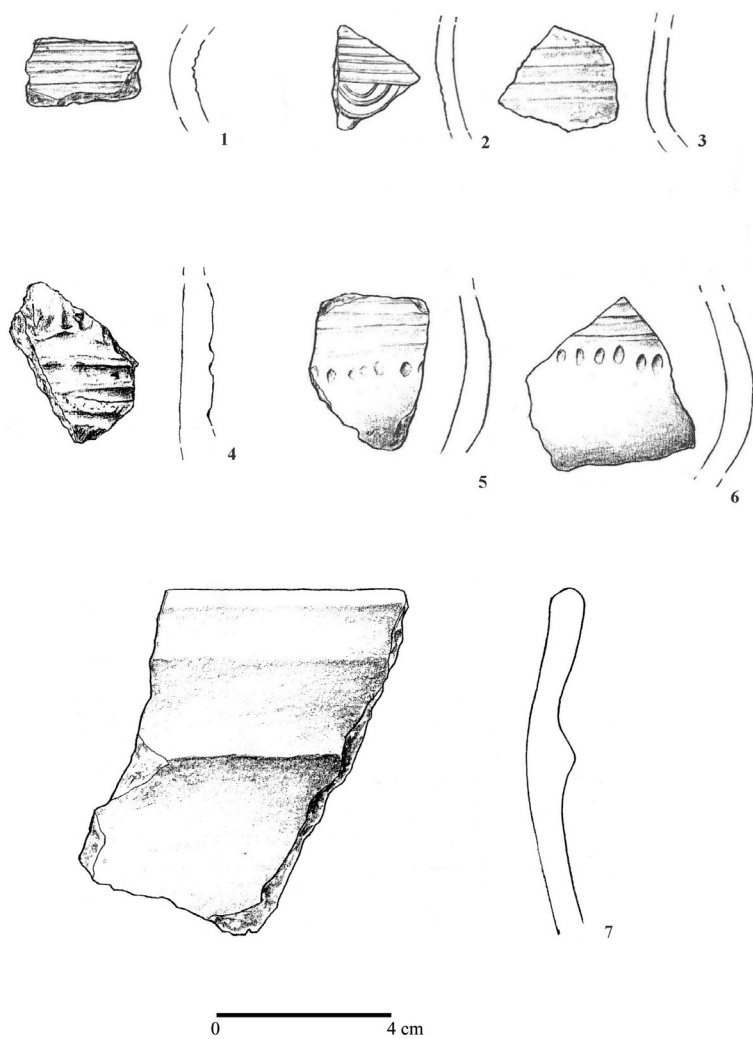
Ryc. 5. Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki, stan. 1.
Wybór ceramiki z warstwy kulturowej.

*Illust. 5. Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, site 1.
Selection of pottery from the cultural layer.*

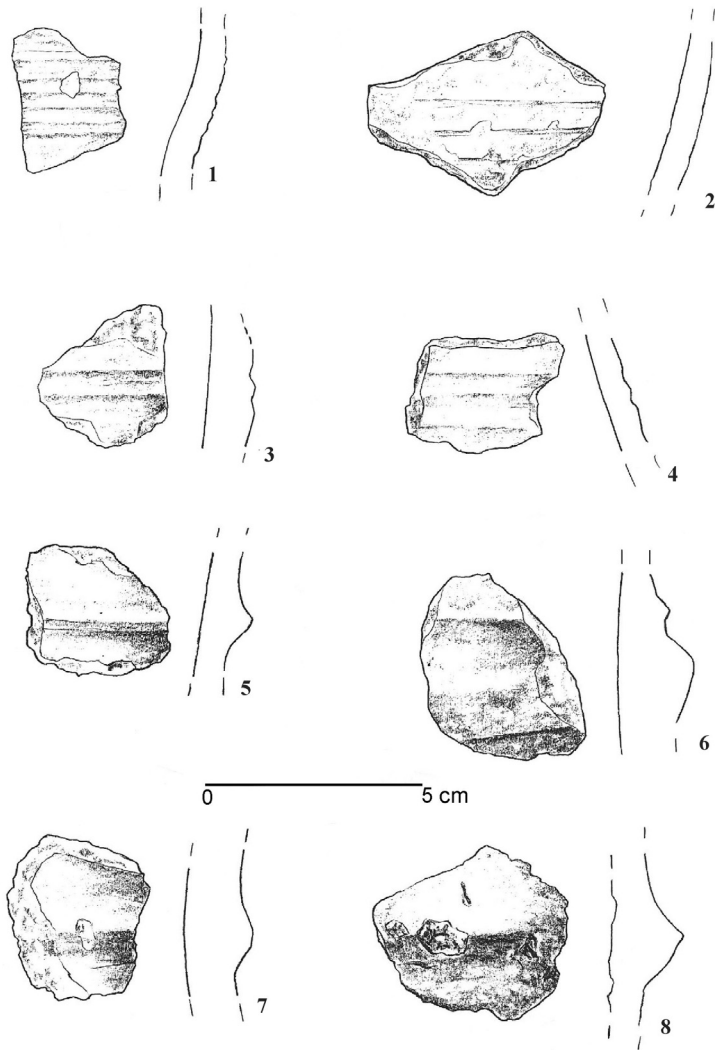
Ryc. 6. Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki, stan. 1.
Ceramika z obiektu 3.

*Illust. 6. Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, site 1.
Pottery from object 3.*

Ryc. 7. Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki, stan. 1.
Wybór ceramiki z warstwy kulturowej.

*Illust. 7. Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, site 1.
Selection of pottery from the cultural layer.*

Ryc. 8. Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki, stan 1 i 56.
Wybór ceramiki: 1-4, 7-8 - warstwa kulturowa, 5 – ob. 985; 6 – ob. 1059.

Ryc. 8. Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, site 56.
Selection of pottery: 1-4, 7-8 – cultural layer, 5 – object 985; 6 – object 1059.

Ryc. 9. Adamów, gm. Grodzisk Mazowiecki, stan. 1.
Zabytki krzemienne: wkładki sierpowe (1–10), grociki (11–13).

*Illust. 9. Adamów, Grodzisk Mazowiecki municipality, site 1.
Flint artefacts: sickle inserts (1–10), arrowheads (11–13).*

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu to czasopismo publikujące materiały z badań wykopaliskowych oraz artykuły syntetyczne związane z wymienionym w tytule okresem (tj. od kultur wstęgowych po kulturę trzciniecką włącznie) i obszarem.

Artykuły do serii wydawniczej *Studia i materiały*... :

- będą przyjmowane po uprzednim porozumieniu z autorem;
- składane teksty winny być pisane w języku polskim lub właściwym dla tematu artykułu;
- tytuł, słowa kluczowe, streszczenie, podpisy ilustracji i tabel mogą być zapisane także w wersji angielskiej.
- każdy tekst powinien zawierać do 8 słów kluczowych oraz streszczenie (do 10% objętości tekstu), poza tym
- dane autora/autorów: imię i nazwisko, afiliacja, adres korespondencyjny, adres e-mail;
- artykuły będą przyjmowane w postaci jednostronnego wydruku komputerowego z odręczną numeracją stron (tekst i ilustracje) wraz z zapisem w wersji elektronicznej w formatach: doc., docx. (pliki tekstowe) oraz tif (pliki graficzne);
- zapis cyfrowy tekstu powinien mieścić w jednym pliku: tekst artykułu z przypisami, wykaz literatury, streszczenie, podpisy do rycin i tablic;
- tekst powinien być zapisany czcionką Times New Roman, 12 pkt., z odstępem 1,5 wiersza (bez formatowania i wyróżnień); dopuszczalne jest zastosowanie kursywy.
- strony winny być nienumerowane, a tekst bez list numerowanych automatycznie (z wyjątkiem przypisów);
- pliki graficzne (ryciny, tablice) powinny być utworzone w rozdzielczości nie mniejszej niż 600 dpi; każda ilustracja (preferowane czarno-białe) powinna być zapisana w osobnym pliku graficznym; maksymalne pole rycin pełnowymiarowych wynosi 17x23 cm;
- odnośniki do literatury powinny być wzorowane na harwardzkim systemie cytowania (pełne wyjaśnienie na stronie:
http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html),
np.:
- literatura cytowana w tekście, np. (Makarowicz 2010, s. 50);

- zestawienie bibliograficzne na końcu artykułu w układzie alfabetyczno-chronologicznym, wg nazwisk autorów i dat publikacji, np.

KEMPISTY, E., 1973. Kultura ceramiki „grzebykowo-dółkowej” na Mazowszu i Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXVIII, 3-75.

MAKAROWICZ, P., 2010. *Trzciniński krąg kulturowy – wspólnota pogranicza wschodu i zachodu Europy*. Poznań.

- zasady transliteracji cyrylicy wg zasad zawartych w: E. Polański, ed. *Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*. Warszawa 1997.

- kontakt do Redakcji:

Instytut Archeologii

Uniwersytet Warszawski

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa

dmanasterski@uw.edu.pl

katarzyna.januszek@uw.edu.pl

m.bialowarczuk@uw.edu.p.

